

VOJENSKÁ OSVETA 1/2007

© **Generálny štáb Ozbrojených síl SR**
štáb personálneho manažmentu

Publikácia je určená na zabezpečenie spoločenskovedných seminárov profesionálnych vojakov a vybraných skupín zamestnancov Ozbrojených síl Slovenskej republiky.

Obsah:

TEMATICKÝ BLOK:

Krízové oblasti sveta - historické súvislosti a zdroje súčasných problémov (Balkán, Blízky a Stredný východ)

Balkánske mýty a balkánska realita.....	2
Cyperský problém.....	17
Sýria.....	22
Libanon.....	25
Izrael.....	28
Irak.....	35
Irán.....	39
Afganistan.....	43
Blízky východ medzi dvoma svetovými vojnami.....	50
Stručne o autoroch vydania.....	96

1. a 4. strana obálky: grafická úprava Pavol Daniž
2. a 3. strana obálky: mapy z podkladov Vojenského kartografického ústavu Banská Bystrica

Zodpovední redaktori: Ján Lichner, Pavol Švantner

Vydavateľ: Kultúrne a metodické centrum OS SR Trenčín
Hviezdoslavova 16
911 27, Trenčín
tel.: 0960/333815, 0960/333621

Publikácia je určená pre vnútornú potrebu Ozbrojených síl Slovenskej republiky. Bezplatné rozširovanie do útvarov a zariadení ozbrojených síl zabezpečuje vydavateľ.

Texty článkov neprešli jazykovou korektúrou. Obsah článkov vyjadruje názory autorov, ktoré sa nemusia vždy zhodovať so stanoviskom vydavateľa.

Schválené do tlače: 20. novembra 2006

Tlač: 5. Kartoreprodukčná základňa Nemšová

Distribúcia: 20. decembra 2006

ISBN - 80 - 969458 - 1 - 5

KRÍZOVÉ OBLASTI SVETA - HISTORICKÉ SÚVISLOSTI A ZDROJE SÚČASNÝCH PROBLÉMOV (Balkán, Blízky a Stredný Východ)

Súčasný svet je plný protiriečení, ktoré vyúsťujú do medzinárodných sporov a často aj do vojen. Zdroje týchto protiriečení možno nájsť v dávnejšej aj menej dávnej minulosti vývoja regiónu, v ktorom vznikajú. Ambíciou autorov nasledujúcich textov je poskytnúť profesionálnym vojakom základné informácie o zvláštnostiach politického a hospodárskeho vývoja v oblastiach sveta, do ktorých sú na misie vysielané jednotky Ozbrojených síl Slovenskej republiky. Vedomosti a prepojenie súčasného diania s minulosťou, o vplyve etnickej a náboženskej skladby obyvateľstva na súčasný stav stability politického systému a ekonomického vývoja pomôžu lepšie pochopiť úlohy, ktoré naši vojaci v zahraničných misiách plnia.

BALKÁNSKE MÝTY A BALKÁNSKA REALITA (o historických koreňoch moderných balkánskych kríz)

Mária Tonková

Politická mapa Balkánskeho polostrova sa v priebehu dejín niekoľkokrát od základov zmenila. Takýto jav samozrejme poznáme aj z iných častí sveta. Ale na Balkáne sa to napríklad len v zatiaľ poslednom storočí udialo štyrikrát - po balkánskych vojnách rokov 1912 - 1913, po prvej svetovej vojne, v priebehu druhej svetovej vojny a po jej skončení a po skončení tzv. vojny studenej - t. j. po rozpade bipolárneho rozdelenia sveta. Všetky premeny Balkánu zrodili také nebezpečenstvá, ktoré svojimi dôsledkami ohrozovali celý európsky kontinent. Možné dôsledky posledných takýchto balkánskych udalostí ešte stále nevieme celkom presne odhadnúť. Možno len dúfať, že Balkán sa úspešne vynára z hlbín deštrukcie, vojny a etnickej nenávisťi.

Európska verejnosť mala už od 19. storočia pre tento stav aj symbolické pomenovanie: región nazývala „sudom pušného prachu“. A tak je paradoxné, že vyspelejšia časť kontinentu sa oň v skutočnosti nikdy priveľmi nezaujímala. Historici zaoberajúci sa politickými a diplomatickými dejinami často tvrdia, že v balkánskych súvislostiach možno hovoriť o trvalom „nápadnom nedostatku energických riešení“ svetovej diplomacie, teda riešení ktoré by výbušnosť „suda“ pomáhali aspoň otupiť. (Nedostatok „energických diplomatických riešení“ si samozrejme nemôžeme zamieňať so ctižiadostivosťou a agresiou, s ktorými sa niektoré európske mocnosti počas balkánskych kríz snažili zabezpečiť si v regióne vlastný vplyv.) Takáto situácia sa zopakovala aj pri nedávnom rozpadaní Juhoslávie. Zopakovali sa aj následky, ktoré diplomatov usvedčili z politickej krátkozrakosti. O príčinách nezájmu sa v odborných kruhoch vášnivo diskutuje. Je dôvodom skutočnosť, že Balkán nemôže priemyslovo vyspelým štátom nič ponúknuť? „Čo ak by Bosna mala ropu?“ znel provokačný titulok jedného článku v amerických novinách tesne po vojne v Perzskom zálive. Inými slovami: aj v takom prípade by sa zúfalá bosnianska situácia zo začiatku 90. rokov riešila tak pomaly? Veci isteže nie sú také jednoduché a spomenutý žurnalistický úsudok je príliš jednostranný, je však faktom, že Bosna, tak ako takmer celá balkánska oblasť, nemôže priemyslovým štátom, ktoré vo svete udávajú tón nič podobne zaujímavé (cenné a využiteľné) ako ropa ponúknuť. Malé balkánske štáty juhovýchodnej Európy sú chudobné a zaostávajú nielen za vyspelými štátmi, ale aj za väčšinou postkomunistických krajín a dokonca za mnohými štátmi tzv. tretieho sveta. Teda - periférna zóna Európy, bez ktorej, ako sa zdá, jadro kontinentu dokáže pohodlne žiť svoj vlastný život.

Čo je teda touto (symbolicky ale v mnohom aj skutočne) periférnou zónou? Čisto zemepisne označuje pojem „Balkán“ len mohutné pohorie „Stara planina“ tiahnuce sa naprieč Bulharskom a pomenované tak osmanskými Turkami. Geopoliticky a aj kultúrne sa „balkánsky priestor“ vymedzil (presnejšie: Európa si ho vymedzila) až na začiatku 19. storočia. Ako Balkán sa začali označovať územia juhovýchodnej Európy, ktoré od neskorého stredoveku až do devätnásteho resp. do začiatku dvadsiateho storočia boli pod osmanskou nadvládou. Tá pod svoju moc začlenila územia, ktoré boli pôvodne etnicky aj nábožensky od nej úplne odlišné. Preto sa pre ne používal aj názov „Európske Turecko“ a verejná mienka vtedajších európskych nebalkánskych spoločností do týchto oblastí často umiestňovala najrozmanitejšie exotické, dobrodružné, nebezpečné príbehy.

Osmanská moc dlho zastrešujúca ohromný priestor pominula. Problémy s identitou tohto priestoru však pretrvali. Dnes nemôžeme Balkán jednoznačne oddeliť od regiónu juhovýchodnej Európy. Ale za balkánske štáty sa v súčasnosti oficiálne považujú len Bulharsko, Albánsko a republiky z južnej časti bývalej balkánskej Juhoslávie - Bosna, Čierna Hora, Macedónsko a Srbsko. Ostatní niekdajší príslušníci balkánskeho priestoru svoju spojitosť s Balkánom pripomenú vždy len v súvislosti so svojimi politickými záujmami. O svojich geopolitických a historických väzbách na Balkán tak z času na čas hovorí Grécko - celkovo sa však radšej pokladá za stredomorský štát. Rumunská spoločnosť svoje územie radšej označuje ako „karpatský priestor“. Chorvátsko - niekdajšia súčasť balkánskej Juhoslávie - otvorene odmieta, aby ho k Balkánu priradzovali, namiesto toho upozorňuje, že jeho kultúra a storočia trvajúca história ho spája s južnou a strednou Európou. K Balkánu sa už vôbec nemieni priradzovať iná pôvodná súčasť Juhoslávie - Slovinsko. A predsa majú všetci - terajší i bývalí „členovia“ - s balkánskymi problémami veľa spoločné. Delenie na „balkánsku“ a „nebalkánsku“ príslušnosť však často prechádza aj vnútram národných spoločenstiev - časť Srbov napríklad žila v hraniciach Osmanskej ríše a iní príslušníci tohto národa - len niekoľko kilometrov ďalej - v hraniciach rakúskeho (neskôr rakúsko-uhorského) habsburského, teda úplne odlišného - stredoeurópskeho impéria.

Ak prírodné prostredie do značnej miery predurčí život ľudí a národov, ak vytvára nielen základ ich hospodárstva ale aj rámec politickej organizácie, ak spoluutvára každodenný život a spôsob myslenia a mentalitu obyvateľov, potom podmienky tejto časti sveta sú toho jasným dokladom: v členitej balkánskej krajine plnej prírodných kontrastov sa len veľmi ťažko vytváral väčší štátny útvar, ktorý by sa stabilne udržal po dlhšiu dobu a len ťažko sa mohla vytvoriť určujúca sila jedného jediného národa (ktorý by svoju predstavu o „správnom“ historickom smerovaní vnútil ďalším obyvateľom tohto priestoru - hoci aj násilím - to, ako vieme je v dejinách bežným zvykom...) Aj preto sa tu politická moc často trieštila a rozdrobovala. Výnimkou je práve dlhšia osmanská nadvláda.

Dopravné spojenia v tejto časti Európy práve vďaka prírodným podmienkam zostávali po celé stáročia rovnaké. Od východnej Európy oddeľujú Balkán Karpaty - cez ne sa dalo dostať len celkom na severe Duklianskym priesmykom. A v ranom stredoveku cezeň v niekoľkých vlnách na Balkán prenikli a usídlili sa slovanské kmene. Žiadne prírodné prekážky neoddeľujú balkánske Valašsko a balkánsku Dobrudžu od stepných oblastí Ukrajiny - a práve tadiaľ do Európy postupovali najskôr ďalšie slovanské kmene, neskôr nomádske kmene Avarov a starých Maďarov. Turkotatarský kmeň Bulharov sa dostal aj cez pohorie Balkán - priesmykom Šipka. Smeroval totiž k vytúženému „teplému moru“ (myslel tým Egejské). V predminulom storočí použil rovnaký balkánsky priesmyk ako dopravnú tepnu ruský cár - jeho armáda cez ne nastúpila k poslednému útoku na sultánsky Istanbul. Ako dopravné spojenie sa pochopiteľne ponúkal aj Dunaj. Roviny pri Dunaji uľahčovali dosiahnuteľnosť polostrova z Viedne. Územia a cesty pozdĺž neho a jeho prítokov sa postupom času premenili na dôležité uzly. Tak sa vytvorila aj „rumélijská cesta armád“¹⁾, ktorou sa najskôr valili vojská križiakov vo svojej túžbe dobyť Svätú zem, o tri storočia neskôr ňou opačným smerom prenikali do Európy Turci. Zostala najdôležitejšou

POZNÁMKY

spojnicou pre osmanskú časť Európy a dnes je časťou európskej cesty číslo 5 - prúdia po nej cudzí robotníci smerujúci do Európy za lepšími zárobkami. Kopíruje ju aj železničná trať Orient expresu.

No už dávno pred týmito udalosťami Balkán pretínala cesta spájajúca dve metropoly sveta - t.j. dve hlavné mestá antiky: Rím a Konštantínopol (budúci Istanbul). Preslávená rímska „via Egnatia“ prekonávala Jadranské more v jeho najužšom mieste (medzi dnešným talianskym prístavom Brindisi a albánskym prístavom Durres), ale potom prechádzala vnútrozemím, takže než cestujúci dorazil do Solúna, musel prekonať množstvo horských oblastí polostrova. Zdalo sa, že z jej slávy do súčasnosti veľa nezvyší. Význam si podržal len úsek Solún - Istanbul. Západná časť Egnatie prechádzala na dnešný vkus príliš vysokými horami a navyše až do pádu komunistického režimu v Tirane (1991) nebola jej dôležitá albánska súčasť voľne prechodná. „Via Egnatia“ však nedávno začala Európsku úniu znovu zaujímať - lebo vojnové udalosti na území bývalej Juhoslávie dlho blokovali priame spojenie medzi Belehradom, Záhrebom a Sofiou. A tak možné kopírovanie antickej trasy modernými prostriedkami znovu a znovu potvrdzuje našu už spomenutú tézu: dopravné tepny na Balkáne sú skutočne prastaré a takmer nemenné. To isté platí aj v inom smere: až do dvadsiateho storočia totiž viaceré iné oblasti Balkánu spájali len úzke cestičky ba často skôr chodníky. Najdôležitejšou bola cesta z mestskej republiky Ragusy (dnešného Dubrovníka) cez Kotor do Čiernej Hory. Mimo dôležitých dopravných ciest sa však ocitli horské terény Čiernej Hory, Bosny, územia obývané albánskymi kmeňmi, balkánsky Epirus, Macedónia - a takisto známe „jadro“ polostrova - teda pohorie Balkán nachádzajúce sa v dnešnom Bulharsku.

Život pri významných cestách a v rovinách s ľahkým dopravným spojením neprinášal len prospech z čulých obchodných a následne aj kultúrnych a civilizačných kontaktov. Nielen „rumélijská cesta armád“, všetky balkánske dopravné tepny sa stali miestami, kde ľudské osudy ovplyvňovali neustále presuny vojsk z „Východu“ na „Západ“ a naopak. Tisícpäťsto rokov bola juhovýchodná Európa dejiskom vojen: križiaci ňou prechádzali do Palestíny, Osmani tu pravidelne sústreďovali svoje vojská, aby dobývali Viedeň a strednú Európu - a hneď potom si habsburskí cisári a ruskí cári Balkán zvolili ako scénu na postupné ničenie osmanskej ríše. A tak aj oblasti priaznivé pre osídlenie obyvateľstvo často opúšťalo.

Neprístupná a členitá krajina obmedzujúca rozvoj dopravy zase prinášala ďalšie problémy. Len ťažko sa v nej dalo spoľahnúť na pravidlá ústrednej vlády - hoci možno niekde v diaľke formálne existujúcej. Každodenný život sa preto organizoval inak - až do nášho storočia sa na rôznych miestach Balkánu udržali starobylé životné formy: život v malých pevne zovretých spoločenstvách spätých spoločnými pokrvnými príbuzenskými zväzkami a riadiacich sa vlastnými prísnymi normami toho, čo sa smie a čo nie, aby sa takéto rodové spoločenstvo udržalo - aby prežilo v podmienkach okolitého sveta. Malé patriarchálne spoločenstvá (tvorilo ich resp. tvorí len niekoľko dedín - či dokonca len jedna) a kmeňové komunity prežívajú na Balkáne až do súčasnosti. Sú ozvenou čias pred vznikom štátov, sú aj odpoveďou na balkánske podmienky. Aj odborníci dnes s úžasom zisťujú, že dlhoročný vodca Albánskej komunisticko strany Enver Hodža si svoju zdanlivo všemocnú diktátorskú pozíciu v komunistickom Albánsku po dlhých desaťročia (zdá sa, že až do 70. rokov 20. storočia) zabezpečoval pravidelne obnovovanou dohodou s náčelníkmi horských albánskych kmeňov. Lojalita časti obyvateľstva voči komunistickému režimu sa teda zakladala na prastarých zásadách tzv. besy založenej na pokrvných zväzkoch a na archaickej predstave o cti, morálke, rodinnom živote, úlohe muža a ženy i na obhajobe vlastných partikulárnych záujmov a pod.

V každom prípade je faktom, že na Balkáne sa až do súčasnosti v podivnej súhre (a či skôr nesúhre) prelínajú prvky života dávnych dôb so súčasnou civilizáciou. V ostatnej časti Európy rozvoj spoločnosti za posledných dvesto rokov úplne rozložil aj posledné zvyšky prastarých kmeňových a rodových štruktúr. A ľudia, ktorí tento spôsob života už nepoznajú, nechápu ani myslenie založené na kmeňových a rodových štruktúrach.

Odborníkov z rozličných oblastí sociálnych vied naopak v súčasnosti čoraz viac zaujíma aký bol v takýchto spoločenstvách skutočný život jednotlivca. Ale ešte zaujímavejšia je iná otázka: ako hodnotia reálny život svojej komunity v minulosti jej súčasní členovia. Inými slovami: koľko zo zachovaných predstáv o starobyľom svete je realitou a koľko mýtom, ktorý v minulosti mal (ale aj teraz má) pomáhať tým, ktorí boli - alebo sú - z najrôznejších dôvodov nespokojní s práve platnými životnými podmienkami? Do ťažko prístupných horských oblastí „čiernych hôr“ (teda Čiernej Hory) neprenikla ani osmanská moc. Zdalo sa jej totiž zbytočné priveľmi „dráždiť“ miestnych predákov - starešinov, aby - vzhľadom na existujúce prírodné podmienky - napríklad vybrala v podstate smiešnu sumu na daniach. Zrodila sa tak predstava o hrdosti a smelosti čiernohorských horalov, ktorí si dokázali ubrániť svoju nezávislosť. Je v mnohom pravdivá. Za svoj nezávislý spôsob života však v tej dobe horali platili inak - tvrdými podmienkami života a rozštiepenosťou. Vzájomná rivalita ich malých rodových spoločenstiev často prerastala až do krvavých sporov kvôli princípom inde už dávno považovanými za prekonané.

Ak majú jednotlivé balkánske národy niečo spoločné, je to ich boj proti osmanským Turkom. Ale spolu s nim aj obraz Turkov formovaný brutálnou prvou a rovnako brutálnou záverečnou fázou bojov za nezávislosť. Je faktom, že pre národy juhovýchodnej Európy predstavuje turecká osmanská nadvláda najdôležitejší predel v ich dejinách. Žiadna iná oblasť Európy nebola tak dlho pod tak cudzou mocou - rozšírila sa tu úplne odlišná kultúra, úplne odlišné náboženstvo. No je tiež faktom, že storočia osmanského mieru, keď Balkán prosperoval, sa zatlačili do úzadia.

Čo teda v skutočnosti „Európske Turecko“ znamenalo?

Predovšetkým treba pripomenúť, že v čase keď Osmani dobýjali Balkán, miestne slovanské štáty a údelné kniežatstvá už dávno neboli zárukou stability. Už dávno neprekvitali, viedli vojny proti sebe navzájom a na pomoc si prizývali aj Osmanov. Prichádzajúca mocnosť však v štrnástom a po celú prvú polovicu pätnásteho storočia skutočne útočila kruto. Obraz tých čias možno charakterizovať ničením, prúdmi utečencov, vojnovým terorom. Treba k nemu pridať zúfalý odpor jednotlivých štátikov balkánskeho polostrova - ale doplniť ho treba aj o ich osamelosť - zvyšok sveta ich v podstate ponechal osudu.

V národnom uvedomení balkánskych národov sa práve toto obdobie násillia stalo živnou pôdou ďalších legiend a mýtov využívaných presne tak, ako sme to opísali už v predchádzajúcom prípade: hrdinský osamelý odpor minulosti ako zdroj sebavedomia v časoch, keď jeho nositeľ je z nejakých dôvodov frustrovaný svojimi momentálnymi podmienkami. Posledné výsledky sme mali možnosť vidieť takmer v priamom prenose takisto len nedávno. Počas posledných smutných rokov pred rozpadom komunistickej Juhoslávie sa spomienka srbského obyvateľstva na zaiste hrdinský odpor Srbov v dôležitej bitke pri Kosovom poli (1389) stávala čoraz dôležitejšou. Nástroja na povedzme „liečenie frustrácie“ sa však zmocnila vládna komunistická propaganda a v čase rozpadu štátu z neho urobila oveľa nebezpečnejšiu zbraň. Podivuhodným prepojením rôznych navzájom nesúvisiacich faktov dosiahla, že z problému minulosti sa stal problém budúcnosti. Z fázy expanzie a dobývania existuje málo spoľahlivých údajov. O to jednoduchšie ju možno idealizovať či dopĺňať polopravdami.

Po fáze dobývania totiž nasledovala relatívne (pre niektorých historikov až prekvapujúco) rýchla konsolidácia a upokojenie vnútorných pomerov. Nová moc dobýjala v mene islamu. Na dobytých územiach juhovýchodnej Európy však Osmani prevzali starý byzantský, resp. byzantsko-slovanský systém správy. Len jeho čelných predstaviteľov nahradili islamskými hodnosťami - a dokázali ho dosť dlho efektívnejšie a lepšie udržiavať.

V tomto systéme bola pôda štátnym vlastníctvom. Štát ju len prepožičiaval: prenajímaj príslušníkom armády (sipáhijom) a ďalším vysokým hodnosťarom na čas ich služby a tí ju zase prenajímali roľníkom na obrábanie. (Ďalšiu časť pôdy prepožičal

POZNÁMKY

cirkevným nadáciám: z nich sa financovali mešity, školy, nemocnice a rozsiahle sociálne služby pre veriacich. Osmansko-islamský štát mal výrazné rysy sociálneho štátu zaopatrujúceho ekonomicky slabšie skupiny obyvateľstva.) Aj malý roľník mal zaručenú ochranu pred možným vydieraním zo strany hlavného nájomcu pôdy. Z prosného dôvodu: osmanská štátna správa usilovala o efektívne podchytenie všetkých možných pracovných síl. Za víťaznými vojskami prišli daňoví úradníci, ktorí zráтали obyvateľstvo, precízne vymerali každé pole - možný zdroj daní - ale bedlivo, prísne a nestranne dozerali aj na to, ako sa veľkí nájomcovia štátnej pôdy správajú ku kresťanským aj moslimským roľníkom - ktorí štátu prinášali hlavný prospech platením daní. Štát mal záujem, aby dane roľníkov boli prehľadné a presne vymedzené a nepotreboval žiadnu svojvôľu a zdieranie zo strany veľkých nájomcov. Dane boli presne podchytené (dnes sa o nich dozvedáme z precíznych súpisov tzv. defterov) a roľník si mohol byť istý, že žiadny nájomca mu ich nemôže svojvoľne zvýšiť pre svoj osobný prospech. A tak treba priznať, že širokým vrstvám vidieckeho obyvateľstva sa aspoň v čase konsolidovanej osmanskej nadvlády rozhodne darilo lepšie, než vtedy, keď im vládlo množstvo často sa striedajúcich malých vládcov a tyranov. Dane a dávky rozhodne neboli malé, ale boli jasné a predvídateľné. Dôkladne prepracovaná vnútorná organizácia štátu dlho ochraňovala jednotlivcov pred pokusmi miestnych hodnostárov osobovať si rozličné zvýšené právomoci. Napokon, vďaka tomu zažívala - hlavne v šestnástom storočí - prudký rozmach aj celá Osmanská ríša. (O vzťahoch novej moci k roľníkom, ktorí tvorili asi deväťdesiat percent vtedajšieho obyvateľstva Balkánu, máme zachované veľmi presvedčivé svedectvo dokonca aj z opačnej strany: posledný bosniacký panovník sa v liste pápežovi pošťožoval, že Turci sa voči roľníkom správajú láskavo, ponechávajú ich na pokoji a všetkým sľubujú pevne stanovenú daň...)

Silná štátna moc jednoducho odkázala množstvá možných miestnych samovládov do presne vymedzených hraníc. V pätnástom a šestnástom storočí bol balkánsky priestor zjednotený do jedného veľkého celku. (Bolo to prvýkrát po dlhých stáročiach od doby antických rímskych cisárov.) Noví páni sa zasadzovali o bezpečnosť pre všetkých (pravda, neváhali k tomu používať drakonické prostriedky). Likvidovali potulné lúpežnícke skupiny a prísne strážili horské oblasti Čiernej Hory a Albánie, aby tamojším kmeňom zabránili uskutočňovať prepady mimo ich hraníc. Obchodné cesty prechádzajúce Balkánom sa stali voľne priechodnými a bezpečnými. Bolo zabezpečené spojenie prístavov s vnútrozemím, obnovili sa a opravovali staré rímske dopravné tepny a popri nich v pravidelných úsekoch vybudovali miesta na odpočinok obchodníkov a cestujúcich, na prepriahanie ich koní atď. (tzv. hany a karavanseraje). Zaviedol sa jednotný systém ciel a mýtného.

Bolo by treba oveľa väčší priestor, aby sme dôkladnejšie prebrali postavenie balkánskeho obyvateľstva v dobe osmanskej nadvlády a na pravú mieru uviedli všetky mýty, legendy, polopravdy či púhe nepochopenia a skreslenia vtedajšej situácie. V každom prípade však treba zopakovať, že skonsolidovaná osmanská moc znamenala prinajmenej bezpečnosť pre všetkých obyvateľov jej ríše bez rozdielu - nielen pre islamských veriacich, ale aj pre široké vrstvy obyvateľstva iného vierovyznania a odlišnej kultúry.

Až keď v rumélijských provinciách strácala ústredná moc sultána pôdu pod nohami, rástla aj zvoľa a nezákonné jednanie voči obyvateľstvu. Potom sa neustále zvyšovalo aj daňové zaťaženie - obyvatelia museli odvádzať dávky nielen pre sultána ale aj pre čoraz nezávislejších - a skorumpovanejších - miestnych vládcov). Aj islam si v ťažkej situácii počínal stále neznášanlivejšie a fanatickejšie. Dokiaľ islamské zbrane víťazili, moslimovia sa voči svojim neislamským poddaným správali síce prezieravo, ale ponechávali ich na pokoji. Pri ústupe sa však islam menil. Na kresťanských spoluobčanov hľadel čoraz podozrievavejšie - obviňoval ich (v istom zmysle aj oprávnene), že spolupracujú s kresťanmi z iných štátov, aby sa vymkli spod jeho kontroly. Takéto podozrenia začal kruto trestať a tak sa začalo roztáčať koleso povstania a následných trestných výprav. O to viac, že do tejto situácie vstupuje jeden z najcharak-

teristickejších javov balkánskeho vývoja: historici ho nazývajú tzv. východnou otázkou. Európske mocnosti zacítili, že kedysi obávaná Osmanská ríša začína slabnúť a neváhali využiť každú príležitosť, aby si získali vplyv na jej úkor. „Východná otázka“ v zjednodušenom podaní totiž znie: kto sa v balkánskom priestore dostane na miesto po Osmanoch? Zánik osmanskej moci sa stále znovu a znova predpovedal a predovšetkým Rakúsko a Rusko, po celé devätnáste storočie ale aj začiatok storočia dvadsiateho, súperili o možné zisky. Pridávali sa však aj Francúzsko, Benátky, iným spôsobom Veľká Británia a nakoniec aj Nemecko silnejúce po svojom zjednotení roku 1870. Obyvatelia Balkánu poslúžili pri hľadaní koristi ako vhodné nástroje. Mnohokrát sú povzbudzovaní k povstaniam, pri neúspechu sú ponechaní vlastnému osudu. „Chorý muž na Bospore“ ako osmanskú ríšu v tomto období posmešne nazval ruský cár (aj tak sa dala zdôvodňovať a legitimizovať „oprávnenosť“ ruských zásahov do balkánskych pomerov) sa totiž úporne bránil: viac než poldruha storočia. Do značnej miery práve preto, že európska diplomacia skutočne neprejavila snahu po už spomínaných celistvých „energických riešeniach“. Jej účastníci predovšetkým žiarlivo strážili, či niektorá iná veľmoc z balkánskej koristi nezíska väčšie výhody. Mnohonárodnostnú Osmanskú ríšu a jej v devätnástom storočí už skutočne zastaranú štruktúru v balkánskom priestore tak pri živote udržiavala aj rivalita Európanov. Napríklad proti Rakúsku (Rakúsko-Uhorsku) stojí Francúzsko - a tak na Balkáne francúzska politika potláča rakúsko-uhorské záujmy podporou osmanského Turecka. Takto by sme mohli pokračovať - ale akurát by sme hromadili dôkazy o tom, čo sme spomenuli už na začiatku - európska politika sa na Balkáne ani v 19. storočí príliš nevyznačovala. Neodpustíme si však pridať ešte jeden jej paradoxný dôsledok: hoci veľká európska politika do balkánskych pomerov nezasahovala príliš úspešne, jej silné protiosmanské zameranie začalo ovplyvňovať verejnú mienku Európy a našlo odozvu v európskej tlači. V 19. storočí sa mnohé európske noviny relatívne často venujú správam z Balkánu. Od polovice 19. storočia s úprimným záujmom i zdesením opisujú brutalitu osmanských zásahov proti ľudovým povstaniam a nepokojom domáceho obyvateľstva, aj keď už menej sa venujú faktu, že v pozadí premenlivej balkánskej situácie stoja aj nesúrodé záujmy európskych štátov.

O poslednej etape osmanského panstva na Balkáne máme takto aj vďaka množstvu súvekých spravodajcov podrobné správy. Naše predstavy o charaktere osmanskej moci v juhovýchodnej Európe sú ovplyvnené práve týmito rokmi - polstoročím dvoma - teda dobou, v ktorej sa stupňovalo vzájomné násilie. Nestranný sudca balkánskych problémov by si tieto okolnosti mal stále uvedomovať.

Tvrдили sme, že osmanský systém bol aspoň vo svojej prvej „šťastnejšej“ fáze systémom, ktorý sa rovnakou mierou staral o bezpečnosť všetkých svojich občanov -prinajmniej z pragmatických dôvodov - a že rovnako pragmaticky hľadel na ich povinnosti voči štátu. Ak sa niečo z tejto našej teórie vymyká, potom je to daňová povinnosť tzv. džizja a devširme²⁾. Platenie „dane z hlavy“ (džizja) a odvody kresťanských chlapcov do osmanského islamského vojska (devširme) sú zároveň na rebríčku skutočných osmanských nespravodlivostí voči kresťanskému obyvateľstvu na poprednom mieste. Džizja sa pritom platila aj v čase konsolidovaného systému. Čo teda vlastne oba poplatky znamenali?

Daň z hlavy bola zvláštnou daňovou povinnosťou pre kresťanov (a židov) teda pre tých, ktorí kvôli svojmu náboženstvu neprispievali k základnej povinnosti obyvateľstva islamského štátu - k šíreniu slávy Božej (mienené samozrejme Alahovej). Nad jej morálnou oprávnenosťou sa asi netreba zamýšľať - pravidlá o rovnoprávnosti náboženských vierovyznaní sa ani v demokraciách a ani v súčasnosti nepresadzujú do života ľahko. Džizja nás však paradoxne upozorňuje na inú mýtizovanú stránku osmanskej nadvlády nad Balkánom. Nakoľko si islamský štát vynucoval, aby sa jeho balkánski poddaní priklonili k „pravej viere“ t. j. prestúpili na islam? Prípady vynúteného prestupovania zaiste existovali. Vieme o tom, že sa islam k nim v rôznom období uchýľoval aj v prípade trestných opatrení voči obyvateľstvu. Ale nebolo to pravidlom - veď práve džizja prinášala do štátnej pokladnice značné peniaze a zdroj

POZNÁMKY

vyschol vždy, keď sa kresťan rozhodol stať moslimom (moslimskí poddaní platili len daň z majetku). Osmanský štát nemal žiadny zvláštny záujem na plošnej islamizácii balkánskeho obyvateľstva. Stačilo mu a bolo preň výhodnejšie - platenie daní a uznanie politickej islamskej zvrchovanosti. (Jeho postoj sa odzrkadľuje aj v termíne, ktorý prešiel do slovnej zásoby viacerých balkánskych jazykov. Kresťania sa počítali k „rájom“, čo znamenalo skupinu chráneného obyvateľstva. V bežnej reči balkánskych jazykov sa dodnes používa pojem „rája“ ako symbolické pomenovanie ľudí blízkych hovoriacemu svojim pôvodom, záujmami a pod.)

To však samozrejme neznamená, že by bol vtedajší islam Osmanskej ríše v pravom slova zmysle tolerantný voči iným náboženstvám. Bola to znášateľnosť vykúpená peniazmi. Islam sa k iným veriaciim správal pohrdavo ale aj ľahostajne - pokiaľ platili dane a boli lojálnymi poddanými. (Pravdaže, v teokratickom štáte - a Osmanská ríša ním určite bola - sa takýto typ znášateľnosti mohol rýchlo a ľahko premeniť na fanatizmus.)

Prestup na islam, aby nebolo treba platiť zvláštne dane, teda prestup z hmotných dôvodov - ale ešte viac z dôvodov spoločenského vzostupu - nás však priviedol k ešte väčšími legendami opradenému osmanskému postupu - odvádzaniu kresťanských chlapcov do islamskej armády. Kresťania sa oficiálne nesmeli stať príslušníkmi armády náboženského štátu - práve preto, že neboli moslimami - šíriť Alahovu slávu mečom predsa môže len (správne) veriaci. (Práve preto platili daň navyše.) Ale až do 17. storočia sa časť pôvodne kresťanských chlapcov príslušníkmi armády pravidelne stávala. Vždy desatina novorodencov mužského pohlavia za určitý časový úsek totiž patrila sultánovmu dvoru. (Chlapci boli potom prirodzene vychovávaní v duchu islamu.) Teda predsa len - systematicky organizované násilie voči kresťanom aj v mierových časoch - niečo, čomu moslimská časť poddaných nebola vystavená!? Individuálne osudy takto odnímaných detí museli byť často tvrdé. Ale naše predstavy o neľudskosti podobných opatrení trochu naštrbujú správy, že chlapci boli občas výbercom priam vnucovaní. Nedívame sa na situáciu priveľmi dnešným pohľadom? Súčasné rodiny s jedným alebo dvoma potomkami by zaiste podobný krok nespravili. Pre vtedajšiu balkánsku rodinu s veľkým počtom členov to však mohol byť aj krok do výhodnej budúcnosti. Ich príslušníci na sultánskom dvore získali dobré vzdelanie, časť z nich vstúpila do elitných zložiek armády (tzv. janičiarskych jednotiek - janičiari), časť do štátnych služieb a otvárali sa pred nimi vyhliadky na kariéru. A ich styky s pôvodným domovom sa v žiadnom prípade neprerušili. (V bosnianskych, srbských a hlavne albánskych dejinách nájdeme viacero príkladov, čo takýto vysoko postavený príbuzný na sultánovom dvore pre svoju rodinu - no v lepšom prípade i pre vlastnú širšiu komunitu - znamenal. V Bosne tak odvádzanie chlapcov dostalo čoskoro charakter zvláštného privilégia. A tak len jeden príklad za všetky: známy „staviteľ mostu cez Drinu“ veľkovezír Mehmed Sokollu (Sokolovič teda svojim pôvodom Srb) roku 1557 obnovil autonómne postavenie srbskej cirkvi, tzv. srbský patriarchát. Sám už pochopiteľne vyznával islam. Z albánskych kmeňov vzišlo asi tridsať takýchto najvyšších osmanských štátnych hodnostárov.) Treba teda poukázať skôr na iný aspekt politiky, vďaka ktorej aj do slovenčiny prešla hanlivá veta o „poturčencovi horšom Turka“. Zásada „rozdeľuj a panuj“ na Balkáne slávila úspechy a zároveň nanovo štiepila staré spoločenstvá - na tých, ktorí zostali kresťanmi a tých, ktorí prestúpili na islam! Dôsledky boli ďalekosiahle.

Odvádzanie chlapcov kresťanského pôvodu k službe na sultánsky dvor však od 17. storočia tak či tak postupne ustávalo. Moslimské obyvateľstvo ríše totiž zisťovalo, že tento postup čoraz viac diskriminuje islamských poddaných. Ani do janičiarskych jednotiek už nebolo treba odvádzat nových a nových kresťanských odvedencov. Kedysi obávané elitné oddiely sa menili na osobnú sultánsku stráž užívajúcu si pohodlný život a rozličné privilégia. Za príslušnosť k nim bolo teda treba zaplatiť. (Alebo janičiari svoje miesto v oddieloch zdedili - prestala totiž platiť aj ďalšia pôvodná zásada - že janičiar sa nesmie ženiť. A členovia oddielov sa logicky snažili zabezpečiť výhodné miesta aj vlastným potomkom.)

Do akej miery teda treba hovoriť o násilnej asimilácii či o násilnom poturčovaní celých balkánskych národov? Napriek všetkým legendám a mýtom tohto typu, napriek tomu že sa tvrdošijne uchovávajú v historickej pamäti značnej časti obyvateľov polostrova, odborníci charakterizujú historický vývoj regiónu opačne: nedochádzalo k „poturčovaniu Balkánu“ skôr k niečomu, čo možno nazvať „balkanizáciou osmanskej ríše“!

Napriek tomu musíme zopakovať - názory na minulosť - t.j. historické vedomie alebo historickú pamäť etnicky rôznorodého balkánskeho obyvateľstva aj v súčasnosti spája pocit nezmieriteľnosti a nepriateľskosti k osmanskému obdobiu jeho dejín. Predstavujú sa nám v množstve predsudkov, ktoré odborníci nazývajú historickými stereotypmi. Reálnu historickú skutočnosť - tú, ktorá ich iniciovala - stereotypy síce odrážajú, ale akoby v krivom zrkadle. Ako príklad nám môže poslúžiť bulharsko - turecký vzťah. Historické povedomie, knižné i ústne tradície, folklór i literatúra bulharskej proveniencie nám vykresľujú obraz Bulhara v pozitívnom svetle: pracovitý, pohostinný, dobrosrdečný, smelý, hrdinský obranca viery, bojovník za slobodu a nezávislosť, dychtivý po vedomostiach, skromný atď. Bulhar má vysoko vyvinutý cit pre vlastenectvo, jeho krajina má bohatú históriu a kultúru, veľkých cárov a patriarchov, mimoriadne prispela k rozvoju svetovej civilizácie apod. Existujúca literatúra, a to i súčasná, nám veľmi často nahovára, že bulharská národná kauza bola vždy spravodlivá, že vojny, ktoré Bulharsko v minulosti viedlo, boli vždy len vojnami za národné oslobodenie a zjednotenie, že bulharské vojská na bojiskách vždy víťazili apod. Samozrejme môžeme nájsť i stopy sebakritiky: ústupčivosť, („Sklonenú hlávku ostrá šablňa nestína“, tvrdí národné príslovie; ale aj „Bežanova majka neplače“ - prenesene: „Chytřejší vždy utečie“) nihilizmus, poklonkovanie pred cudzím a i. No keď sa porovnáva s Turkom stojí Bulhar vo vlastných očiach vždy oveľa vyššie, pretože obraz Turka je úplne negatívny: Turek je nenávisťný, apatický, špinavý, nevdelaný, hlúpy, fanatický, samolúby, krutý, krvilačný, chlipný, hrubý (zvlášť ako manželský partner: „Opustite ho, je to Turek“ hovorievalo sa symbolicky) a má ďalšie podobné charakterové črty. No a Turecko je zaostalým, reakčným, konzervatívnym štátom. Pravdaže to, čo vytvorila ústna i knižná tradícia moslimského pôvodu je úplne opačné: moslim je pravoverný hrdinský, silný, povolaný vládnuť, jeho boj za šírenie islamu je posvätný, kým ostatní sú neveriaci, buriči, darebáci, zbojníci, diabli atď.

Podobný obraz uvidíme, ak obrátíme pohľad západne od Bulharska. „Čo Srb, to junák“ (nezmieriteľne bojujúci s Osmanmi) - tak vyzerá srbský národný autoportrét. Srbi k nemu majú nemálo historicky opodstatnených dôvodov: mocný stredoveký srbský štát (Dušanovo cárstvo), po Grékoch pravdepodobne najintenzívnejší a najdlhší odpor proti osmanskej dobyvačnej moci, vlastné cirkevné usporiadanie s vlastným klérom v období osmanského panstva (spomínaný srbský patriarchát existujúci v rokoch 1557-1767 mal mimochodom svoje sídlo v centre dnešného Kosova), cirkevno-školskú autonómiu v tzv. Prečanskej oblasti (dnešná Vojvodina a Slavónsko), tradíciu tzv. Vojenskej hranice - územia na pomedzí osmanskej a habsburskej ríše, ktoré za zvláštne výsady od rakúskej vlády dlho úspešne bránilo práve srbské obyvateľstvo, dve veľké dlhotrvajúce povstania proti osmanskému panstvu ešte v prvej štvrtine 19. storočia. V srbských dejinách nenájdeme obdobie, v ktorom by sa zabudlo alebo pozabudlo na odpor voči Osmanom. - naopak neprestajne sa hovorilo, písalo i spievalo o bitke na Kosovom poli, o Milošovi Obilićovi, kniežati Lazarovi, o Jurajovi Brankovićovi, patriarchovi Arsenijovi Černojevićovi a o iných protitureckých hrdinoch. To všetko spoluúčinkovalo pri vytváraní srbského obrazu o sebe ako obrazu slobodomylného národa, ktorý „nesklonil hlavu pred Turkami“ - a neskloní ju pred nikým.

(Na tomto mieste trochu prebehne dejiny, aby sme upozornili, že k posilneniu takto vytvorenej srbskej predstavy o vlastných charakterových črtách a prednostiach prispel aj nasledujúci balkánsky vývoj. Od vytvorenia novodobého srbského národného štátu v 19. storočí až po rozpad komunistického Juhoslávie - teda v období oveľa dlhšom než storočie - Srbsko vychádza zo všetkých konfliktných situácií a vojen ako

POZNÁMKY

víťaz. V rokoch 1914 - 1918 sa Srbi dokonca úspešne bránili pred veľkou mocnosťou (Rakúsko-Uhorskom) a nakoniec patrili k víťazom vojny, v r. 1941 sa dokázali (resp. Juhoslávia) postaviť Hitlerovi a znovu patria ku konečným víťazom, v roku 1948 sa odvážili protiť samotnému Stalinovi a opäť víťazne. Výnimkou je len srbská porážka v srbsko-bulharskej vojne z roku 1885, za ňu však Srbi nevinia seba ale svojho kráľa a jeho austrofilskú vládu.)

Spoločná nenávisť „domáceho“ balkánskeho obyvateľstva voči „Turkom“ sa po zániku osmanskej ríše prejavila v najbrutálnejších podobách - vyhánaním cudzích „prišielcov“ a potom pokusmi o asimiláciu tých zostávajúcich. Koľko však v skutočnosti „prišielcov“ bolo? Osmansko-turecká kolonizácia - meraná rozlohou Balkánskeho polostrova - nebola príliš rozsiahla. Väčšie oblasti osídlené etnickými Turkami sa rozprestierali vo východnej časti Bulharska, v rovinách okolo rieky Marice, v Trácii ako predpolí Istanbulu, v dnešnej gréckej Tesálii a v tzv. Egejskej (dnes gréckej) Macedónii. Tureckí remeselníci sa usadzovali aj vo väčších balkánskych mestách.

Väčšina tohto obyvateľstva odchádzala tak, ako z Balkánu odchádzala osmanská moc - sťahovala sa spolu s ňou do Malej Ázie. Zdá sa, že prvá tzv. „istraga poturica“ - „kynoženie poturčencov“ t. j. očistenie krajiny od moslimov - jednoducho protimoslimská čistka sa udialo v Čiernej Hore už na začiatku 18. storočia za panovania čiernohorského zjednotiteľa dovtedy nezávislých čiernohorských rodov vladyku Danila Petroviča (1697 - 1735). V každom prípade v 19. storočí, keď sa Čierna Hora stala samostatným štátom, neexistovalo na jej území žiadne obyvateľstvo moslimského pôvodu. Aj Srbsko sa zbavilo moslimského obyvateľstva jeho vyhnaním - už roku 1833 tureckým roľníkom uložilo, aby do piatich rokov predali svoje majetky a opustili územie srbského kniežatstva. V roku 1867 boli zlikvidované turecké pevnosti a postupne sa vysťahovávalo aj turecké mestské obyvateľstvo. Približne rovnakou cestou kráčalo i Grécko - posledné masové vyhánanie inonárodného a nepravoslávneho obyvateľstva z tohto štátu sa uskutočnilo bezprostredne po prvej svetovej vojne, keď 420 tisíc moslimov opustilo grécke teritórium. Masové vysťahovávanie moslimského obyvateľstva sa periodicky opakovalo aj v Bulharsku - len v období od roku 1878 po rok 1912 z bulharských území do Turecka odišlo okolo 350 tisíc ľudí. Ďalší odišli hlavne v druhej polovici 20. storočia: v rokoch 1950 - 1951 opustilo Bulharsko vyše 150 tisíc osôb a tú poslednú najšokujúcejšiu vlnu máme ešte mnohí v živej pamäti: v máji roku 1989 muselo Bulharsko otvoriť svoje štátne hranice a doslova v priebehu niekoľkých dní do svojej domnej vlasti odišlo asi 350 tisíc ľudí.

Inými slovami - pri rozpade osmanského impéria sa karta obracala. A v istom zmysle možno aj k horšiemu. Osmanská ríša aspoň tolerovala náboženskú odlišnosť kresťanského obyvateľstva. Turecké (a všetko moslimské) obyvateľstvo sa stalo objektom väčšej či menšej asimilačnej politiky nových štátov, ktoré na Balkáne postupne vznikali a svoje územia rozširovali. Vládne kruhy Atén, Belehradu ale aj Sofie existenciu nijakého iného než vlastného obyvateľstva neuznávali, alebo sa praktickým krokom k uznaniu menšinových práv rozličnými spôsobmi vyhýbali (menšinové práva vyhlásila Spoločnosť národov po prvej svetovej vojne). Po balkánskych vojnách v rokoch 1912 - 1913 Srbsko získalo nové územia na juhovýchode (Vardarská Macedónia, Kosovo a Metohija) s početným obyvateľstvom moslimského vyznania. Vládne kruhy v Belehrade všetko obyvateľstvo novo pripojených oblastí vyhlásili za „južných Srbov“. V dôsledku prvej svetovej vojny sa rozpadlo habsburské impérium a Bosna Hercegovina spolu so svojim kompaktným moslimským osídlením bola včlenená do rámca novoutvoreného štátu: Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov - Juhoslávie. Toto obyvateľstvo do roku 1929 juhoslovanské vládne kruhy považovali za súčasť takzvaného „trojmenného národa“ (t. j. „jednotného národa existujúceho v troch vetvách“) Srbov, Chorvátov a Slovincov, od roku 1929 do roku 1941 za „Juhoslovánov“ v poňatí juhoslovanského unitarizmu a diktatúry kráľa Alexandra a po druhej svetovej vojne, v Titovej federácii za „národnosť neuvádzajúcich“ alebo za „Moslimov“ v národnostnom zmysle. V skutočnosti žili bosniansko-hercegovinskí moslimovia niekoľko desaťročí medzi Srbmi a Chorvátmi ako medzi kladivom a ná-

kovou takže konečným dôsledkom je súčasný stav - ani Srbi, ani Chorváti, ani Juhoslovania ale špecifická moslimská balkánska národnosť.

Bulharské štatistiky ešte v roku 1926 uviedli, že v krajine žilo 102 353 moslimov s materinským jazykom bulharským a 577 555 s tureckým. (Žili hlavne v oblasti Rodop a Pirinu.) Bulharský štát totiž až do druhej svetovej vojny moslimské obyvateľstvo za menšinu formálne uznával: spomínané turecky hovoriace za Turkov, bulharsky hovoriace za tzv. Bulharo-mohamedánov. Rovnako sa však snažil znižovať jeho početnosť pomocou už spomenutého vysídľovania. Poznáme pritom nemálo pokusov obohatovania sa jednotlivcov aj organizácií na účet sťahujúcich sa osôb. A uskutočnil sa aj pokus o christianizáciu: desiatky tisícok moslimov z územia Pirinského kraja a Rodopskej oblasti (t. j. území, ktoré Bulharsko získalo od Osmanov počas prvej balkánskej vojny), boli veľmi rýchlo „vrátené“ kresťanskému náboženstvu krstiteľom. Celá akcia však skončila fiaskom.

Komunistický bulharský režim však rozvinul agresívnu ateistickú propagandu a politiku (najagresívnejšiu zo všetkých balkánskych krajín), ktorá sa snažila moslimské obyvateľstvo radikálne odrezať od jeho viery, spôsobu života i kultúry. Zároveň sa tvrdo presadzovala kolektivizácia pôdy - inými slovami práve moslimovia - obyvateľstvo predovšetkým roľnícke - boli zbavovaní svojej pôdy. Aj preto množstvo z nich radšej predalo majetky a vysťahovalo sa do Turecka. Od druhej polovice 50. rokov sa začal rýchlo stupňovať komunistický nacionalizmus charakteristický atakom proti národnostnému tureckému školstvu i proti tureckému jazyku, nátlakom na zmenu odievania, vystupňovaným úsilím, aby sa obyvateľstvo zrieklo náboženských zvyklostí a rituálov, a rozmanitou diskriminačnou politikou. Koncentrovaným prejavom nacionalistického kurzu bulharského komunistického režimu sa stal takzvaný „obrodný proces“ 80. rokov. Počas neho sa malo „opätovne bulharizovať“ celé moslimské obyvateľstvo Bulharska prostredníctvom náhle zmeny systému ich rodných mien a priezvisk a prenasledovaním hovoreného tureckého jazyka. A pretože sa to bez násillia nedarilo, pristúpilo sa k brutálnym represáliám a spomenutému násilnému vyhánaniu. Drastické formy „bulharizovanie“ nadobudlo hlavne vo vidieckych oblastiach a na zapadnutých dedinách.

Konečným výsledkom všetkých týchto opatrení bol vznik etnického konfliktu aj v takej krajine, ktorá spočiatku v porovnaní s inými balkánskymi štátmi predsa len preukazovala akú takú tolerantnosť k „iným“. Napokon sa aj bulharskej štátnej politike stalo to, čo záverečnej štátnej politike komunistickej Juhoslávie, no tej v ešte širších dimenziách: obe nielenže neprispeli k prekonávaniu národných stereotypov zdedených z minulosti, k odstraňovaniu nenávisťi a nepriateľstva medzi „domácimi národmi“ a cudzími „prišielcami“, kresťanmi a moslimami, ale naopak: či už vedome alebo nie tlačili jednotlivé spoločenské skupiny k zomknutosti, avšak ako do seba uzavretých komunit s pohľadom upretým viac na svoje vnútorné upevnenie než smerom von - k integrácii so širším prostredím.

Zatiaľ sme hovorili prevažne o tom, čo obyvateľstvo Balkánu spája. V balkánskych historických stereotypoch však okrem predchádzajúcich príkladov nájdeme prinajmenej rovnaké množstvo takých, ktoré zároveň poukazujú na silné pocity neznášanlivosti jedného balkánskeho národa voči druhému. Tie sa sčasti vytvorili už v čase osmanského panstva, vystupňovali sa však v procese vzniku balkánskych národných štátov (povedané inými slovami: počas delenia balkánskych osmanských území medzi nanovo sa formujúce balkánske národy. A práve takéto stereotypy slúžili a doteraz slúžia ako nová rozbuška pre nešťastný „sud pušného prachu“. Predtým než si ukážeme aspoň niektoré (ale hneď pripomeňme, že podobné a v zhruba rovnakej kvalite i kvantite by sme vždy našli aj u iných aktérov balkánskeho vývoja a v rôznych ďalších a ďalších súvislostiach...) skúsme si zodpovedať otázku, prečo sa určenie reálnych hraníc národných štátov stalo práve na Balkáne takým páličivým problémom.

Obyvateľstvo Balkánu samozrejme bolo etnicky rôznorodé. No národná myšlienka sa v balkánskom priestore do boja s cudzou kultúrou zapája zhruba od osemnás-

POZNÁMKY

teho storočia. Dovtedy medzi širokými vrstvami prevažovalo vedomie náboženskej príslušnosti (kresťan - moslim). K identifikácii náboženskej sa postupne a systematicky pridáva aj posilňujúce sa vedomie odlišnosti národnej - teda balkánski kresťania sa začínajú vedome rozlišovať medzi sebou. Toto vedomie sa najskôr presadilo u Grékov, v podunajských (rumunských) kniežatstvách Moldavsku a Valašsku, u Srbov a Chorvátov, až niečo neskôr zintenzívnelo u Bulharov, najneskôr sa programovo presadilo u Albáncov, Macedóncov a Bosniakov. Aj všetky národné hnutia sa odvolávali na vlastnú minulosť príslušného národa. Hranice nanovo pripravovaných národných štátov videli v hraniciach predosmanských t. j. ranostredovekých štátnych útvarov. Ale aké resp. ktoré to boli hranice? Už sme niekoľkokrát podotkli, že politická moc na Balkáne sa často triestila. Drvivá väčšina stredovekých štátnych útvarov až prirýchlo menila svoje hranice - s takmer železnou pravidelnosťou expandovala a zase klesala do minimálnej veľkosti resp. do závislého postavenia. Národne orientovaní vzdelanci a aktivisti národnej myšlienky si pre plány obnovy svojich stredovekých štátov vyberali obdobie, keď ich príslušný vzor zažíval obdobie najväčšieho rozmachu. Zdroj konfliktov bol na svete.

Samozrejme, tento jav poznáme aj z iných oblastí sveta - a samotná Európa je ním charakteristická i povestná zároveň. Práve v Európe nemožno takmer žiadnemu národu ideálne „vykolíkovať“ jeho vlastné územie (jeho etnické hranice). No Balkánsky polostrov sa stal (možno spolu so stredoeurópskym regiónom) najjasnejším príkladom toho, že triumf myšlienky národného sebaurčenia pri nemožnosti jasného určenia etnických hraníc so sebou často prináša aj neželané dôsledky a opačný efekt: zrodil národné menšiny, ktoré tak či tak v národnom štáte nežijú; a zároveň nové mnohonárodnostné štáty, ktoré oprávnenosť svojho nároku na život musia preukázať novými konštrukciami o národnej identite svojich vlastných štátnych príslušníkov. Tie sa potom znovu a znovu štiepia.

Národné požiadavky jednotlivých balkánskych národov na seba narazili už v čase keď boli len programami na písacích stoloch ich autorov - národne orientovaných vzdelancov a aktivistov. Vtedy však plnili aj výrazne obrannú rolu.

Roku 1762 vyšiel v bulharskom ľudovom jazyku napísaný spis mnícha Chilendarského kláštora Paisija „Dejiny slovansko-bulharské o bulharských národoch, cároch a svätých“. Dielo čoskoro získalo širokú popularitu. Malo za cieľ povzbudiť bulharské národné uvedomenie zobrazením slávnych stránok bulharskej minulosti, jeho poslanstvo však zároveň (voľnou interpretáciou) znelo: Bulhar, poznaj svoj národ a svoj jazyk a nedaj sa naďalej klamať Grékmi. Čo znamená tento protigrécky výstup? Bol reakciou na výsadné postavenie gréckej kultúry, na dlhoročnú kultúrnu nadvládu Grékov medzi pravoslávnyimi kresťanmi v čase osmanskej ríše a čoraz zrejmejšie hegemónistické ambície gréckych národných aktivistov v celom balkánskom priestore. Po dobytí Konštantínopola potvrdil sultán Mehmed Dobyvateľ v úrade vtedajšieho najvyššieho byzantského ortodoxného patriarchu ako hlavu všetkých pravoslávnych poddaných osmanskej ríše. Grécka ortodoxia tento stav celé stáročia bezostyšne využívala na presadenie svojej nadvlády nad ostatnými národnými pravoslávnyimi cirkvami - hlavne srbskou a bulharskou. Práve grécka cirkev dosiahla zákaz činnosti samostatného bulharského a srbského patriarchátu (toho dokonca dvakrát). Privilegovanosť cirkevná šla ruku v ruke s privilegovanosťou v iných oblastiach života. V čase Paisija Chilendarského Bulhari, ktorí dosiahli určitý spoločenský vzostup, sami seba s ostychom nazývali „bulharsky hovoriacimi Grékmi“. Protigrécky akcent bulharského sebauvedomovania je teda viac než pochopiteľný.

Tým viac, že súvisel aj s rozvojom vlastnej gréckej národnej koncepcie. Ved' zhruba v čase Paisija Chilendarského zakladateľ tzv. novohelénskeho národného hnutia Adamantios Korais (1748 - 1839) naopak jasne vyhlásil, že treba reštaurovať byzantsko-grécku veľkosť (tzv. megalé idea) a žiadal zjednotiť všetky pôvodné grécke oblasti do jedného politického celku (enosis) - to samozrejme znamenalo, že nový moderný grécky štát sa má rozprestierať aj na území Malej Ázie a na takmer všetkých slovanských oblastiach Balkánu (najdôležitejšia z nich však pre Grékov bola

Macedónia). Celé desaťročia bola megalé idea v gréckej spoločnosti veľmi populárnou. V období tzv. východnej krízy v r.1875 - 1876 Gréci publikovali mapy a texty, v ktorých sa zdôvodňujú grécke nároky na Čierne more, Konštantínopol a Prielivy ale aj na oblasti na juh od (bulharských) pohorí Stara planina, Vitoša a Šar až po Jadran. Mapy i texty udávali tón veľkej časti gréckej literatúry a v stereotypoch gréckeho rozmýšľania o sebe podporovali megalomanstvo. Jeho recidívy možno pozorovať aj v dvadsiatom storočí: v období balkánskych vojen pred prvou svetovou vojnou, na jej konci, v rokoch druhej svetovej vojny i po nej.

Pripomeňme napríklad, že ešte roku 1941 vtedajší grécky premiér Cuderos v špeciálnom memorande britskému Foreign Office (ministerstvo zahraničných vecí) žiadal, aby grécke hranice boli posunuté smerom na sever a severozápad na úkor Bulharska, Juhoslávie a Albánska a ku Grécku boli pričlenené aj Dodekanézske ostrovy a Cyprus. Ku koncu vojny grécka strana opätovne vyložila na stôl otázku zmeny hraníc a žiadala o pričlenenie severného Epiru, časti doliny rieky Strumice, časť Pirinskej Macedónie a Rodop (po riekou Ardu) do štátneho územia Grécka. V tom istom období sa organizujú protibulharské mítingy s heslami o „Veľkom Grécku“ a o pochode na Sofiu, s požiadavkami obsadiť Bulharsko a pod. Na konci októbra 1945 bol do Solúna zvolaný takzvaný „zjazd za národné práva“, na ktorom sa zopakovali veľikáške požiadavky rozšíriť Grécko na sever až po Staru planinu. Problémy, ktoré má súčasné nezávislé Macedónsko s gréckou štátnou politikou (napr. samotný názov štátu) sú pomerne známe.

Podľa vzťahu medzi bulharskou a gréckou národnou koncepciou môžeme pokojne charakterizovať aj vzájomné vzťahy medzi národnooslobodzovacími koncepciami, ktoré od čias rozpadania osmanskej ríše až do dvadsiateho storočia vznikali u všetkých ostatných balkánskych národov. Takmer všetky boli - povedané moderným slovníkom vzájomne nekompatibilné: vlastnému národu ukladali ciele a úlohy, ktoré vylučovali možnosť slobodného rozvoja pre ďalší národ polostrova.

Už v 19. storočí vznikla tzv. „veľkochorvátska“ štátna koncepcia, ktorá žiadala vytvoriť Veľké Chorvátsko, teda štát, ktorý by zahŕňal aj dnešné Slovinsko, Bosnu a Hercegovinu, Srbsko a dokonca Macedóniu a Bulharsko. Vodca Chorvátskej strany práva Ante Starčević v roku 1868 vyhlásil, že v Chorvátsku niet Srbov, existujú len Chorváti katolíci a Chorváti pravoslávni. Politická strana tzv. pravašov neustále tvrdila, že Bosna a Hercegovina boli integrálnou súčasťou Chorvátska, že i moslimské obyvateľstvo Bosny bolo chorvátske, Slovinci mali byť „horskými Chorvátmi“ a celé osídlenie od Dunaja po Jadran a od Macedónie po Nemecko malo údajne „len jednu národnosť, len jednu otčinu, len jeden život - chorvátsky“.

V tom istom období však veľkosrbská idea vyzdvihovala srbstvo ako hlavný „štátotvorný“ balkánsky prvok a pripisovala mu také teritoriálne práva, ktoré okrem nezávislosti iných národov ohrozovali aj vlastnú štátnosť Chorvátov. Dve myšlienky sa tak vzájomne vylučovali - a z času na čas si skutočne išli priamo „po krku“. V roku 1902 noviny „Srbobran“, orgán Srbskej samostatnej národnej strany v Chorvátsku, prevzali pod názvom „Srbi a Chorváti“ článok z novosadského „Srbského literárneho hlásateľa“, v ktorom sa tvrdilo, že Chorváti nikdy nemali ani samostatný jazyk, ani vedomie vlastnej špecifickej príslušnosti, teda nie sú samostatným národom. Článok ubezpečoval, že zápas medzi Srbmi a Chorvátmi bude trvať do „vášho alebo nášho vyhubenia“, a že víťazstvo musí byť na strane Srbov, pretože Chorváti sú menej početní, majú nepriaznivejšiu geografickú polohu, aj tak všade žili pomiešaní so Srbmi a koniec koncov pokrok sľubuje len srbská idea. Odpoveďou na túto publikáciu boli silné protisrbské demonštrácie, ktoré vybuchli v Záhrebe. Vzplanuli pouličné bitky, rabovali sa srbské dielne a obchody.

V druhej svetovej vojne vrcholil srbsko-chorvátsky spor mimoriadne brutálne. Chorváti vyhlásili svoj samostatný štát (pravda ako satelitný príviesok nacistov) a obyvateľstva srbského pôvodu sa rozhodli zbaviť fyzickou likvidáciou. Asi je pre situáciu na Balkáne príznačné, že prvé príznaky rozpadu po vojne obnoveného viacnárodného štátu sa okrem problémov s Albáncami začali aj spormi medzi historikmi

POZNÁMKY

oboch národov - mimo iného o prehodnotenie počtu srbských obetí druhej svetovej vojny zavraždených v koncentračných táboroch vojnového chorvátskeho fašistického štátu. Nové krvavé zatiaľ posledné dejstvo sporu sme zaznamenali pri rozpade komunistickej Juhoslávie. Krajina, Slavónsko, Bosna - všade oba národy vytiahli proti sebe zbrane aj najťažšieho kalibru (napr. bombardovanie Dubrovníka).

Nacionálne oslobodenie, zjednotenie a územné rozšírenie sa teda stalo cieľom, ktorý rovnako spájal (každý národ dovnútra) ale ešte viac rozdeľoval a staval proti sebe (jedny národy a štáty proti druhým). A v 20. storočí sa negatívne stránky národnej emancipácie balkánskych národov prejavili celoplošne. Výsledkom bolo niekoľko veľkých balkánskych vojnových požiarov.

Na začiatku druhého desaťročia 20. storočia prepukli dve tzv. balkánske vojny. V prvej sa vtedy existujúce balkánske štáty spojili, aby vojensky definitívne porazili Osmanskú ríšu a vymanili z jej moci jej posledné európske územia. Len čo nad ňou zvíťazili, pobili sa o korisť - vypukla vojna druhá. Neuspokojené národné ambície dovedli balkánske štáty počas prvej svetovej vojny do dvoch protikladných vojenských táborov - výsledkom boli krvavé boje napr. medzi Bulharskom a Srbskom. V krátkom medzivojnovom dvadsaťročí panovali medzi balkánskymi štátmi nepriateľské vzťahy a v druhej svetovej vojne sa situácia zopakovala: balkánsky región sa stal dejiskom vojenských operácií vzájomne znepriatelených krajín polostrova. Po skončení druhej svetovej vojny na zhruba polstoročie vzájomné národné konflikty ustali. Nezmyslili však, akurát ich „držalo na uzde“ bipolárne rozdelenie sveta medzi dve superveľmoci. Koncom dvadsiateho storočia sa to jasne ukázalo v občianskej vojne v Juhoslávii.

Legendy o tom, ktorý národ má slávnejšiu a „správnejšiu“ minulosť slúžili aj počas celého 20. storočia ako podpora na legitimizáciu tých či oných ambícií. Po prvej balkánskej vojne, keď Srbsko okupovalo Vardarskú dolinu a jeho vzťahy s Bulharskom veštli skorú ďalšiu vojnu, vyšla v Belehrade brožúra s nadpisom „Srbi a Bulhari v minulosti a dnes“. Charakteristika Bulharov je v tomto dielku negatívnejšia než negatívna: národ otrokov, tatársky pôvod, krutí, ľstiví, intrigánski, vierolomní, k slobode prišli ako k hotovej vďaka Rusku a Srbsku a ďalšie podobné označenia. Naopak Srbi sú označovaní za čistých Slovanov, ktorí padali a vstávali, odznova padajú a zase vstanú, ale nikdy sa nepokorili, pod Nemcami i pod Turkami si zachovali svoju vieru, svoju národnosť a svoju hrdosť, sú zrodení k slobode, žijú v centre Európy, ich rečou sa hovorí od Subotice po rieku Iskar a po Sofiu, bulharský jazyk je pokazenou srbčinou apod.

Tento program celkom prirodzene narazil na bulharský odpor a Bulharsko pri vyzdvihovaní seba a svojho vlastenectva na úkor druhých v ničom nezaostalo. Nedôvera, odpor k druhému tak medzi širokými vrstvami obyvateľstva oboch štátov len narastali. Bulharsko okrem Macedónie stále vznášalo nárok na Pomoravie. Počas prvej svetovej vojny túto oblasť aj obsadilo a bulharský charakter okupovaných oblastí nástojčivo „dokazovalo“. Srbi sa však vzbúrili (Toplické povstanie v roku 1917). Udalosti sa zopakovali aj v rokoch druhej svetovej vojny 1941 - 1944. Dávno jestvujúce mýty a predsudky si stále znova a znova nachádzali životodarnú pôdu.

Takmer podobnú situáciu uvidíme pri pohľade na to, ako sa vyvíjali srbsko-albánske vzťahy. Pri vypuknutí balkánskych vojen sa albánski národní aktivisti a albánske kmene v obave pred rozdelením ich územia medzi víťaziace slovanské štáty dokázali definitívne dohodnúť a vyhlásili samostatný albánsky štát. V roku 1913 v Belehrade vyšla brožúrka so záhlavím „Albánska otázka a srbské práva“, plná „dôkazov“ o tom, že Albánsko musí patriť Srbsku. Čestné miesto medzi nimi mal národnostný princíp - tvrdilo sa, že východní pravoslávni aj moslimskí Albánci sú pôvodne Srbi, že aj slávny albánsky národný hrdina Juraj Kastrioti (Skanderbeg) mal srbský pôvod, že Albánsko bolo vždy srbské, že to, čo si Srbsko vybojovalo v roku 1912 mu patrí tak z historických dôvodov ako i právom preliatej krvi, že Jadranské more bolo „srbským morom“ atď. Aj „štatistickými údajmi“ sa dokazovalo, že Albánsko je časťou Srbska. Ďalšia podobné argumenty zneli, že Albánci ešte nedorástli na samostatný štátny

život, že boli „najzaostalejšou a najnekultúrnejšou rasou Balkánskeho polostrova“, zatiaľ čo Srbi rasou ďaleko „silnejšou, kultúrnejšou a pre štátny život spôsobilejšou“ atď. Srbsko neuspelo v svojej snahe zabrániť, aby sa vytvoril albánsky národný štát, ale do svojho štátu včlenilo územie Kosova a Metohije s kompaktným albánskym osídlením, ktoré však až do roku 1941 bolo (spolu s obyvateľstvom Macedónie) pokladané za „južných Srbov“.

Takéto teórie a pseudoteórie pochopiteľne neboli a nie sú úplne pravým obrazom srbskej vedy či historického výskumu. Dôležité však je, že sa odzrkadľovali vo vplyvných kruhoch časti srbskej politickej scény. Dobyvačnú, hegemonistickú podstatu má srbská, respektíve juhoslovanská politika vo vzťahu k Albánsku aj v rokoch druhej svetovej vojny a po nej - novostou je len to, že Albánci v Kosove a Metohiji získali status autonómnej oblasti (v rámci srbskej zväzovej republiky). Na eventuálne pričlenenie Albánska k Juhoslávii sa tesne po vojne nazeralo optikou latentne existujúcej nejasej perspektívy vytvorenia balkánskej komunistickej federácie pod srbskou resp. juhoslovanskou dominanciou. V nasledujúcich rokoch, vlastne počas celej druhej polovice 20. storočia sa autonómne práva kosovských Albáncov niekoľkokrát zvyšovali a znižovali - výsledkom bola nespokojnosť na oboch stranách. Čím viac (a násilnejšie) albánske obyvateľstvo prejavovalo svoje požiadavky, tým viac sa v srbskej verejnej mienke pripomínala slávna bitka na Kosovom poli, tým viac sa srbský pohľad upieral na Kosovo ako na miesto niekdajšieho jadra stredovekého srbského štátu (tzv. Raška) - a tým násilnejšia bola aj srbská odpoveď.

Je primárne povedať, že Albánsko sa postavilo na odpor. Na srbský expanzívny nacionalizmus odpovedala idea veľkého albánskeho národného štátu, ktorá takisto vznikla ešte koncom 19. storočia. V rokoch druhej svetovej vojny sa určitá perspektíva utvorenia „Veľkého Albánska“ skutočne vynorila (pravda v rámci Hitlerovho a Mussoliniho „nového poriadku“). Balkánske udalosti najnovšej doby vypestovali aj albánsky nacionalizmus ako stereotyp, ktorý po rozpade Titovej federácie vstúpil do neútočného boja so všetkým, čo je srbské.

Účty teda zostávajú otvorené na oboch stranách. Posledná bitka o kosovský status sa odohrala v dobe dokončenia tohto článku - obyvateľstvo Srbska v referende odmietlo jeho nezávislosť. Trochu provokatívne či škodoradostne voči tým, ktorí sa o Balkán ešte stále nezaujímajú, pripomeňme, že aj táto otázka má širšie európske - nielen balkánske - súvislosti. Jeden albánsky štát už existuje, situácia v Kosove je neudržateľná - ale čo sa stane, ak sa teoreticky uzná možnosť existencie dvoch štátov pre jeden národ?

Na Balkánskom polostrove sa však ako nádejná alternatíva konfrontácie zrodil juhoslavizmus. Na začiatku 20. storočia sa stala populárnou téza, že Srbi, Chorváti a Slovinci tvoria jeden národ s tromi pomenovaniami, jeden národ v troch vetvách. Tá sa v roku 1918 stala základňou spoločného štátu - Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov. Ani jeho vytvorenie však neprineslo upokojenie a téza trojmenného národa nakoniec nevydržala previerku časom. Nacionalistické hegemonistické stereotypy sa znovu prebudili: v roku 1928 srbský nacionalista strieľal na chorvátskych poslancov v Národnej skupštine (parlamente); v roku 1939 sa vytvorila chorvátska autonómna bánovina a Srbi s Chorvátmi sa znovu „chytily pod krk“ kvôli Bosne. Strašné skúsenosti druhej svetovej vojny však národné komunity bývalej kráľovskej Juhoslávie opäť priviedli na cestu spojenia. Bratovražedný občiansky a etnický konflikt počas vojny mal totiž na tomto teritóriu na svedomí väčší počet mŕtvych než surovosť nemeckého útľaku. Výhodiskom zo slepej uličky sa zdala byť komunistická federácia. Snahy o jednotu, ekonomickú, politickú a dokonca nadnárodnú integráciu boli aj po druhej svetovej vojne dlhé obdobie silné, alebo aspoň natoľko silné, aby prevládli každý nacionálny separatizmus. Najviac tomu napomohla okolnosť, že Juhoslávia sa zrodila ako federácia, v ktorej mali jednotlivé národy i menšiny zabezpečené všetky druhy práv - politické, náboženské, kultúrne, jazykové atď. Nemalú rolu zohrala i autorita Josipa Broza Tita a jeho talent vyvažovať rôznorodé protikladné sily. Národnostné práva jednotlivých národov a menšín sa však reali-

POZNÁMKY

zovali v podmienkach komunistickej totalitnej diktatúry, kde všetko záviselo od centra, od federálneho ústredia. Zároveň v straníckom a štátnom aparáte, v armáde, v orgánoch štátnej bezpečnosti dominovali Srbi ako najpočetnejšie obyvateľstvo krajiny. V určitom momente sa Srbsko celkom prirodzene identifikovalo s centrom a s centralizmom - práve ono bolo proti akýmkoľvek ústupkom nacionálnym autonomizmom republík, práve ono zápasilo s Albáncami v Kosove a Metohiji žiadajúcimi zmeny v štátnopolitickom postavení svojej oblasti.

Aj v juhoslovanskej federácii sa napokon proti centralizmu postavil jeho antipól, autonomizmus. Konečným dôsledkom pokračujúceho vývoja protichodných postojov nemohlo byť nič iné než stav „všetkých proti všetkým“ vzájomné vojny a etnické čistky. A tak kým niekoľko prvých rokov po druhej svetovej vojne slávila na Balkáne úspech idea porozumenia, bulharsko-juhoslovanského priateľstva hovorilo sa o južnoslovanskej či dokonca balkánskej federácii, nositelia nacionalizmu a separatizmu boli postavení pred súd, o tri štyri desaťročia neskôr v Chorvátsku, Slovinsku, v Kosove a v Metohiji, ale tiež v Macedónii a Bosne začali prevládať separatistické tendencie s cieľom utvoriť si vlastný štát. Srbsko prevzalo úlohu ochrancu federácie (i svojej hegemonie pred jej rozpadom). Juhslovanská idea ale aj myšlienky federalizmu sa znovu ocitli v slepej uličke. Juhslovánia - konglomerát rozličných národov a menšín v jednom, sa rozložila pod tlakom národnej idey a nacionalizmu jednotlivých národov, republík, oblastí a regiónov. Vzájomné stretnutie jednotlivých nacionalizmov však zase viedlo nielen k nezmieriteľným postojom jednotlivých národov a menšín voči sebe ale aj k úplne nezmyselným vojnám, etnickým čistkám a vzájomnému vyvražďovaniu.

Toto všetko v konečnom dôsledku viedlo k rastu odcudzenia a vzájomnej izolácie medzi jednotlivými štátmi - neexistujú medzi nimi kontakty, chýbajú objektívne informácie o „iných“, dejiny „iných“, ich ekonomika, politika, literatúra atď. sa neskúmajú a to, čo sa napriek všetkému objaví v literatúre či novinách, má vo väčšine prípadov pochybnú dôveryhodnosť, je neprofesionálne, nepresné, plné negatívnych hodnotení voči susedom ale „národno-vlastenecké“ voči svojim. Živí sa tým a formuje prostredie, ktoré nepraje odstraňovaniu národných stereotypov, nenávisť a predsudkov nazhromaždených v dlhom období, ale upevňuje ich, rozširuje a rozvíja. Uzatváranie sa do seba nedostatok objektívnych informácií, nevedomosť - to sú, zdá sa, hlavné príčiny, ktoré národným stereotypom a predsudkom zabezpečujú ich neobvyklú životaschopnosť. Impériá sa rozkladajú, korunované hlavy a kráľovstvá padajú, politické strany a ideológie prichádzajú a odchádzajú, ale národné stereotypy a predsudky zostávajú. aby z času na čas ako prílivová vlna zalievali všetko naokolo.

Nevyskúšanou formou štátneho i medzištátneho spolužitia národov Balkánu zostala len konfederácia. Avšak forma ich spolunažívania pravdepodobne nie je najzávažnejším problémom. Oveľa dôležitejšie je umožniť každému z nich žiť podľa vlastného uváženia. Je najvyšší čas, aby sa prijímali reálnosti také aké sú, aby úsilie štátnej moci, politiky a propagandy smerovalo nie k udržiavaniu nacionálnych stereotypov, mýtov a predsudkov zdedených z minulosti, ale k hľadaniu možností ich prekonávania.

Odkazy:

- 1) *Rumélia: osmanské označenie pre nimi dobytý priestor Balkánskeho polostrova. Odráža sa v ňom osmanské presvedčenie, že tieto územia boli pred nimi „rumélijské“ t. j. (východo) rímske (Rumélia = Rom = Rím).*
- 2) *devsirme* v turečtine doslova znamená „zbieranie“.

CYPERSKÝ PROBLÉM

POZNÁMKY

Milan Kováč

Cyprus je ostrov vo východnom cípe Stredozemného mora, oplývajúci neobyčajnou krásou. Niekedy sa môžeme stretnúť aj s názvom Afroditin ostrov, pretože táto grécka bohyňa sa vraj pri jeho pobreží zrodila z morskej peny. Večne modré nebo, prírodné bohatstvo, priaznivé podnebie, vlniace sa more, to všetko vytvára z tohto ostrova perlu Stredozemného mora, skutočný raj na zemi, keby... Keby sa už vyše tridsať rokov nezmietať v konfliktoch, keby na ňom neboli prítomné už skoro 26 rokov cudzie okupačné vojská a keby sa vlečúci problém už konečne vyriešil.

Dejiny Cypru charakterizuje niekoľko typických znakov. Už od praveku boli spojené s ťažbou medi, ktorá sa dobýja od začiatku doby bronzovej. Med' tvorila hlavné bohatstvo ostrova. Druhým je jeho výhodná poloha na križovatke námorných a obchodných ciest medzi Európou, Áziou a Afrikou. Posledným znakom je jeho exponovaná poloha - tvorí predmostie k ázijskej pevnine - čo znamenalo, že sa na ovládnutie ostrova zameriaval záujem najsilnejších mocností.

Začiatkom 19. storočia začal byť Cyprus spolu s ďalšími ostrovmi východného Stredomoria vďaka svojej polohe zaujímavý aj pre európske mocnosti, predovšetkým pre Britániu. Po rusko-tureckej vojne sa mali vzťahy medzi štátmi usporiadať na Berlínskom kongrese. Avšak ešte predtým britský premiér Benjamin Disraeli pochopil, že kľúčom k západnej Ázii je práve Cyprus. Následne bola 4. júna 1878 podpísaná v Konstantinopole tzv. cyperská konvencia, ktorá zakotvovala, že ak si Rusko ponechá Kars, Batumi či Ardahan, bude Británia brániť ázijskú časť Osmanskej ríše proti ďalšiemu ruskému útoku. To jej umožnilo obsadiť Cyprus, ktorý formálne zostal pod sultánovou suverenitou. Berlínsky kongres potom cyperskú konvenciu len potvrdil, teda ostrov bol formálne ponechaný Osmanskej ríši, avšak pod britskou správou. Británia sa zaviazala každoročne vyplácať Osmanom nájomné vo výške 92 tisíc libier. Po vypuknutí 1. svetovej vojny oba veľmocenské bloky, Dohoda ako aj Trojspolok, vystupňovali svoje úsilie o začlenenie balkánskych krajín do sfér svojho vplyvu. Politika blokov na Balkáne dostala nový rozmer vstupom Turecka do vojny na strane Trojspolku (vtedy už nazývaného Ústredné mocnosti) v novembri 1914. V reakcii na túto skutočnosť Británia ako dohodová mocnosť 4. novembra 1914 anektovala Cyprus.

V rokoch 1920 - 1922 prebiehala grécko-turecká vojna o ovládnutie Malej Ázie, ktorá sa skončila porážkou Grékov. Mierovou zmluvou z Lausanne boli Veľkej Británii opäť potvrdené vlastnícke práva na Cyprus (Letters Patent) potom ako sa Turecko v súlade s článkom 16 Lausanskej zmluvy vzdalo všetkých práv na ostrov. Ten bol v roku 1925 bol formálne prehlásený za britskú korunnú kolóniu.

Ostrov sa od roku 1929 stal dejiskom masového úsilia gréckeho obyvateľstva o presadenie zjednotenia s Gréckom. Vznikla organizácia Národné zhromaždenie, ktorá si určila za cieľ práve spomínané zjednotenie - *enosis*. V roku 1930 zasiahla do tohto procesu ešte aj hospodárska kríza. Krátko nato vypukol na Cypre masový ľudový protest požadujúci zlepšenie hospodárskej situácie, skončenie britskej nadvlády a spojenie s Gréckom. Protestu sa zúčastnilo aj grécke, aj turecké obyvateľstvo. Britská vláda zareagovala rozpustením parlamentu a poverením guvernéra vydávať zákony. Všeobecné voľby sa konali až v roku 1943. V roku 1946 sa labouristická vláda pokúšala presadiť nový návrh ústavy pre Cyprus, ktorý už poskytoval štandardné práva okrem práva na sebaurčenie. Tento návrh sa stretol s neúspechom, pretože absolútna väčšina cyperského ľudu považovala za jediné riešenie *enosis*. V apríli 1953 cyperský arcibiskup Makarios zaslal britskému guvernérovi memorandum o poskytnutí práva na sebaurčenie Cypru, v ktorom sa Makarios okrem iného opieral o rezolúciu VZ OSN zo 16. 12. 1952 týkajúcu sa práva národov na sebaurčenie. Grécko zaujalo neutrálny postoj. Až nová grécka vláda premiéra Papagosa sa rozhodla prerušiť dovtedajšie mlčanie Atén v záležitostiach Cypru a vystúpiť na podporu národnooslobodzovacieho boja tamojšieho gréckeho obyvateľstva. V septembri

POZNÁMKY

1954 grécka vláda požiadala o zaradenie cyperskej otázky na program nadchádzajúceho VZ OSN. Prvý pokus o internacionalizáciu tohto problému na pôde OSN stroskotal, podobne ako jeho repríza o rok neskôr.

Začiatkom apríla 1955 ohlásila svoj vznik nacionalistická organizácia *EOKA - Národná organizácia cyperských bojovníkov*, na čele ktorej stál bývalý plukovník gréckej armády Georgios Grivas. EOKA začala svoju činnosť rozsiahlymi teroristickými akciami a sabotážami namierenými predovšetkým proti ozbrojeným zložkám Veľkej Británie na ostrove a na britskú správu ako takú. Na vznik a činnosť tejto organizácie zareagovali jednak Briti, jednak turecké obyvateľstvo ostrova: vznikla turecká podzemná nacionalistická organizácia *VOLKAN*, ktorá nasmerovala svoju činnosť najmä proti gréckemu obyvateľstvu. Táto organizácia bola zakrátko premenovaná na Tureckú obrannú organizáciu TMT. Britská správa zase zareagovala vyhlásením výnimočného stavu v novembri 1955.

Všetky tieto skutočnosti pôsobili na vyostrovanie vzťahov medzi oboma komunitami, a to nielen na Cypre ale aj v Turecku: výbuch nálože v záhrade tureckého generálneho konzulátu v Solúne, pri rodnom dome Kemala Atatürka, sa stal impulzom na vzplanutie protigréckych násilností v Turecku, najmä v Istanbule. V tomto je možné vidieť prvú príčinu konfliktu. Zostrovanie vzťahov poslúžilo najmä Británii, ktorá mohla vydávať cyperskú otázku za spor Grécka a Turecka o ostrov a seba za arbitra. Medzitým bol cyperský arcibiskup Makarios internovaný. Na jar roku 1957 bol pod tlakom svetovej verejnej mienky Makarios z internácie prepustený. Pre odpor Britov sa však nemohol vrátiť na rodný ostrov, a tak našiel útočisko v Aténach, pričom prehlásil, že ani ropné záujmy Veľkej Británie, ani turecká opozícia by nemali mať prevahu nad právom cyperského ľudu na sebaurčenie. Britská vláda na to odpovedala v tom zmysle, že keby ho priznala gréckym Cyperčanom, musela by toto právo priznať aj tureckým Cyperčanom. Tento argument sa stal základom britskej politiky na ostrove a viedol tureckú vládu k požiadavke rozdelenia Cypru na grécku a tureckú časť, vyjadrenú heslom „*taksim*“ (rozdelenie).

Medzinárodné rokovania, ktoré vyvrcholili vo februári 1959 vo švajčiarskom Zürichu, nevybočovali z rámca tradičnej „mocenskej“ diplomacie. Konali sa totiž len za účasti Veľkej Británie, Turecka a Grécka, teda bez prítomnosti priamych zainteresovaných - zástupcov oboch etnických komunít ostrova.

Táto tripartitná konferencia dospela k záveru, že Cyprus nemá byť zjednotený s Gréckom ani rozdelený medzi Grécko a Turecko, ale že sa má stať samostatným štátom, ktorého nezávislosť, územná integrita i bezpečnosť bude garantovaná zmluvnými stranami, ktoré môžu v záujme splnenia svojich záväzkov v prípade potreby podniknúť spoločné či individuálne akcie. Ďalej sa dohodlo, že Veľká Británia si podrží pod plnou suverenitou niekoľko vojenských základní na ostrove a že budúca cyperská vláda musí uzavrieť s Gréckom a Tureckom garančné spojenecké zmluvy, na základe ktorých budú mať oba štáty na ostrove svoje nevelké styčné vojenské kontingenty. Vnútná štruktúra nového štátu mala spočívať na princípe paralelnej koexistencie oboch etnických komunít v spoločnom štáte a na ich vzájomnej ochrane pred majorizáciou. S výsledkami rokovaní v Zürichu boli reprezentanti gréckych Cyperčanov a Turkov - arcibiskup Makarios a Fadil Küçük - oboznámení na nasledujúcej konferencii v Londýne. Avšak nebola im poskytnutá možnosť diskutovať o texte dohody, mohli ho len prijať alebo odmietnuť. Po podpísaní zürišsko-londýnskych dohôd bola v marci 1959 na Cypre na základe dohody medzi Makariom a Küçükom ustanovená dočasná vláda. Prezidentom bol neskôr zvolený arcibiskup Makarios. Koncom júla sa konali parlamentné voľby, začiatkom augusta voľby do gréckej a tureckej komunálnej komory. A potom už nič nestálo v ceste k slávnostnému vyhláseniu Cyperskej republiky 16. augusta 1960.

Konflikt na Cypre

Rozhodujúcimi príčinami konfliktu na Cypre boli zhoršenie vzťahov medzi prísluš-

níkmi oboch komunit, mnohokrát aj umelo vyvolané a neštandardné ustanovenia cyperskej ústavy.

Cyperská ústava zaviedla do politického života ostrova jeden z najzložitejších a najťažkopádnejších štátnych mechanizmov na svete. Podľa nej:

1. Každý občan Cyperskej republiky má síce cyperskú štátnu príslušnosť, ale zároveň je podľa svojho národného a náboženského pôvodu i členom gréckeho alebo tureckého národného spoločenstva (obce), pričom len cez toto členstvo sa môže podieľať na ustanovení štátnych orgánov. Charakteristické je, že cyperskí občania iných národností, napr. talianskej alebo arménskej, sú podľa čl. 2 odst. 3 a 4 cyperskej ústavy nútení prihlásiť sa k jednému z týchto dvoch národných spoločenstiev. Vzhľadom na skutočnosť, že územie obývané spomínanými komunitami netvorilo kompaktný celok, boli tieto spoločenstvá vybudované nie na územnom, ale na personálnom princípe. Avšak ústava umožňovala v piatich najväčších mestách ostrova (Nikózia, Limassol, Famagusta, Larnaka a Paphos) zriadenie zvláštnych tureckých municipálnych obvodov, spravovaných príslušnou mestskou radou. Pretože v skutočnosti neboli ani tieto obvody osídlené výlučne tureckými Cyperčanmi, stal sa tento prípad jednou z najzávažnejších príčin sporov medzi oboma etnickými zložkami. V čele každého národného spoločenstva stála Národná komora (National Chamber), ktorá mala výlučné zákonodarné právomoci v otázkach náboženstva, výchovy, kultúry a komunálnych daní. Podľa čl. 89 mohla dokonca vykonávať správu, mala teda aj určitú výkonnú právomoc. Prezident a viceprezident dostali len relatívne veto, pretože vrátiť rozhodnutie národným komorám mohli len raz.

2. Ústava zaviedla do konštituovania všetkých ústredných orgánov pomerné zastúpenie gréckeho a tureckého obyvateľstva. Avšak tento pomer neodrzadľoval počet obyvateľov jednotlivých komunit, ale bol umelo vytvorený s tendenciou zvýhodňovať turecké obyvateľstvo. V čase vzniku Cyperskej republiky tvorili grécki Cyperčania 78,20% a tureckí Cyperčania 18,13% z celkového počtu obyvateľov ostrova. Zvýhodňovanie môžeme vidieť:

a) v konštituovaní cyperského parlamentu, do ktorého boli volení svojimi komunitami grécki a tureckí Cyperčania v pomere 70:30, čo v praxi znamenalo 35 gréckych a 15 tureckých poslancov. Navyše, pri hlasovaní o volebných a daňových otázkach hlasovali obe komunity osobitne, pričom sa vyžadoval súhlas nadpolovičnej väčšiny členov každej z nich - systém tzv. dvojitej väčšiny. V praxi to znamenalo, že 8 turekocyperských poslancov mohlo zablokovať súhlas ostatných 42 poslancov. Na druhej strane sa vyžadoval nesúhlas aspoň 18 gréckocyperských poslancov. Všeobecná demokratická zásada rovnosti cyperských občanov bola teda hrubo negovaná;

b) v spôsobe rozdelenia miest:

I vo verejných službách - 70% gréckych a 30% tureckých Cyperčanov

I v armáde - 60% gréckych a 40% tureckých Cyperčanov

I v polícii - 70% gréckych a 30% tureckých Cyperčanov

3. Ústava vybavila prezidenta a viceprezidenta právom vetovať s konečnou platnosťou spoločne alebo zvlášť akýkoľvek zákon schválený parlamentom alebo rozhodnutie Rady ministrov týkajúce sa otázok taxatívne vymedzených v čl. 50 cyperskej ústavy. Sú to otázky troch oblastí: zahraničnej politiky, obrany a bezpečnosti.

Ústava pritom nevyžaduje nejaké zvláštne zdôvodnenie použitia absolútneho veta. Možno konštatovať, že právo veta sa vzťahuje na podstatné otázky života spoločnosti, čím sa prakticky umožnilo tureckej menšine, aby prostredníctvom svojho reprezentanta - viceprezidenta - realizovala princíp národnej suverenity. Zákon dotýkajúci sa iných otázok, ktorý by prezident alebo viceprezident považovali za diskriminačný voči jednej z komunit, sa podávajú na rozhodnutie Najvyššiemu ústavnému súdu.

Prvé roky existencie Cyperskej republiky ukázali, že dohody prijaté v Zürichu a v Londýne, najmä ústava, sú veľkou a vážnou brzdou spoločenského vývoja a celkového rozvoja Cypru.

POZNÁMKY

V roku 1963 došlo na ostrove k ústavnej kríze, pretože v parlamente sa zásluhou blokovania nepodarilo dospieť k vyriešeniu dôležitých otázok krajiny. Samotná kríza vypukla o niekoľko dní, potom ako prezident Makarios predložil svoj návrh na revíziu ústavy.

Návrhom chcel prezident sfunkčniť chod štátu a odstrániť už spomenuté nedostatky. Odnímal výhody nielen tureckocyperskej ale aj gréckocyperskej komunity. V súlade s názorom Ankary tureckí Cyperčania kategoricky odmietli Makariom predložený návrh, ktorý by podľa nich predstavoval jednostranné porušenie medzinárodných dohôd o vzniku Cyperskej republiky. Ústavná kríza čoskoro prerástla do ozbrojených zrážok medzi príslušníkmi komunit. Vraždilo sa na oboch stranách. Na žiadosť Cyperskej republiky sa vo februári 1964 začala otázkou Cypru zaoberať aj Bezpečnostná rada OSN. Rokovania trvali až do marca, keď Rada schválila rezolúciu, ktorou vyslala na Cyprus zbor UNFICYP (United Nations Force in Cyprus) a splnomocnenca pre vyriešenie sporu medzi gréckymi a tureckými Cyperčanmi. Význam rezolúcie spočíval predovšetkým v tom, že neakceptovala rozdelenie ostrova.

Na niektorých miestach ostrova však nepokoje stále pokračovali. Turecko podnikalo vojenské manévry pri cyperských brehoch a turecké lietadlá prelietavali a bombardovali Cyprus. Situácia sa potom upokojila jednak vďaka prítomnosti UNFICYP, jednak vďaka citlivému a umiernenému postoju tureckého premiéra Ismeta İnönüho, ktorý napriek prudkým reakciám vojenských veliteľov nariadil okamžité zastavenie bombových útokov. Táto iniciatíva skončila obvinením tureckého premiéra zo zrady národných záujmov Turecka jeho politickými oponentmi počas volebnej kampane. V júni 1968 sa začali, v súlade s odporúčaniami generálneho tajomníka OSN, rozhovory medzi gréckymi a tureckými Cyperčanmi s cieľom nájsť riešenie cyperského problému. Tieto však nepriniesli úspech, keďže turecká časť podporovala rozdelenie ostrova.

Dekáda 1964 - 1974, až do tureckej invázie bola vcelku pokojná. Tureckí Cyperčania zotrúvali na svojom postoji. Viceprezident Küçük neuznával cyperskú vládu, ani sa nezúčastňoval zasadnutí vlády, pretože ju považoval za ilegálnu.

V Grécku došlo v roku 1967 k vojenskému prevratu. Plán junty vychádzal z predpokladu, že USA vnímajú Makaria ako prosovietskeho a proarabského politika, preto podporia jeho zvrhnutie, alebo ho budú aspoň tolerovať a že prevrat neprekazí ani Turecko, bude naň reagovať umiernené a nakoniec dospeje s Gréckom k dohode o dvojitej enosis.

Operácia sa začala 15. júla 1974 protimakariovským pučom, ktorý bol vyvolaný gréckymi dôstojníkmi Cyperskej národnej gardy spolu s príslušníkmi teroristickej organizácie EOKA 2. Vývoj udalostí však napriek tomu nebol v súlade s predstavami aténskeho diktátorského režimu. Pučistom sa síce podarilo zvrhnúť prezidenta Makaria a na jeho miesto dosadiť svojho človeka, novinára a bývalého člena EOKA Nikosa Sampsona, avšak konečný cieľ sa im dosiahnuť nepodarilo. Prezident Makarios unikol pučistom autom do prístavu Paphos a odtiaľ cez britskú základňu Akrotiri odletel do Londýna.

Týmto krokom otvoril aténsky režim Turecku široký priestor na uplatňovanie jeho záujmov na Cypre. Turecký premiér Ecevit vyzval Veľkú Britániu na spoločnú akciu, ktorou by sa obnovili ústavné pomery na ostrove, a dokonca sa zasadzoval za okamžitý návrat prezidenta Makaria. Akonáhle Veľká Británia prejavila neochotu podieľať sa na zmienenej operácii, nastúpila druhá fáza a 20. júla 1974 sa vylodili turecké oddiely na severovýchodnom pobreží Cypru pri Kyrenii a vytvorili tam strategické vojenské predmostie s rozlohou rovnajúcou sa približne 4% územia ostrova. Ešte v deň agresie prijala Bezpečnostná rada OSN rezolúciu č. 353, v ktorej vyzývala na rešpektovanie suverenity a územnej integrity Cypru, okamžité zastavenie paľby, požadovala okamžitý koniec cudzej vojenskej intervencie a odsun všetkých cudzích vojsk okrem tých, ktorých prítomnosť je zmluvne zakotvená. Ďalej vyzývala zúčastnené strany na otvorenie rokovaní a na kooperáciu s UNFICYP, aby tento zbor mohol vykonávať svoj mandát. Medzitým sa ústavné pomery na Cypre vrátili do stavu pred prevratom, keďže 22. júla padla aténska junta. 14. augusta 1974 sa však napriek

tomu začala operácia Attila: turecké vojská v sile 40 tisíc mužov zaútočili zo svojho strategického postu v Kyrenii a za dva dni obsadili severnú časť Cypru s rozlohou 37% územia ostrova. Pomyslená čiara najhlbšieho preniknutia tureckých jednotiek sa zastavila na tzv. Attilovej línii, ktorá v dĺžke 180 km pretína ostrov od západu na východ a prechádza aj hlavným mestom Nikóziou. Odvtedy predstavuje „hranicu“ Cypru a jeho okupovanej časti, a to hranicu nielen geografickú, ale aj politicko-etnickú, pretože sprievodným znakom spomínaných augustových udalostí bol útek i násilné vypudzovanie gréckych Cyperčanov zo severnej časti ostrova na juh a obdobný presun tureckých Cyperčanov prostredníctvom *EOKA 2* z juhu na sever. Invázia Turecka na Cyprus už nemala nič spoločné s predchádzajúcimi vyhláseniami Ankary o mierovej operácii v záujme ochrany suverenity cyperského štátu; predstavovala priamu agresiu. Nielen na Cypre ale aj v Grécku vyvolala vlnu pobúrenia. V novembri 1974 prijalo 29. Valné zhromaždenie OSN rezolúciu č. 3212, poskytujúcu základ pre vyriešenie cyperského problému.

Táto rezolúcia bola ešte odobrená Bezpečnostnou radou a tým sa jej implementácia stala záväznou. Avšak Turecko odmietlo vyhovieť akémukoľvek jej ustanoveniu.

Segregácia vytvorená Attilovou líniou spôsobila, že za dvadsať rokov sa pravdepodobne znížil počet gréckych Cyperčanov, ktorí zostali na severe, z 12 500 asi na 700. Čoskoro po invázii sa začal transfer kolonistov z Turecka na okupované územie Cypru. Tento proces nielenže narušil demografickú štruktúru oboch komunít, ale aj pomer tureckých Cyperčanov a osadníkov z Turecka, najmä z Anatólie. Podstatnú časť prisťahovalcov tvorili ľudia s nie príliš dobrou povestou. Dokonca sám viceprezident a líder tureckých Cyperčanov F. Kücük upozorňoval turecké úrady, že títo „prisťahovalci budú ich slušnému obyvateľstvu nepríjemní“, a žiadal ich, aby presídľovanie zastavili. Humanitárny problém nezvestných osôb predstavuje zrejme najtragickejší dôsledok konfliktu. Podľa gréckocyperských zdrojov je od tureckej invázie v roku 1974 nezvestných vyše 1600 ľudí - vojakov, civilistov, žien a detí.

Začiatkom roku 1975 poslali predstavitelia gréckych Cyperčanov prostredníctvom predsedu parlamentu Glafkosa Kleridesa, v snahe otvoriť s tureckou stranou zmysluplné rokovania o nájdení mierového a životaschopného riešenia cyperského problému, tureckocyperskej strane návrhy dohody o Cypre vychádzajúce z rezolúcií OSN. Základnými princípmi boli: bikomunálne, federatívne usporiadanie, posilnená centrálna vláda a zakotvenie ľudských práv v ústave. Turecká strana zareagovala na tento Kleridesov návrh vyhlásením separatistického Tureckého federatívneho štátu Cyprus (Turkish Federal State of Cyprus - TFSC) 13. februára 1975. Bezpečnostná rada OSN svojou rezolúciou vyzvala na uplatňovanie predošlých rezolúcií o Cypre vyslovila poľutovanie nad týmto jednostranným krokom tureckej strany.

Turecko a tureckocyperská strana túto rezolúciu ignorovali. V júni 1975 sa na okupovanom území konalo referendum, ktorým sa schválila „ústava“ TFSC. Prezidentom sa stal vtedajší vodca tureckých Cyperčanov Rauf Denктаş.

V rozmedzí rokov 1975 - 1980 sa medzi predstaviteľmi oboch cyperských komunít uskutočnilo osem kôl rokovaní, prevažne z iniciatívy OSN, najmä vtedajšieho generálneho tajomníka Kurta Waldheima a jeho splnomocnenca na Cypre a neskoršieho nástupcu vo funkcii Javiera Péresa de Cuéllar. Konali sa na najvyššej úrovni v podobe stretnutí prezidenta Makaria a jeho nástupcu Spyrosa Kyprianoua s vodcom tureckých Cyperčanov Denктаşom. Rozhovory však nepriniesli takmer žiadny výsledok. V máji 1983 prijalo VZ OSN pomerne silnú rezolúciu o Cypre. Okrem iného požadovala okamžité stiahnutie okupačných vojsk z ostrova, čo považovala za základ pre rýchle a vzájomne prijateľné riešenie cyperského problému. Turecká strana rezolúciu ignorovala a v okupovanej časti ostrova zaviedla vlastnú menu, tureckú líru a zriadila centrálnu banku. Navyše, zákonodarné zhromaždenie TFSC schválilo vypísanie referenda o vyhlásení samostatného štátu v severnej časti ostrova, čo odôvodňovalo právom na sebaurčenie a samosprávu tureckých obyvateľov Cypru „na ich vlastnej pôde“. Predstaviteľ tureckocyperskej komunity R. Dekтаş potom jednostranne vyhlásil 15. novembra 1983 na okupovanom území severného Cypru

POZNÁMKY

tzv. Severocyperskú tureckú republiku (SCTR). Tento pseudoštát doteraz okrem Turecka nik neuznal a jeho jednostranné vyhlásenie bolo odsúdené nielen Gréckom, OSN ale prakticky celým medzinárodným spoločenstvom.

V roku 1989 predložil prezident Cypru G. Vassiliou podrobné návrhy na zriadenie nezávislej, suverénnej, územne celistvej federatívnej republiky, ktorá podporí prosperitu a jednotu Cypru namiesto nejednoty a rozbrojov. Cyperská vláda s ním súhlasila, avšak „parlament“ na okupovanej časti Cypru ho odmietol. O rok neskôr rokovania na najvyššej úrovni opäť stroskotali, čo generálny tajomník OSN plne pripísal na účet R. Dektašovi. Javier Péres de Cuéllar sa preto obrátil na Bezpečnostnú radu, ktorá v rezolúcii opäť vyzvala na dodržiavanie svojich predchádzajúcich rezolúcií a vyslovila podporu dvom dohodám na najvyššej úrovni, v ktorých lídri oboch komunít prisľúbili založiť bikomunálnu federatívnu republiku (dohody z rokov 1977 a 1979). Druhá polovica roku 1990 bola v znamení žiadosti Cyperskej republiky o plné členstvo v Európskom spoločenstve, podanej 4. júla 1990. Od roku 1990 sa uskutočnilo veľké množstvo rozhovorov, ani jeden však doteraz nepriniesol žiaden podstatnejší výsledok.

Vzťahy medzi Tureckom a Gréckom boli kvôli cyperskej otázke v priebehu minulých desaťročí často komplikované a napätie zriedkavo povolilo do takej miery ako nedávno, keď severozápadné Turecko postihlo zničujúce zemetrasenie. Medzi prvými záchranármi boli v Turecku Gréci, čo bolo vrelo privítané tureckou verejnosťou a zdalo sa, že nešťastie zbližilo národy a zmietlo problémy, ktoré sa krajinám a ani nezainteresovaným stranám nepodarilo vyriešiť takú dlhú dobu.

Toto oteplenie bolo o to výnimočnejšie, že prišlo v období mimoriadneho napätia v dvojstranných vzťahoch zapríčineného okolnosťami zatknutia vodcu Kurdskej strany pracujúcich (PKK) Öcalana v Nairobi po opustení rezidencie gréckeho veľvyslanca.

Napriek všetkému je Cyprus jedinou európsku krajinou, ktorej hranice sú narušené okupáciou cudzích vojsk. A Nikózia zostáva posledným a jediným rozdeleným mestom Európy. Keď padol berlínsky múr obyvatelia Nikózie si mysleli, že na rade je ich mesto, verili, že sa veci pohnú vpred. Udalosti v Berlíne nemohli zapôsobiť inak, ako udrieť na strunu v srdciach obyvateľov, zaťažených poznaním, že len ich hlavné mesto má zostať rozdelené silou. Obyvatelia Nikózie sa nemôžu spolu stretávať, nemôžu sa rozprávať, zabávať sa. Sú oddelení ostnatým drôtom a turecké ozbrojené sily sa zameriavajú na utvrdenie nezákonného rozdelenia ostrova.

Napriek utrpeniu alebo kvôli nemu si väčšina obyvateľov Cypru, či už gréckych Cyperčanov alebo tureckých Cyperčanov, prechováva v mysli nie nenávisť, ale túžbu žiť v jednom nezávislom Cypre bez cudzích vojsk alebo cudzieho zasahovania. Takáto budúcnosť je pre všetkých ľudí na Cypre stále možná. Hlavnou prekážkou je pretrvávajúca prítomnosť tureckej armády, ktorá trápi gréckych aj tureckých Cyperčanov a je morálne aj právne neobhájiteľná.

Cyprus vyjadruje očakávanie, že hodnoty a ideály, ktoré prevládli v Európe a v OSN, by sa mali zachovávať aj na ostrove. Odchod tureckých vojsk zo severu ostrova vnímajú Cyperčania ako nevyhnutný akt na ukončenie rozdelenia ostrova. Len tak bude opäť možné žiť v jednotnej a slobodnej krajine.

SÝRIA

Dagmar Škamlová

V súčasnosti je Sýria minoritne založený autoritársky štát pod vládou jedinej strany, Baas. Strana Baas je pri moci už viac ako štyridsať rokov, prežila rôzne vnútorné boje o moc, koniec studenej vojny, po ktorom ostala bez podpory svetovej veľmoci a tiež aj smrť jej charizmatického vodcu. Jej vplyv však stále ostáva neotrasiteľný. Sýrsky režim je navyše stále silným hráčom v blízkovýchodnej politike.

Historický osud Sýrie bol vo veľkej miere ovplyvňovaný jej geografickou polohou.

Strategické umiestnenie krajiny ju vystavovalo presunom rôznych skupín národov a pravidelným vpádom nomádov, čoho výsledkom je nezvyčajná socio-kultúrna a náboženská rôznorodosť a rozdrobenosť krajiny.

Väčšinu svojej existencie bola Sýria provinciou rôznych vojenských ríš. Poslednou z nich bola ríša Osmanská. Hlavnou zjednocujúcou ideológiou ríše bol islam, avšak rôzne menšinové náboženstvá si ponechali slobodu a autonómiu. V roku 1918 arabské povstanie s pomocou britskej armády pod vedením generála Allenbyho oslobodilo Sýriu spod tejto nadvlády. Následne bolo vyhlásené Arabské kráľovstvo Damašek. V roku 1920 sa krajina dostala pod Francúzsky mandát a v roku 1944 bola Sýrii udelená nezávislosť.

Po získaní nezávislosti bolo hlavnou úlohou konsolidovať štát proti hrozbám kmeňového a náboženského separatizmu z vnútra a hrozbám anektovania zvonka. Nastalo obdobie nestability a chaosu. Sýria najprv dala šancu demokracii a v júli 1947 sa konali celonárodné voľby. Bola vytvorená menšinová vláda, keďže väčšina hlasov išla nezávislým kandidátom. Domáca situácia sa následne zhoršila. Vo vojne o nezávislosť v roku 1948 Izrael porazil arabské armády, čo oslabilo demokraticky zvolenú vládu. Následne v marci 1949 náčelník sýrskeho generálneho štábu Husni al-Za'im uskutočnil štátny prevrat.

Ani Za'imova vláda však nepriniesla stabilitu, keďže nedokázal zosúladiť rôznorodé miestne a náboženské záujmy v krajine. Onedlho bol zvrhnutý a popravený. Následný vojenský režim usporiadal celonárodné voľby, avšak hlasy boli znova rozdrobené a krajina upadla do anarchie. Chaos bol ukončený v decembri 1949, kedy prevzal moc plukovník Adib al-Shishakli; bol to už tretí prevrat v jednom roku. V roku 1954 bol však aj on zvrhnutý.

V tomto období nastal správny čas pre vzostup strany Baas. Ako sa ukázalo, táto strana disponovala potrebným ideologickým riešením sýrskych problémov. V roku 1954 sa konali voľby, prvýkrát tajným hlasovaním. Po týchto voľbách sa strana Baas vynorila ako dôležitý hráč v sýrskej politike.

Strana Baas presadzovala už od svojho založenia sekularizmus a arabský nacionalizmus. Hlavnou myšlienkou jej zakladateľov bolo, že arabský národ bol rozdelený na jednotlivé štáty imperialistickými mocnosťami. Tento arabský národ tak potrebuje znovuzrodenie a obnovu. Náboženstvo v tomto procese nehralo až takú dôležitú úlohu. Ďalším dôležitým prvkom ideológie strany je socializmus, a to špeciálne arabský socializmus, bez triedneho boja. Jeho hlavným cieľom bolo prinavrátanie ekonomického vplyvu ľudu a odstránenie chudoby.

Po voľbách sa Sýria stala bojiskom, na ktorom sa odohrávali rôzne regionálne i medzinárodné konflikty, keď do jej vnútorných záležitostí zasahovali tak Egypt, Irak, Sovietsky zväz ako aj Spojené štáty. Vo februári 1958 vstúpila Sýria do únie s Egyptom, nazvanej Spojená arabská republika. Avšak tento experiment arabskej jednoty skolaboval v roku 1961.

Tieto udalosti prispeli k nárastu politického radikalizmu, ktorý vyústil do vojenského prevratu v roku 1963, pri ktorom sa dostala k moci strana Baas. Avšak onedlho aj v strane prepukli konflikty a boj o moc. Tie pokračovali až do roku 1965, keď hlavný vplyv získalo vojenské krídlo strany.

Obdobie nestability v krajine bolo ukončené v roku 1970 ďalším prevratom, ktorý vyniesol k moci Hafiza al-Asada, patriaceho k malej etnickej skupine Alavitov.

Po prevzatí moci sa Asad musel začať venovať domácim problémom. Ekonomické problémy a islamské podnecovanie viedlo k sérii demonštrácií a nepokojov. Tieto sa stretli s nesmierne tvrdou odpoveďou zo strany vlády, ktorá vyvrcholila masakrou do 30 000 civilistov v meste Hama v roku 1982. Hlavným dôvodom brutálneho zásahu boli Asadove obavy, že Sýria môže byť destabilizovaná prebiehajúcou islamskou revolúciou v Iráne. Následne Asad v roku 1983 utrpel infarkt. Nasledoval pokus jeho brata Rifata o zosadenie Asada ktorý skončil neúspechom.

Na domáce problémy Asad odpovedal limitovanou politickou liberalizáciou. Tak-

POZNÁMKY

tiež bola pripravená limitovaná ekonomická liberalizácia, vrátane zvýšenej spolupráce zo západnými krajinami a uvoľnenie reštrikcií na podnikanie.

Hafiz al-Asad zomrel v júni 2000. Následne strana Baas nominovala Asadovho syna Bašára, ktorý sa po schválení parlamentom ujal úradu. Po prevzatí prezidentského úradu Bašárom al-Asadom sa mnohý nádejali, že „začala nová éra“. Hoci Bašar zaviedol niekoľko dôležitých reforiem, ako napríklad povolenie podnikania pre súkromné banky, jeho úsilie sa časom značne spomalilo. Hlavným dôvodom bol odpor „starej gardy“, ktorá sa obávala straty privilégií. Bolo to obzvlášť silnejúce protisýrske hnutie v Libanone, spolu so zvolením Ariela Šarona za premiéra Izraela, čo poskytlo starej garde silný argument, že zmeny nie sú vhodné v čase, keď čelí problémom zo strany dvoch susedných krajín. Politická a ekonomická liberalizácia tak ostala prepojená so zahraničnopolitickými vzťahmi.

Sýria v Libanone

Sýria sa v Libanone angažuje od roku 1976, keď zasiahla v krajine na podporu ohrozených maronitských kresťanov. Libanon slúžil Sýrii ako nárazníková zóna, znižujúc hrozbu izraelského útoku cez údolie Bekaa. Sýria potom postupne zvyšovala svoj vplyv v krajine a udržovala tam značnú vojenskú prítomnosť. V roku 1991 Sýria a Libanon podpísali dohodu, ktorá formálne uznávala nezávislosť Libanonu. V krajine však ostalo od 35 000 do 40 000 sýrskych vojakov mierových jednotiek. Sýria sa z Libanonu oficiálne stiahla až po mohutných protestoch v apríli 2005. Tieto protesty začali po zavraždení bývalého premiéra Rafika Haririho vo februári 2005, z ktorého bola obvinená práve Sýria. Toto vyvolalo verejné rozhorčenie a zvýšilo aktivity protisýrskych síl v Libanone. Avšak Sýria stále udržiava v Libanone spravodajskú prítomnosť a má veľký vplyv na politické dianie v krajine. Priame prepojenie urobilo Sýriu ekonomicky závislou na Libanone, keď tam pracuje približne milión Sýrčanov.

Sýria a Izrael

Problém vzťahov s Izraelom je neustále v popredí sýrskej politiky. Sýria tvorila svoju politiku podľa toho, čo najlepšie slúžilo arabským záujmom v proti Izraelu. Napríklad Sýria nepodporovala Irak vo vojne s Iránom preto, aby sa zbytočne nemrhalo arabskými zdrojmi, ktoré by mohli byť použité v boji proti Izraelu.

Sýria sa zúčastnila mnohých zrážok a niekoľkých vojen arabských krajín s Izraelom. Vojna v roku 1948 ako aj Šesťdňová vojna v roku 1967 sa skončili neúspechom. V roku 1967 Sýria dokonca prišla o strategické územie Golanských výšin. Tie sú doteraz jedným z hlavných dôvodov zlých vzťahov medzi týmito krajinami. V roku 1972 na sviatok Yom Kippur Sýria spolu s Egyptom zaútočili na Izrael s cieľom získať späť stratené územie. To sa im však nepodarilo. Ďalšie vojenské merania síl sa odohrávali hlavne na území Libanonu.

Základným princípom Asadovej politiky bolo (a aj po jeho smrti stále je), že Arabi nesmú bojovať alebo vyjednať mier s Izraelom z pozície slabosti a podradenosti. Preto sýrsky režim nepodporí žiadne čiastkové riešenie s Izraelom. Toto by len podporilo izraelskú dominanciu v regióne. Na základe tohto sa Sýria stala jednou z politicky najvýznamnejších arabských krajín a politické vedenie si získalo podporu tak vo vnútri krajiny, ako aj na medzinárodnej scéne od ďalších arabských krajín.

Systém vládnutia a ekonomika

Podľa ústavy je Sýria demokratickou, sekulárnou krajinou, avšak s požiadavkou, že jej prezident musí byť moslim. Hlavou štátu je prezident, ktorý má veľké exekutívne právomoci. Prezident je volený na 7 rokov v referende. Jediný kandidát je nominovaný parlamentom na návrh strany Baas. Prezident je zároveň aj generálnym tajomníkom tejto strany. Súčasťou exekutívy je aj Rada ministrov, ktorej predsedá premiér. Premiér aj Rada ministrov sú menované prezidentom.

Legislatívna moc patrí 250 člennej Ľudovej rade. Členovia sú volení na štvorročné obdobie. V skutočnosti však táto rada len odsúhlasuje rozhodnutia vlády a strany.

Sýrsky systém je preto nazývaný prezidentskou monarchiou, keďže prezident krajiny má pod kontrolou celý rozhodovací proces. Je hlavou štátu, hlavným veliteľom ozbrojených síl a po konzultáciách s Radou ministrov iniciuje všetky vládne rozhodnutia. Vymenúva tiež svojich zástupcov, premiéra, ministrov a ich zástupcov, dôstojníkov ozbrojených síl, vysokých štátnych úradníkov a sudcov. Prezident podáva aj návrhy zákonov, schvaľuje zákony, ktoré prešli parlamentom a má aj právo veta. Ak práve nezasadá parlament, alebo ak je to v národnom záujme, prezident môže vykonávať aj legislatívne úkony.

Sýria je, podľa ústavy a ideológie strany Baas ľudovou socialistickou krajinou s plánovanou socialistickou ekonomikou. Toto neznamená, že v Sýrii neexistuje súkromný sektor. Väčšina poľnohospodárstva ako aj malých podnikov, turistiky, a stavitelstva je však v súkromných rukách. Rozvoj súkromnej sféry však do veľkej miery podlieha politickým rozhodnutiam vládnucich zložiek. Sýria tiež dostáva finančnú pomoc a výhodné pôžičky od arabských krajín. Jej ekonomika je vo veľkej miere závislá na ťažbe a preprave ropy, čo predstavuje veľký problém do budúcnosti, keďže jej zásoby sa pomaly vyčerpávajú.

Sýria dnes

Pozícia Asadovho syna Bašára nie je taká silná, ako bola pozícia jeho otca. Bašár čelí silným tlakom zvonka ako aj zvnútra. Doma Bašár al-Asad čelí opozícii hlavne od svojho strýka Rifata Asada, ktorý má tiež podporu ľudí lojálnych Hafízovi al-Asadovi. Vo vnútri krajiny rastie nespokojnosť so zlou ekonomickou situáciou a pomalými reformami. Jeho pozícia bola tiež oslabená vynúteným stiahnutím sa z Libanonu.

V oblasti zahraničnej politiky Bašár, hlavne kvôli svojej slabej pozícii, zrejme neurobí žiadne významné zmeny v tvrdej línii riešenia vzťahov k Izraelu. Mierový proces s Izraelom stagnuje a len veľmi ťažko možno v tomto smere očakávať od sýrskej strany zmenu. Problémom sú tiež zlé vzťahy so Spojenými štátmi, hlavne kvôli jej podpore teroristickým hnutiam, najmä Hizballáhu.

Od svojho nástupu Bašár zatiaľ nebol schopný vtlačiť sýrskej politike svoju vlastnú pečať a nie je jasné, či jeho vláda bude schopná presadiť potrebné reformy, či už politické alebo ekonomické.

LIBANON

Dagmar Škamlová

Libanon je jednou z najviac nábožensky diverzifikovaných krajín na Blízkom východe, keď rôzne kresťanské skupiny tvoria asi tretinu jeho obyvateľstva, a moslimovia, konkrétne šíiti, sunniti a drúzovia, zvyšné dve tretiny. Náboženská lojalita predstavuje základ libanonskej politiky a mnohé zo skupín v krajine majú odlišné predstavy o identite Libanonu. Kým kresťania zdôrazňujú fenické dedičstvo, mnohí moslimovia veria, že Libanon je len umelo vytvorená entita, ktorá by mala byť súčasťou Sýrie. Keďže politická moc je rozdelená v nepomere podľa náboženských komunit, politická scéna v Libanone bola vždy búrlivá.

Od 18. storočia bol Libanon súčasťou Osmanskej ríše, avšak na miestnej úrovni bol stále spravovaný moslimskými a drúzskymi vodcami. V roku 1830 vpadol do Libanonu Egypt. Po tejto invázii sa v oblasti začali angažovať aj Veľká Británia, Francúzsko a iné európske mocnosti. Po páde Osmanskej ríše v roku 1918 získalo práve Francúzsko mandát na spravovanie krajiny. Nezávislosť Libanonu bola vyhlásená v roku 1941, avšak Francúzi sa stiahli až v roku 1946.

POZNÁMKY

V roku 1943 bola zavedená neformálna a nepísaná dohoda, ktorá rozdelila politickú moc v krajine medzi jednotlivé náboženské komunity. Táto dohoda určila, že exekutívna moc bude rozdelená medzi prezidenta z prostredia maronitských kresťanov, predsedu vlády zo sunnitov a predsedu parlamentu, ktorý bude šíit. Ďalšie rozdelenie štátnych funkcií bolo v pomere 6 pre maronistických kresťanov ku 5 pre muslimov. Toto rozdelenie sa neskôr stalo základom pre mnohé problémy. Najviac z neho profitovali maroniti, ktorí mali najviac politickej moci aj keď tvorili len tretinu obyvateľstva krajiny.

V roku 1958 vypukla prvá kríza v krajine. Vtedajší prezident Camille Chamoun, bol obvinený z manipulovania volieb z roku 1957 a zo zmien v ústave tak, aby mohol kandidovať na ďalšie znovuzvolenie. Chamoun sa následne obrátil na Spojené štáty. Tie vyslali do krajiny 5000 príslušníkov námornej pechoty, aby pomohli Chamounovi potlačiť moslimské a kresťanské povstanie. Kríza bola ukončená po stiahnutí amerických jednotiek z krajiny. Chamoun sa tiež vzdal ambície na opätovnú kandidatúru.

V tom čase sa začal prejavovať ďalší problém, a to otázka palestínskych utečencov. V roku 1948 bol v Palestíne vytvorený štát Izrael. Po jeho vzniku sa na juhu Libanonu v táboroch usídlili utečenci. Tento problém bol následne zhoršený ďalšími arabsko-izraelskými vojnami. V týchto táboroch sa posilňoval vplyv Organizácie pre oslobodenie Palestíny (ďalej len OOP), ktorá si na juhu vytvorila „štát v štáte“.

Vlna palestínskych utečencov po arabsko-izraelskej vojne v roku 1967 a príchod palestínskych ozbrojených skupín v roku 1970, ktoré boli vyhnané z Jordánska priniesli ďalšie destabilizačné prvky. Hlavným politickým problémom bola otázka palestínskeho ozbrojeného odporu na juhu Libanonu. Maronitskí kresťania nesúhlasili so žiadnou palestínskou vojenskou prítomnosťou na území Libanonu. Avšak po niekoľkých zrážkach medzi libanonskou armádou a OOP Libanon podpísal v roku 1969 tajnú dohodu, ktorá dovolila OOP pôsobiť v niektorých častiach južného Libanonu. Na stranu OOP sa tiež pridali niektoré miestne moslimské komunity, ktoré sa cítili utláčané maronitskými kresťanmi.

V roku 1975 vyústilo napätie do občianskej vojny. Armáda, ako aj ostatné inštitúcie a aj celá spoločnosť boli rozdelené podľa náboženského vyznania a príslušnosti k nemu. Prvým náznakom vypuknutia občianskej vojny sa stali zrážky maronitskej organizácie Libanonskí Falangovia s palestínskymi silami. Takéto zrážky neboli ničím novým avšak v roku 1975 sa stali nezvykle intenzívnymi. V roku 1976 zasiahli v Libanone sýrske sily, aby zabránili palestínskemu víťazstvu. Liga arabských štátov následne vytvorila „Arabské zadržiacie sily“, ktorých hlavnou zločkou sa stali práve sýrske jednotky.

Po roku 1976 sa uskutočnilo niekoľko pokusov o vytvorenie jednotnej libanonskej vlády. Avšak maronitskí predstavitelia sa odmietli vzdať svojho vplyvu v prospech koalície a pokusy zlyhali. Ďalším problémom bola klesajúca efektívnosť libanonskej armády. Každá z ozbrojených frakcií ovládala svoje vlastné územie. Navyše, invázia izraelských síl na juh Libanonu viedla k vytvoreniu novej ozbrojenej skupiny, Armády južného Libanonu, pod vedením majora Saada Haddada. Ten v roku 1979 vyhlásil na juhu „slobodný Libanon“. Misia OSN UNIFIL, ktorá vstúpila do Libanonu aby na juhu oddelila izraelské a palestínske sily, sa často dostávala pod paľbu z oboch strán.

V roku 1982 Izrael opätovne vpadol do krajiny, bez akéhokoľvek odporu zo strany UNIFIL, a začal okupáciu od juhu Libanonu až po cestu spájajúcu Bejrút s Damaškom. Spojením s falangistickou enklávou následne odrezal aj západný Bejrút.

Občianska vojna sa skončila v roku 1990 podpísaním Taifského dohovoru. Dohovor zmenil rozdelenie vplyvu v krajine. Táto bola odteraz rozdelená rovnako na polovicu, miesto 6:5 pre kresťanov ako bolo predtým. Úrady boli naďalej rozdeľované podľa náboženskej príslušnosti. Taifský dohovor však neurčil časový rozvrh pre plné stiahnutie Sýrie z Libanonu.

V máji 1991 Libanon podpísal Zmluvu o bratstve, spolupráci a koordinácii so Sýriou. Krátko na to nasledovala dohoda o obrane a bezpečnosti, čím boli vytvorené

pseudo-konfедераčné štruktúry. Avšak v skutočnosti Sýria kontrolovala domácu aj zahraničnú politiku Libanonu.

Následne sa začali rozhovory o stiahnutí Izraelu z juhu krajiny. Po jeho podpísaní vyjednávači narazili na odpor zo strany Sýrie. Tá odmietla rokovať na základe toho, že Libanon súhlasil, aby si Izrael na juhu vytvoril de facto izraelský protektorát. Izrael nakoniec stiahol svoje jednotky v júli 1985 jednostranným rozhodnutím, hlavne kvôli dlhotrvajúcim útokom zo strany šiitských skupín na izraelské pozície v južnom Libanone. Izrael však na juhu vytvoril „bezpečnostnú zónu“, kde vyslal svojich poradcov. Títo poskytovali podporu Hadadovmu následníkovi, generálovi Anotoinovi Lahdovi, veliteľovi Armády južného Libanonu. Izraelské sily si tiež ponechali právo intervencie, ktoré často využívali.

Sýria si ponechala veľkú ozbrojenú prítomnosť. V krajine zostalo 40 000 sýrskych vojakov a sýrske jednotky stále kontrolovali 70 percent krajiny. Sýria mala tiež vplyv na mnohých členov libanonskej vlády.

V auguste 1992 sa v Libanone konali prvé parlamentné voľby po viac ako 20 rokoch. Väčšina maronitov však tieto voľby bojkotovala kvôli prítomnosti sýrskych vojsk na území. Ukázalo sa to však zlý strategický ťah. Maronitský zástupcovia neboli zvolení do parlamentu, čím sa vytvoril ešte viac prosýrsky parlament. Augustové voľby vyniesli na post premiéra Rafika Haririho. Jeho hlavnou úlohou bolo nájsť alternatívu k iránskym financiám Hizballáhu a ukončiť okupáciu južného Libanonu izraelskými jednotkami. Prítomnosť organizácie Hizballáh na juhu Libanonu je však problémom doteraz, obzvlášť keď okrem ozbrojenej činnosti vykonáva aj činnosť sociálnu, ku ktorej libanonská vláda nemá alternatívu. Bez ukončenia aktivít Hizballáhu sa Haririmu tiež nepodarilo získať kľúčovú podporu maronitských kresťanov.

Hariri, hlavný strojca Libanonskej obnovy, ostal na premiérskom poste aj po ďalších voľbách. Plánoval pokračovať v mierových rozhovoroch medzi Sýriou, Libanonom a Izraelom, avšak tie boli pre nezhody ohľadom Golanských výšin prerušené.

V roku 1998 sa novým prezidentom stal generál Emile Lahoud, ktorý vymenoval nového premiéra, Salima al-Hossu. Naďalej pokračovali zrážky na juhu Libanonu, kde Armáda južného Libanonu utrpela niekoľko porážok. Tie sa stali základom pre stiahnutie izraelských jednotiek z územia. Sýria a Libanon žiadali stiahnutie Izraela ako súčasť celkového mieru medzi týmito krajinami. Izrael však ohlásil úmysel stiahnuť ich aj bez dohody.

Problémom pri stiahnutí sa stalo odovzdanie tzv. fariem Šibaa, hraničiacich s Golanskými výšinami, ktoré boli Izraelom anektované v roku 1967. Izrael a OSN tvrdia, že toto územie patrí Sýrii. Sýria a Libanon však tvrdia, že naopak, patrí Libanonu. Libanonskí predstavitelia však nevedeli nájsť dokumenty potvrdzujúce, že toto územie bolo odovzdané Sýrii po druhej svetovej vojne.

Územie opustené Izraelom v roku 2000 zabil Hizballáh, napriek tomu, že sa očakávalo, že tak urobí Armáda južného Libanonu. Izrael sa však nestiahol z fariem Šibaa, čo vyvolalo ostrú reakciu zo strany Hizballáhu o pokračujúcom boji, až kým sa Izrael nestiahne. Na územie sa takisto presunuli jednotky OSN.

Vo voľbách v roku 2000 sa znova k moci dostal Rafik Hariri. V júni 2001 sa sýrske jednotky začali sťahovať z Bejrútu. Toto stiahnutie bolo koordinované s libanonskou armádou a šiitským hnutím Hizballáh, ktorý sa tak stal najväčšou mimovládnu ozbrojenou skupinou v krajine. Napriek stiahnutiu z Bejrútu však Sýria neplánovala stiahnuť zvyšných viac ako 30 000 vojakov, ani znížiť menej zjavnú kontrolu nad niektorými kľúčovými libanonskými politikmi a skupinami.

Hizballáh naďalej upevňoval svoje pozície na juhu krajiny so sýrskou a iránskou pomocou. V júli 2002 malo hnutie na juhu okolo 12 000 bojovníkov a arzenál ťažkých zbraní, vrátane viac ako 10 000 rakiet. Nachádzalo sa tam aj 10 000 palestínskych bojovníkov a 120 - 150 veteránov z al-Kaidy. Mali rozsiahlu logistickú, spravodajskú a finančnú podporu od Iránu a Sýrie, vrátane výcviku.

POZNÁMKY

Hariri, už nie na poste predsedu vlády, bol zavraždený vo februári 2005. Následne sa v Libanone zaktivizovala protisýrska opozícia, ktorá z vraždy obvinila Sýriu. Začali masívne demonštrácie proti sýrskej prítomnosti v Libanone a trvali až do apríla, kedy sa sýrska armáda stiahla na svoje územie.

V júli 2006 vypukla v krajine zatiaľ posledná kríza, keď Hizballáh uniesol z územia fariem Šibaa dvoch izraelských vojakov. Nasledovala robustná odpoveď zo strany Izraela, ktorá napáchala v krajine už aj tak poznačenej dlhou občianskou vojnou, obrovské škody.

Vláda a ekonomika

Exekutívna moc v krajine patrí prezidentovi, ktorý je tiež hlavou štátu ako aj hlavou vlády. Podľa zaužívaného zvyku je prezident maronitský kresťan a je volený parlamentom na obdobie šiestich rokov. Prezidentský post je hlavne reprezentatívnym, avšak prezident má určité právomoci pri prijímaní legislatívy. Zúčastňuje sa tiež na tvorbe štátnej politiky.

Exekutívna moc bola po roku 1990 presmerovaná na Radu ministrov. Ministri sú navrhovaní premiérom a odporučené parlamentom. Premiérom je vždy sunnita. Dôležitú úlohu pri vymenovávaní premiéra a Rady, spolu s prezidentom, má aj predseda parlamentu.

Legislatívnu moc v krajine má Komora zástupcov, ktorá má 128 členov, z toho polovica sú kresťanskí a polovica muslimskí poslanci. Predsedom parlamentu je šíit. Podľa ústavy sa voľby do parlamentu konajú každé štyri roky. Parlament má dôležitú úlohu pri rozhodovaní o finančných otázkach krajiny, obzvlášť daniach a rozpočte.

Pred občianskou vojnou bol Libanon jednou z najdynamickejšie sa rozvíjajúcich krajín regiónu. 70 % HDP krajiny tvoria príjmy zo služieb, obzvlášť z bankovníctva a turistiky. Priemysel tvorí 20 % a poľnohospodárstvo 10 % HDP. Libanonská ekonomika prudko utrpela občianskou vojnou v rokoch 1975-1990. Proces obnovy po vojne priniesol zlepšenie ekonomickej situácie, avšak tiež veľký dlh verejných financií. Libanon tak zatiaľ nebol schopný vrátiť sa na úroveň pred občianskou vojnou. Útok Izraela z leta 2006 bol ďalším ťažkým úderom pre libanonskú ekonomiku, ktorá sa z neho bude dlho spamätávať.

Hlavným problémom v krajine stále ostáva neproporčné rozdelenie mocenských pozícií v prospech maronitských kresťanov. Tí podľa odhadov tvoria asi 30 percent obyvateľstva. Taktiež sa odhaduje, že počet šíitov prevýšil počet sunnitov. Pokiaľ sa nezrealizuje reforma ústavy, neustále hrozí, že napätie medzi jednotlivými náboženskými skupinami prerastie do násilia.

IZRAEL

Dalibor Pavolka

Izrael je krajina rozlohou malá (približne 20 000 km² - rozloha Slovenska je asi 48 000 km²) a rozprestiera sa pri východnom konci Stredozemného mora medzi riekou Jordán a Jordánskom na východe, Stredozemným morom na západe, Egyptom na juhozápade, Libanom a Sýriou na severe a severovýchode. Uznané hranice Izraela tvoria asi 78 % z celkovej dĺžky súčasných hraníc. Zvyšok je rozdelený medzi územie okupované od šesťdňovej vojny v roku 1967 a autonómne územia pod správou Palestínskej autonómie. Jeho hlavným mestom je od roku 1950 Jeruzalem, no skoro všetky krajiny majú svoje diplomatické zastupiteľstvá v Tel Avive.

Etnická a náboženská skladba

Izrael má približne 6 353 000 obyvateľov, vrátane asi 187 000 osadníkov na Západnom brehu rieky Jordán, asi 20 000 na Golanských výšinách a okolo 177 000

vo východnom Jeruzaleme. Židia so 76,4 % sú najpočetnejším etnikom v Izraeli. Zvyšných 23,6 % tvoria väčšinou Arabi. Náboženskú skladbu tvorí 76,4 % židov, 16 % muslimov, 1,7 % arabských kresťanov, 0,6 % iných kresťanov, 1,6 % drúzov a 3,9 % ostatných vierovyznaní (údaje z roku 2004).

Oficiálnym jazykom je hebrejčina ale arabská menšina používa oficiálne arabčinu. Vďaka doterajšej imigrácii je veľmi rozšírená angličtina i ruština.

Geografia a história

História a jej rôzne interpretácie sú zrejme najdôležitejšie faktory v arabsko-izraelskom konflikte. Rôzne výklady historických udalostí sa využívajú na podporu požiadaviek alebo na ich odopieranie, na hanobenie nepriateľa a na glorifikovanie vlastnej strany. Preto je veľmi zložitá napísať objektívny prehľad historických udalostí v tomto regióne.

Palestína bola osídlená nepretržite niekoľko tisícročí a je jednou z najdlhšie nepretržite obývaných oblastí sveta. Toto územie bolo osídlené Amorejcami, Kanaáncami a ďalšími semitskými kmeňmi a bolo známe pod názvom Kanaán. Po týchto kmeňoch prišli do tejto oblasti Hebrejci, Chetiti a Filištínci. Podľa biblickej tradície dobyl kráľ Dávid okolo roku 1000 pred Kristom Jeruzalem a založil izraelitské kráľovstvo zahrňujúce väčšinu Kanaánu, vrátane niektorých častí Zajordánska. Kráľovstvo bolo rozdelené po smrti jeho syna Šalamúna na Judsko na juhu a Izrael na severe.

Izrael a Judsko boli niekoľkokrát dobyté Asýrčanmi a Babylončanmi. Babylončania zničili Šalamúnov chrám (centrum židovstva) v Jeruzaleme okolo roku 586 pred Kristom. V období dobytia Izraela boli mnohí Židia vyhnaní z tejto krajiny alebo premiestnení do krajiny dobyvateľa. Tam si zvyčajne uchovali svoju vieru a dodržiavali náboženské rituály. Keďže sa neasimilovali s miestnym obyvateľstvom, vytvorili prvú židovskú diasporu (rozptýlenie národa v cudzom prostredí).

Počas niekoľkých nasledujúcich storočí sa vláda nad týmto územím menila od Babylončanov cez Peržanov (kráľ Kýros navrátil Židov z Babylonu späť do Palestíny), Alexandra Macedónskeho až k Rimanom, ktorí ovládali krajinu v období zmeny letopočtov a vládli jej do 4. storočia n. l. Rimania nazvali toto územie Palaestina zhruba v roku 135 n. l. a tento názov pochádza od gréckeho historika Herodota, ktorý používal pojem Palaistine Syria (tzn. Filištínska Sýria), keď odkazoval na celú južnú časť Sýrie. V siedmom storočí nášho letopočtu sa muslimské arabské armády pohli na sever z Arábie a dobyli od Byzantíncov väčšinu Stredného východu, vrátane Palestíny. Jeruzalem bol dobytý kalífom Umarom okolo roku 638 n. l. Muslimské mocnosti až na obdobie krížiackych výprav, kedy tam existovali kresťanské kráľovstvá, kontrolovali celý región až do začiatku dvadsiateho storočia. Panovníci povolili kresťanom a židom ponechať si vlastnú vieru, ale väčšina miestnej populácie postupne prevzala islám a arabskú kultúru svojich panovníkov.

Jeruzalem sa stal muslimským svätým mestom, keď bol odtiaľ podľa tradície vzatý do neba prorok Mohamed. Mešita al-Aksá bola postavená na mieste, kde stál Šalamúnov chrám a iné židovské chrámy (Chrámová hora).

V trinástom storočí tvorili arabsky hovoriaci muslimovia väčšinu obyvateľstva v Palestíne, avšak koncom 14. storočia sa začali Židia zo Španielska a iných stredomorských krajín usadzovať v Jeruzaleme a okolí. Od roku 1517 sa stala Palestína súčasťou Osmanskej ríše, keď turecký sultán dobyl ríšu mamelukov. Sultán pozval španielskych Židov, ktorí utekli pred katolíckou inkvizíciou, aby sa usadili v jeho ríši vrátane niekoľkých palestínskych miest. Tým, že sa neskôr (18. a 19. storočie) otvorila Osmanská ríša pre cudzincov, začala sa Palestína hustejšie osídľovať. Rástol počet Arabov i Židov v Palestíne. V roku 1880 bolo v Palestíne asi 24 000 Židov z asi 400 000 obyvateľov. V tom čase však už Osmanská ríša zaviedla rozsiahle obmedzenia židovskej imigrácie a nákupu pozemkov. Avšak ani tieto obmedzenia nezabránili v ďalšej kolonizácii Palestíny Židmi.

POZNÁMKY

Palestína bola centrom židovskej viery a uctievania a s nástupom moderných nacionalistických ideí v Európe 19. storočia sa do popredia dostala myšlienka návratu do židovskej krajiny. Hlavnými nositeľmi tejto myšlienky boli sefardskí Židia (pochádzajúci zo Španielska a východnej Európy). Sionistické hnutie sa stalo formálnou organizáciou v roku 1897, keď sa uskutočnil prvý Sionistický kongres organizovaný Teodorom Herzlom. Želali si vytvoriť židovskú domovinu pod vládou Turkov alebo Nemcov. Palestínska arabská populácia mala ostať v Palestíne alebo sa dobrovoľne vysťahovať do ostatných arabských krajín. Dúfali, že populáciu Palestíny budú tvoriť milióny Židov z východnej Európy a Židia sa tak stanú majoritnou populáciou. V roku 1914 mala Palestína asi 700 000 obyvateľov, z čoho bolo 85 - 100 tisíc Židov.

Počas prvej svetovej vojny si Stredný východ rozdelili Francúzsko a V. Británia podľa dohovorov Sykes - Picot z roku 1916 (po 1. svetovej vojne a rozpade Osmankej ríše bolo pod britským mandátom územie dnešného Izraela a veľká časť dnešného Jordánska). V novembri 1917 V. Británia dobyla Jeruzalem a vydala Balfourovu deklaráciu, v ktorej sa Británia vyjadrila v prospech založenia židovského domova v Palestíne s podmienkou, že sa nesmú porušiť občianske a náboženské práva existujúcich nežidovských komunít. Arabi protestovali proti založeniu židovského národného domova, pretože Británia im počas 1. sv. vojny Palestínu sľúbila, považovali územie Palestíny za svoje a nemali chuť žiť pod židovskou nadvládou. Celý spor bol prednesený na Parížskej mierovej konferencii roku 1919, kde bol nakoniec prijatý britský plán.

V rokoch 1920, 1921 a 1929 vypukli najväčšie boje a pogromy na Židov v Palestínskych mestách vyvolané arabskými nacionalistami, ktorí boli proti Balfourovej deklarácii. Násilie viedlo k vytvoreniu židovskej obrannej organizácie Hagana.

Židovská imigrácia prudko narástla v 30-tych rokoch dvadsiateho storočia hlavne kvôli prenasledovaniu vo východnej Európe a vzrastu nacizmu. Množstvo Židov prišlo z Poľska a Nemecka. Židovská agentúra zachránila desiatky tisíc Židov z Nemecka tým, že ich vymieňala za tvrdú menu, v tom čase prepotrebnú pre Nemecko. Veľké arabské povstanie (1936 - 1939) prinútilo V. Britániu v roku 1939 obmedziť Bielou listinou počet židovských imigrantov na 15 000 ročne na päť rokov, avšak holokaust a udalosti v Európe viedli k nárastu ilegálnej imigrácie.

Po 2. sv. vojne sa V. Británia rozhodla kvôli vysokým finančným nákladom a zvyšujúcemu sa násiliu v Palestíne ukončiť svoj mandát. Na pôde OSN vznikol Zvláštny výbor pre Palestínu (UNSCOP), ktorý navrhol rozdelenie Palestíny na židovský a arabský štát. Plán bol prijatý 29. 11. 1947 rezolúciou VZ OSN 181. Územie Palestíny bolo rozdelené na dve rozlohou zhruba rovnaké časti. Židia s rozdelením súhlasili, no Arabi tento plán zamietli. V tom čase žilo v Palestíne asi 600 000 Židov a 1,2 milióna Arabov.

14. mája 1948, niekoľko hodín pred vypršaním britského mandátu, David Ben Gurion na slávnostnom zhromaždení Národnej rady v Tel Avive vyhlásil vytvorenie štátu Izrael. Na druhý deň naň zaútočili ozbrojené sily piatich členov Ligy arabských štátov a oficiálne sa začala prvá arabsko-izraelská vojna. Počas prvého príméria sa židovské podzemné armády Hagana, Irgun, Palmah a Lehi spojili do jedného útvaru a vytvorili jednotné Izraelské obranné sily - ozbrojené sily Izraela. Nekoordinovanosť arabských armád na jednej strane a jednota postupu, lepšia organizácia a spravodajstvo izraelskej armády na strane druhej spôsobili, že nakoniec tento konflikt prehrali. Izraelská armáda prešla do protiútok a dobyla množstvo palestínskych miest, pričom množstvo Arabov bolo zabitých a okolo 726 000 utieklo do okolitých krajín. Približne rovnaký počet Židov utiekol z arabských krajín. Tak vznikol palestínsky utečenecký problém, ktorý pretrváva doteraz, pretože okolité krajiny odmietajú prijať palestínskych utečencov a žiadajú ich návrat do Palestíny. Výsledkom vojny bolo, že Egypt držal Pásmo Gazy a Jordánsko malo Západný breh. Arabské krajiny podpísali s Izraelom prímérie, ale odmietli podpísať mierovú zmluvu.

V poradí druhá veľká vojna bola vojna o Suez medzi Egyptom a Izraelom (ktorý bol podporovaný Britániou a Francúzskom) a začala sa 29. októbra 1956. Vzhľadom

na množstvo zbraní z bývalého Československa, ktoré boli dodané Egyptu, sa Izrael obával o svoju bezpečnosť v spojitosti s egyptskou blokadou suezského priepľavu a snahou o jeho znárodnenie. Proti znárodneniu boli tiež Veľká Británia a Francúzsko a preto spolu vytvorili plán na obsadenie priepľavu, kde by mali tieto dva štáty oddeliť bojujúce nepriateľské strany a tým obsadiť suezský priepľav. Izrael rýchlo obsadil celý Sinajský polostrov až po Suez. Avšak na nátlak USA a OSN sa Izrael stiahol so zárukami, že medzinárodné vody ostanú otvorené pre izraelské lode.

Ďalším míľnikom arabsko-izraelských vzťahov bola šesťdňová vojna v roku 1967. Napätie medzi Izraelom a susedmi sa stupňovalo od začiatku 60. rokov, keď sa Izrael rozhodol vybudovať národný vodovod, ktorý by z prítokov Galilejského mora zavlažoval juh krajiny. Arabskí lídri sa však rozhodli odkloniť prítoky Galilejského mora, aby zabránili v realizácii izraelského národného vodovodu. Izrael odpovedal ostreľovaním strojov, ktoré v Sýrii pracovali na odklone tokov. Postupne napätie rástlo vzájomným cezhraničným ostreľovaním miest až k leteckým útokom. Situácia eskalovala aj vyhláseniami sýrskych predstaviteľov, ktorí uverili nepravdivému tvrdeniu ZSSR, že Izrael zhromažďuje vojská na hranici so Sýriou a vyzvali Egypt na zapojenie sa do prípadného konfliktu. Preto je otázne, či tieto krajiny vojnu skutočne chceli, alebo sa do nej nechali zatahnuť. Armády Egypta, Sýrie, Jordánska a Libanonu stáli na hraniciach s Izraelom. Neskôr sa k tejto aliancii pripojil aj Irak. Pod takouto hrozbou začal Izrael mobilizovať. Izrael si však nemohol dovoliť udržiavať totálnu mobilizáciu donekonečna a preto keď bolo jasné, že Egypt sa nestiahne, zaútočil naň 5. júna 1967. Po rýchlom víťazstve Izraela nad Egyptom (400 egyptských lietadiel zničených v prvých hodinách vojny) sa jeho úsilie sústredilo na dobytie Golanských výšin, čo sa mu podarilo.

Šesťdňová vojna zmenila Stredný východ. Izrael bol po nej územne niekoľkokrát väčší ako v roku 1948. Okupoval celý Sinajský polostrov, pásma Gazy, Západný breh Jordánu a Golanské výšiny. Zmenila sa aj demografická štruktúra, pretože sa pod vládu Izraela dostalo asi milión Palestínčanov a tí neskôr začali hrať čoraz dôležitejšiu rolu v arabsko-izraelskom konflikte. Na území Izraela začali byť aktívnejší Fatah (založený 1957) a Organizácia za oslobodenie Palestíny (OOP - založená 1964) pričom obe organizácie mali za cieľ zničenie Izraela.

Po mnohých snahách o mier zo strany Izraela a jeho susedov sa znepriateleným stranám nepodarilo nájsť spoločnú reč a nedospeli ani k žiadnej mierovej zmluve. Dalo sa očakávať, že ďalší ozbrojený konflikt príde skoro.

Stalo sa tak 6. októbra 1973, kedy sa začal konflikt známy ako vojna Jom Kippur (podľa toho, že začala v najsvätejší deň židovského kalendára), kedy zaútočil Egypt cez Suezský priepľav a zastihol izraelskú armádu nepripravenú aj napriek mnohým spravodajským varovaniam. Simultánne zaútočila aj Sýria na Golanské výšiny, ktorých časť aj dobyla, no Izraelu sa ich za cenu ťažkých strát podarilo dobyť späť. Izrael získal späť aj stratené územia na Sinajskom polostrove a podarilo sa mu pod vedením generála Ariela Šarona preniknúť až na egyptskú stranu Suez.

Porážka arabských armád priniesla rozšírenie tohto konfliktu do celého sveta. Hneď po jomkippurskej vojne zaviedli arabské štáty vedené Saudskou Arábiou ropné embargo na USA a Holandsko ako odvetu za pomoc Izraelu vo vojne. Znížila sa produkcia ropy a ceny za barel vzrástli štvornásobne v priebehu dvoch mesiacov. Embargo trvalo od októbra 1973 až do marca 1974 a poznáme ho pod názvom tzv. Ropná kríza. Kríza ukázala, že arabské krajiny majú vo svojich rukách mocnú zbraň a spôsobila, že politici vo svete začali pristupovať k arabským krajinám zmierlivejšie. Diplomatické úsilie najmä USA dosiahlo, že v roku 1978 egyptský prezident Anwar Sadat a izraelský premiér Menachem Begin podpísali dohodu v Camp David, ktorá viedla k podpisu mierovej zmluvy v roku 1979 a následnému stiahnutiu sa Izraela zo Sinajského polostrova v roku 1982. Podpisom mierovej zmluvy nastal na Strednom východe významný posun v tom, že sa Izraelu podarilo zlomiť dovtedy jednotný arabský front a na svojej južnej hranici si tak získal partnera. Následne sa Izrael mohol plne sústrediť na svojich východných a severných susedov.

POZNÁMKY

Medzitým sa jeden zo susedov Izraela - Libanon - stal nestabilným. Dovtedy dominantní kresťanskí Maroniti sa začali obávať o svoj osud kvôli demografickým zmenám (moslimovia sa stali väčšinou). Napätie medzi náboženskými skupinami bolo znásobené aj klanovou rivalitou a vyvrcholilo do občianskej vojny 1975 - 1976. Do vojny sa zapojila aj Organizácia za oslobodenie Palestíny (ďalej len OOP) potom ako bola vyhnaná z Jordánska a Libanon sa stal pre ňu novým zázemím, odkiaľ mohla podnikáť teroristické útoky proti Izraelu. Po jednom z takýchto útokov (útok na autobus v Izraeli v marci 1978, kde zahynuli tri desiatky ľudí) Izrael napadol Libanon a obsadil takmer celé územie južne od rieky Litani. V reakcii na to OSN prijalo rezolúciu 425, ktorá volala po okamžitom stiahnutí sa Izraela z Libanonu a vytvorení mierotvorných jednotiek UNIFIL. Nakoniec sa Izrael stiahol a v roku 1981 bolo podpísané prímerie medzi ním a OOP, ktoré sa až na malé incidenty dodržiavalo.

V júni 1982 zastrelili teroristi z frakcie Abu Nidala izraelského diplomata v Londýne, načo Izrael opäť vtrhol od Libanonu. Irán vyslal do Libanonu revolučné gardy, aby začali organizovať hnutie odporu - Hizballáh (v preklade - Božia strana). Invázia Izraelu spôsobila vypudenie OOP do Tuniska. Avšak pobúrenie svetovej a izraelskej verejnej mienky po masakre, ktorej sa dopustili kresťanské milície (falangisti) v dvoch palestínskych utečeneckých táboroch Sabra a Šatila (asi 700 mŕtvych vrátane žien a detí) s vedomím alebo podporou izraelskej armády, vyústila do stiahnutia sa Izraela na juh Libanonu, odkiaľ sa poslední vojaci stiahli až v roku 2000.

Po vojne v Zálive a po rozpade ZSSR a východného bloku nastala vhodná medzinárodná klíma na vyriešenie palestínskej otázky. V rokoch 1993 a 1995 podpísali Izrael a OOP Deklaráciu o princípoch z Oslo, ktorou sa vytvorila Palestínska samospráva, ktorá mala právo vyjednávať s Izraelom a spravovať územia Západného brehu a Pásma Gazy evakuované Izraelom. V roku 1994 dokonca s Izraelom podpísalo mierovú zmluvu Jordánsko. Mierový proces viedol v roku 1996 k stiahnutiu sa izraelských vojakov z Gazy a z väčšiny miest na Západnom brehu. V januári 1996 bol za prezidenta Palestínskej samosprávy zvolený Jásir Arafat.

V tom období však Izrael začal s masívnou výstavbou osád na Západnom brehu. A hoci sa OOP zaviazalo v mierových rokovaníach v Oslo na ukončenie násillia, útoky na osadníkov pokračovali. Násillie narastalo mnohými útokmi zo strany Palestínčanov ale aj Židov. Násillnosti odsunuli mierový proces z Oslo na vedľajšiu koľaj. Diplomacké úsilie viedlo ešte k niekoľkým viac či menej významným rokovaniam a summitom, avšak dohodnuté záležitosti sa nerešpektovali buď jednou, alebo oboma stranami. Druhá intifáda (v preklade: povstanie) začala v septembri 2000 potom, čo Ariel Šaron provokatívne vystúpil na Chrámovú horu, posvätné miesto muslimov v Jeruzaleme. Niekoľko rokov tak pokračovala špirála teroru samovražedných útokov a izraelských odviet. Intifáda však posilnila postavenie Hamásu a Islámskeho džihádu a podpora palestínskej verejnosti ich samovražedným útokom viedla k tomu, že Brigády mučeníkov Al-Aksá, sekulárna skupina spájaná s vládnym hnutím Fatah, sa tiež pridala k takýmto útokom.

Mierový proces mala odštartovať Cestovná mapa, dokument pripravený tzv. Kvartetom (USA, Európska únia, Ruská federácia a OSN) v októbri 2002. Nové nádeje vzbudila voľba umierneného politika Mahmúda Abbása ako premiéra Palestínskej samosprávy v apríli 2003. Podal si ruky s izraelským premiérom Arielom Šaronom (dovtedy nevídané gesto) a vyzval na ukončenie násillia, zvýšiac tak očakávania na skoré ukončenie násillností. Vzhľadom na to, že Palestínska samospráva nemala kontrolu nad všetkými ozbrojenými zložkami na palestínskych územiach, jeho výzva nebola rešpektovaná. Hamás, Islámsky džihád, Ľudové hnutie za oslobodenie Palestíny a niekedy aj s provládnym Fatahom pokračovali vo zväčša samovražedných útokoch.

Aby sa zabránilo samovražedným útokom, začal Izrael v roku 2003 s výstavbou bezpečnostnej bariéry na Západnom brehu, ktorá je niekde vo forme betónového múru a inde vo forme plota. Táto stavba bola inšpirovaná podobným riešením v Ga-

ze, kde sa vďaka nej podarilo zabrániť infiltrácii palestínskych samovražedných útočníkov do Izraela. Už od začiatku výstavby bezpečnostnej bariéry musel Izrael čeliť kritike kvôli tomu, že v mnohých prípadoch oddelil Palestínčanov od ich práce alebo ich vlastných polí. Rovnako čelil domácej kritike zato, že tento akt bol vnímaný ako stanovenie pevnej hranice štátu Izrael, pričom mnohé osady boli mimo tejto bariéry.

Počas volebnej kampane v roku 2003 navrhla Strana práce plán, podľa ktorého by sa mal Izrael stiahnuť z Gazy a častí Západného brehu a žiť za bezpečnostnou bariérou. Ariel Šaron odmietol tento plán ako porazenecký, avšak sám si ho neskôr osvojil, hoci spôsobil veľkú kritiku v jeho strane Likud (bol zamietnutý v straníckom referende) a medzi osadníkmi v Gaze. Nakoniec po niekoľkonásobnom odložení sa jednostranné stiahnutie z Gazy a niekoľkých osád Západného brehu udialo medzi 15. a 24. augustom 2005. Prebehlo bez vážnejších násilností z jednej či druhej strany. Izrael sa stiahnutím vzdal určitého bremena, pretože ochrana niekoľko tisíc osadníkov bola ekonomicky náročná a Izrael so svojou politikou udržať územie so židovskou väčšinou by sa Gazy musel skôr či neskôr vzdať.

Vytvorenie bezpečnostnej bariéry a s ňou súvisiace problémy samovražedných útočníkov infiltrovať sa do Izraela spôsobili, že teroristi začali hľadať prostriedky na prekonanie tejto prekážky. Kreativita ich doviedla k nápaditým riešeniam. Tak ako vynášali spôsob pašovania zbraní do Gazy kopaním tunelov popod hraničné pásmo s Egyptom, bezpečnostný plot sa rozhodli prekonávať po balistickej krivke. V rozšírenej miere už niekoľko rokov používajú nepresné podomácky vyrábané rakety Kassám, ktorých účinnosť je zanedbateľná, ale v prípade náhodného zasiahnutia obývaných oblastí si vyžiadali aj obeť na životoch.

Zatiaľ posledným veľkým konfliktom Izraela bola vojna so Sýriou a Iránom (ktorý podporovalo hnutie Hizballáh v susednom Libanone). Táto vojna bola odštartovaná únosom dvoch a zabitím ďalších troch izraelských vojakov na izraelskej strane hranice s Libanom. Nasledoval mesiac dlhý konflikt ukončený až 14. augusta 2006 rezolúciou BR OSN 1701. Slabé riadenie a výsledky vojny spôsobili vlnu kritiky politického a vojenského vedenia v Izraeli.

Súčasný stav politického systému, hospodárskeho vývoja a problémy s tvorbou demokratických štruktúr

Po smrti Jásira Arafata 11. novembra 2004 sa na palestínskych územiach konali prezidentské voľby. 9. januára 2005 bol za prezidenta zvolený Mahmúd Abbás. Následne sa v priebehu roku 2005 na palestínskych územiach uskutočnili štyri kolá volieb do miestnych samospráv, čo boli vôbec prvé komunálne voľby v histórii Palestínskej samosprávy. V nich dosiahlo prekvapivo dobré výsledky hnutie Hamás. Volebné výsledky boli predzvesťou ich nečakane vysokého víťazstva nad Fatahom, ktorý viedol Palestínčanov asi štyridsať rokov. Voľby do palestínskeho parlamentu sa uskutočnili 25. januára 2006 a Hamás v nich získal 74 kresiel. Víťazstvo sa nepripisuje ani tak príklonu Palestínčanov k radikálnejšej politike Hamásu, ako skôr voľbe proti veľkej korupcii spájanej s Fatahom. Vláda Hamásu, ktorý je vedený v zoznamoch teroristických hnutí, odmieta odzbrojiť a uznať právo Izraela na existenciu. Preto okamžite po zostavení vlády Hamásom bolo Palestínskej samospráve pozastavené financovanie zo strany USA, EÚ a Izraela, čo aj v súčasnosti vedie k napätej finančnej a bezpečnostnej situácii v Palestíne. Mnohé pokusy o zostavenie vlády národnej jednoty Hamásu spolu s Fatahom stroskotali na neochote Hamásu uznať štát Izrael a uznať dovtedy uzavreté dohody s Izraelom, vrátane dohôd z Oslo, ktoré legitimizujú existenciu Palestínskej samosprávy.

V Palestínskej samospráve stojí síce na čele exekutívy premiér, no prezident má veľmi veľké právomoci. Ide o dedičstvo Jásira Arafata, ktorý ako neohrozená postava palestínskej politiky zhromaždil okolo seba všetku politickú moc. Prezidentom je Mahmúd Abbás zo strany Fatah a premiérom je Ismaíl Haníja, predstaviteľ Hamásu. Parlament má 132 členov volených na päť rokov.

POZNÁMKY

V Izraeli sa posledné parlamentné voľby konali 28. marca 2006, kedy zvíťazila strana Kadima sformovaná Arielom Šaronom potom, ako odišiel z Likudu. Po mozgovovej porážke 4. januára 2006 bol na poste premiéra Izraela a šéfa Kadimy vystriedaný Ehudom Olmertom.

Izrael je štandardnou parlamentnou demokraciou, kde na čele exekutívy stojí premiér a prezident má len symbolické právomoci a reprezentatívnu funkciu. Prezident je volený na sedem rokov a nemôže byť znovuzvolený. Parlament - Knesset - je jednokomorový, volený na štyri roky a má 120 poslancov. Izrael nemá písanú ústavu.

Izrael má technologicky vyspelé trhovno orientované hospodárstvo so značnými zásahmi štátu. Vzhľadom na veľmi teplé podnebie, nedostatok pitnej vody a malú rozlohu poľnohospodársky obrábateľnej pôdy (asi 15,5 % rozlohy Izraela) je poľnohospodárstvo obmedzené, no tento sektor sa prudko technologicky rozvíja. Aktuálna je aj hrozba rozšírenia púští hlavne v susedstve púšte Negev na juhu krajiny. Krajina je závislá na dovoze ropy, obilnín, surovín a vojenského materiálu. Okrem obilnín je v produkcii ostatných poľnohospodárskych produktoch takmer sebestačný. Rast HDP je okolo 5 % a nezamestnanosť sa pohybuje okolo 9 %. Izrael patrí medzi svetových lídrov v exporte zbraní a zbraňových systémov. Obranný priemysel je vysoko vyvinutý a patrí k svetovej špičke vo vývoji bezpilotných prostriedkov, radarov, spravodajských technológií a protiteroristických varovných systémov. Na obranu vydáva okolo 7,7 % HDP.

Zvláštnosťou je základná vojenská služba. V sedemnástich rokoch je povinná pre židov a drúzov a dobrovoľná pre kresťanov a muslimov. Je povinná pre obidve pohlavia, pričom muži slúžia 36 a ženy 21 mesiacov.

Možnosti riešenia problémov a perspektívy ďalšieho vývoja

Medzi hlavné problémy, ktorým v súčasnosti čelí Izrael či Palestínska samospráva, patria **zbrane hromadného ničenia, mierové rokovania, budúcnosť Jeruzalema, otázka návratu palestínskych utečencov, nedostatok pitnej vody, konečné stanovenie hraníc štátu Izrael a mocenské boje medzi Fatahom a Hamásom.**

Zbrane hromadného ničenia sú pre Izrael strategickou hrozbou. Najväčšiu hrozbu pre jeho bezpečnosť v súčasnosti predstavuje Irán a jeho jadrový program. Už prvá vojna v Iraku a rakety Scud dopadajúce na Izrael ukázali, ako veľmi je zraniteľný husto osídlený Izrael relatívne nesofistikovanými raketami. Izrael má najvyvinutejšie strategické odstrašenie v regióne vo forme oficiálne nepotvrdených jadrových zbraní a pracuje na vyspelejšej protiraketovej obrane. Ak bude pokračovať jadrový vývoj v Iráne spolu s vyhláseniami na zlikvidovanie Izraela, nie je možné úplne vylúčiť predstihujúci útok na Irán zo strany Izraela.

Mierové rokovania sú zo strany nového palestínskeho vedenia, ktoré odmieta uznať Izrael, veľmi nepravdepodobné v krátkodobom aj strednodobom horizonte. Zmena môže nastať výmenou vlády, kde by už nefiguroval Hamás, vytvorením vlády národnej jednoty s Fatahom, alebo uznaním Izraela zo strany Hamásu.

Jeruzalem považuje Izrael i Palestínčania za svoje hlavné mesto. Problematický je hlavne východný Jeruzalem so značnou muslimskou menšinou, ktorý sa Izrael snaží udržať pod svojou kontrolou. Je veľmi nepravdepodobné, že by sa v blízkej budúcnosti štatút Jeruzalema vyriešil.

Návrat utečencov je z izraelskej strany možný len na územie pod kontrolou Palestínskej samosprávy. Izrael v súčasnosti presadzuje princíp „radšej menšie územie, ale s väčšinou židovskou populáciou“. Návrat palestínskych utečencov do Izraela je v zásadnom rozpore s týmto princípom a preto je takmer vylúčený.

Voda je životne dôležitou surovinou v tomto suchom regióne a v súčasnosti pretrvávajú spory o vodné zdroje s Palestínčanmi, Jordánskom, Libanom i Sýriou. Golanské výšiny sú okrem svojho vojensko-strategického významu cenné aj pre

obrovské zdroje pitnej vody. Dohoda o rozdelení vodných zdrojov v regióne sa javí ako problematická, nakoľko Izrael ovláda množstvo zdrojov na okupovaných územiach (až 50 % jeho pitnej vody pochádza zo Západného brehu Jordánu) a rozhodnutie o ich budúcnosti bude mať vplyv na územné usporiadanie.

Stanovenie hraníc s palestínskym štátom, Sýriou a Libanom. Hranice s Palestínou v Gaze nie sú obzvlášť problematické. Hlavný problémom ostáva určenie hraníc na Západnom brehu Jordánu. Budovanie bezpečnostnej bariéry a jej dokončenie môže znamenať konečné stanovenie hraníc, hoci izraelskí politici tvrdia, že bariéra je len dočasná. Palestínska samospráva je vehementne proti bariére a v prípade jej existencie pravdepodobne nedôjde k dohode o konečnom stanovení hraníc medzi Izraelom a Západným brehom.

Hoci sa Izrael stiahol z Libanonu v roku 2000 i v roku 2006, Sýria aj Libanon tvrdia, že Izrael okupuje libanonské územie fariem Šibáa. Ide o asi 23 km², ktoré sú súčasťou Golanských výšin. Izrael ich obsadil v roku 1967 ako sýrske územie. Sýria však tvrdí, že patrí Libanonu. To isté tvrdí aj Libanon. Podľa oficiálneho a doteraz medzinárodne platného rozhodnutia OSN patria farmy Sýrii. Hoci sa Izrael stiahol z libanonských území, farmy Šibáa a teda okupácia libanonského územia boli hlavným argumentom, prečo si Hizballáh aj napriek medzinárodnému tlaku v podobe niekoľkých rezolúcií BR OSN ponecháva zbrane. S Libanom inak tvorí hranicu rešpektovaná Modrá línia po stiahnutí sa Izraela z Libanonu v roku 2000. Sýria trvá na vrátení svojich území na Golanských výšinách, avšak nedávne výroky izraelských politických špičiek naznačujú, že mier so Sýriou (teda aj konečné stanovenie hraníc) nie je na programe dňa a táto otázka zostane v krátkodobom horizonte nevyriešená.

Boje Fatahu s Hamásom o vplyv nad bezpečnostnými zložkami Palestínskej samosprávy sú čoraz častejšie. Hamás ako vládna strana sa snaží získať vplyv nad bezpečnostnými zložkami Palestínskej samosprávy, ktoré boli dlhé roky ovládané Fatahom. Ten prirodzene nechce prísť po strate vlády aj o kontrolu nad týmito zložkami a úporne sa bráni. Boje môžu ustať vytvorením vlády národnej jednoty, v ktorej by sedel Hamás spolu s Fatahom, čo je však vzhľadom na niekoľko doteraz neúspešných pokusov ťažko pravdepodobné.

IRAK

Daniel Dom

Náčrt historického vývoja

Územie medzi riekami Tigris a Eufrat bolo súvisle osídlené od počiatku civilizácií starovekej Mezopotámie. V období expanzie islamu, v siedmom a ôsmom storočí, sa Bagdad stal centrom Abbasínskeho kalifátu a aj najväčším kultúrnym a obchodným centrom moslimského sveta. Invázia Mongolov v roku 1258 krajinu zdevastovala a v roku 1534 bola pripojená k Osmanskej ríši. Po porážke a rozpade troch osmanských provincií sa územie Iraku dostalo pod britský protektorát. Po krátkom období britskej nadvlády sa Irak v roku 1932 stal suverénnym kráľovstvom. Počas druhej svetovej vojny, keď Irak stál viac na strane Nemecka, začali krajinu znovuokupovať Briti. Po vojnová politická nestabilita vyústila v štátny prevrat a definitívne zvrhnutie monarchie v roku 1958. Po sérii ďalších štátnych prevratov sa koncom sedemdesiatych rokov dostal k moci Saddám Hussajn, ktorý s pomocou američanov a britov zaútočil na novoformujúcu sa islamskú republiku Irán. Dôvodov bolo viacero - získanie lepšieho prístupu k vodám zálivu, alebo obava dominantne arabského irackého režimu z podobného vývoja udalostí ako v Iráne vplyvom mobilizácie irackých šiítov. Takto Saddám Hussajn vystupoval ako ochranca arabských štátov voči revolučnému režimu v Teheráne, ktorého rétorika predstavovala hrozbu pre všetkých susedov. Keď v roku 1988 vojna skončila, iracká ekonomika bola v ruinách a iracký štát na seba pre-

POZNÁMKY

vzal ťažké opraty finančných pŕižičiek prevažne od arabských štátov. Neschopnosť splácať pŕižičky a obviňovanie Kuvajtu z nadprodukcie ropy, ktorá spätne znižovala výnosy z irackej ropy spôsobovali medzištátne napätie, ktoré kulminovalo o dva roky neskôr inváziou irackej armády do Kuvajtu. Spojené štáty zareagovali pružne a irackú armádu z Kuvajtu vytlačili pod záštitou mnohonárodných síl OSN. Následne boli na Irak uvalené sankcie OSN pre jeho údajný program na výrobu zbraní hromadného ničenia. Avšak nasledujúcich 12 rokov Husajn a jeho vláda zložená z rodinných príslušníkov prežili bez väčšej ujmy, a to aj kvôli nedokonalému systému uplatňovania hospodárskych sankcií a brutálnemu potláčaniu centier domáceho odporu. Až marcová invázia koalície na čele s USA a Veľkou Britániou v roku 2003 zvrhla sadámovský režim. Inváziu sprevádzala roztržka na medzinárodnej scéne, kedy tzv. „koalícia ochotných“ bola obviňovaná z porušenia medzinárodného práva a túto situáciu neskôr zvýraznilo zistenie, že iracký režim ťiadne zbrane hromadného ničenia neukrýva. Každopádne, koalícia na seba prevzala zodpovednosť za správu Iraku s prísľubom, že krajina dospeje k demokracii. Po formálnom ukončení okupácie v júni 2004 bola vláda zverená dočasným inštitúciám, ktoré mali zabezpečiť úspešnú politickú premenu Iraku.

SúčasnÉ politické usporiadanie a nevyriešenÉ problémy

Formálny politický proces po zvrhnutí Hussajna začal vytvorením Rady pre správu Iraku a menovaním dočasnej irackej vlády v júni 2004. Milníkom v politickej transformácii Iraku bolo odsúhlasenie návrhu ústavy v ľudovom referende v októbri 2005, ktorého sa zúčastnilo viac iráčanov než v prvých všeobecných voľbách v januári toho istého roku (cez 60 % všetkých voličov, 80 % hlasovalo za). Vtedy bola účasť nižšia hlavne kvôli bojkotu sunitských voličov. Všeobecné parlamentné voľby v januári 2006 ukončili irackú politickú transformáciu ustanovením súčasnej vlády (apríl 2006) na čele s premiérom Núri al-Malíkim. Zloženie vlády odzrkadľuje početnú prevahu šiítskych voličov, ako aj pomerne široké zastúpenie Kurdov a sunitských Arabov. Šiítska islámistická koalícia pod názvom Zjednotená iracká aliancia, kontroluje všetky hlavné úrovne moci. Kľúčové otázky ako je formálna štruktúra krajiny a miera autonómnosti federálnych regiónov, špeciálne v regiónoch bohatých na ropu je témou, ktorá ma potenciál rozdeliť krajinu, alebo prinajmenšom zosadiť vládu.

Ústava Iraku zakladá demokratický a federálny štát a je kompromisom medzi právomocami ťiadanými kurdskými a šiítskymi federalistami a ťelaním sunitských Arabov získať časť právomocí centrálnej vlády v Bagdade. Ústava umožňuje jednej, alebo viac provinciám vytvoriť federálny región, ale nehovorí o práve na ich odtrhnutie. Presadiť v plnej miere myšlienky federalizmu sa snažia hlavne šiítske sily na juhu Iraku v podobe akéhosi „nadregiónu“ s vysokou mierou autonómie. Z týchto snáh majú naopak najväčší strach sunniti, svojho času vládnuce etnikum v Iraku, pretože vzhľadom na už existujúci región podobného typu na severe Iraku (Kurdistan) by sa sunniti ocitli príliš koncentrovaní v strede krajiny, s nedostatočnými zdrojmi a slabou mocou. Ďalším dôvodom ich obáv je, že v prípade autonómie juhu by sa ešte viac zvýšil vplyv Iránu cez jeho tradične dobrý dosah na šiítsku elitu. Treba však dodať, že šiíti v tejto otázke nie sú jednotní a sám premiér Núri al-Malíkí ako aj ďalšie významné osobnosti šiítskeho tábora chápu, že plne federalizovaný Irak by viedol k jeho rozpadu a jeho jednotlivé časti by sa eventuálne mohli stať ľahkou korisťou susedných štátov. Napriek strachu o rozdelenie Iraku, faktom ostáva, že jednotlivé regióny majú možnosť vytvárať svoje diplomatické zastúpenie cez oficiálnu sieť irackých ambasád a konzulátov a majú mnoho právomocí aj vo výbere daní.

S ohľadom na využívanie ropného bohatstva štátu je zdrojom vnútropolitického napätia výklad právomocí regiónov a centrálnej vlády, kde iracká ústava podáva zmiešané interpretácie keď hovorí o „spolupráci“ centrálnej vlády s regiónom pri „administrácii“ zisku zo „súčasných“ ropných polí. Toto ustanovenie napríklad využili Kurdi, keď získali kontrolu nad neobhospodarovanými a doposiaľ neprebádanými

robnými poliami na svojom území a vzápätí ich ponúkli zahraničným ropným spoločnostiam. Najväčšími kritikmi tohoto ustanovenia sú sunniti, ktorých územie je na ropné zásoby chudobné.

Tieto spory ako aj jasné rozdelenie kompetencií má v budúcnosti vyriešiť parlament v Bagdade, dovtedy však zostávajú predmetom právneho a stranického boja.

Prehľad hlavných politických a etnických síl v Iraku

Takmer 80 % irackej populácie sú Arabi. Za nimi druhou najväčšou etnickou skupinou sú Kurdi (do 20 %) a ostatné skupiny Asýrčanov, irackých Turkménov a ostatných etník tvoria okolo 5 % z celkového počtu 26 miliónov irackého obyvateľstva. Kurdi a Turkméni sa odlišujú od Arabov v mnohom - kultúrou, jazykom, či oblečením. Obyvateľstvo Iraku sa okrem svojho pôvodu rozdeľuje aj podľa náboženskej orientácie. Väčšina irackých moslimov arabov (65 %) je šiítskeho vierovyznania, menšina je sunnitská (32 %). Okrem Arabov zahŕňa aj Kurdov. Tieto dve roviny a ich vzájomné prelínanie sú základom delenia irackých politických síl.

Kurdi - Ich dve hlavné politické strany Kurdská demokratická strana (KDS) a Patriotická únia Kurdistanu (PUK) v snahe využiť plánovanú vojenskú operáciu „Iracká sloboda“ spojili svoje sily s Američanmi a spolupracovali na vojenskom zásahu proti spoločnému nepriateľovi Saddámovi Hussajnovi. Kurdmi kontrolovaní gerilový bojovníci v počte vyššie 25 000 mužov (peršmerga) napriek čiastočnej integrácii v irackých národných silách sú hlavnou obrannou zložkou ochrany vonkajších a vnútorných hraníc irackého Kurdistanu, ktorý už od čias Saddáma zostáva 15 rokov mimo kontrolu Bagdadu. Kurdi sú komunitou, ktorá si aj najviac žela odluku od irackého štátu. Z tohto hľadiska je pre budúcnosť kľúčové ako sa vyriešia ich plány na ovládnutie oblasti okolo mesta Kirkúk, čomu sa najviac vzpierajú sunnitský Arabi. Avšak oveľa dôležitejší je rozsah ich aktivít vo vzťahu k Turecku, kde žije početná menšina Kurdov. Aj z tohto dôvodu turecká vláda s veľkou pozornosťou sleduje vývoj federálnej štruktúry v Iraku. Kurdskí lídri si zo všetkých politických síl v Iraku najmenej želajú odchod koalíčných vojsk vedených Američanmi.

Šiíti - Hlavní šiítsky vodcovia sa nachádzajú v okolí mesta Nadžáf, kde žije najvyšší náboženský vodca ajatolláh Ali-Sistání, ktorý je všeobecne uznávanou osobnosťou šiítskeho sveta. Jeho tichá autorita a pragmatizmus značne oslabuje militantný radikalizmus namierený napríklad na koalíčné vojská. Avšak jeho stiahnutie z politickej scény vytvorilo priestor pre populárneho vodcu Muktada al-Sadra, ktorý stojí v čele tzv. Mahdiho armády a je otvoreným kritikom okupačných vojsk.

Islamsko-šiítska identita je demonštrovaná rôznymi formami politických modelov. Spektrum týchto prúdov začína od ultrakonzervatívnych strán akou je Rada islamskej revolúcie v Iraku, cez umiernenú stranu Al-Dawaa, ktorá obhajuje doktrínu „dvojvládia“ náboženských autorít a stranických vodcov, až po centristickú stranu Zjednotenú irackú alianciu. Mnoho osobností týchto strán sa počas vlády Saddáma Hussajna ukrývalo v Iráne, alebo počas iránsko-irackej vojny podporovalo politiku iránskej islamskej revolúcie.

Sunniti - Po Hussajnovom páde boli pilierom irackého odporu, predovšetkým v centre a na severozápade Iraku v tzv. „sunnitskom trojuholníku“. Povstanie bolo prevažne vedené zbytkom bývalého saddámovho vojska a bezpečnostných služieb, ktorí sa sami označovali za prívržencov strany Baas (Saddámov bývalá štátostrana), či arabských nacionalistov alebo irackých islamských militantov vedených myšlienkou zjednoteného moslimského spoločenstva pod vládou obnoveného kalifátu. Ich moc mala podporu kmeňových náčelníkov, ktorí boli Saddámom vyzbrojení v očakávaní americkej intervencie. Mobilizujúcou silou sunnitských bojovníkov boli mešity a zo začiatku malý ale dôležitý počet zahraničných islamistických bojovníkov, ktorí do krajiny prišli pred vojnou hlavne zo Sýrie a Saudskej arábie. Výsledkom operácií koalíčných vojsk zameraných na obmedzenie ich vplyvu bolo zatknutie mnohých sunnitsko-arabských bojovníkov a relatívny úspech pri rozbití ich mocenských

POZNÁMKY

bášť vo Falúdži a Sammare. Títo bojovníci operujú v malých rozptýlených skupinách, rýchlo sa preskupujú a naberajú nových členov.

Bezpečnostné problémy Iraku

Zodpovednosť za udržiavanie bezpečnosti a obrany je podľa ústavy výlučne v rukách centrálnej vlády a „vojenské milície“ sú zakázané. Avšak rovnako podľa ústavy, zodpovednosť za vnútornú bezpečnosť regiónu je v právomoci regionálnej vlády, čo v praxi znamená, že milície aj naďalej zohrávajú významnú úlohu pri zabezpečovaní irackých vojenských schopností. V legitimizácii vytvárať bezpečnostné zložky leží kľúčový problém irackej bezpečnosti, pretože centrálna vláda nie je schopná udržať a ani presadzovať výlučný monopol na použitie sily v Iraku. Dôsledkom toho je vznik zón mimo hlavných miest, kde kontrolu dočasne preberajú povstalecké skupiny. Iným neštandardným prípadom je existencia takpovediac nepísaného konsenzu medzi centrálnou vládou a regiónom ohľadom jej nezasahovania do záležitostí ochrany medzinárodných hraníc, ako je to napríklad v prípade Kurdskej regionálnej vlády na severe Iraku.

Čo sa týka bezpečnostných jednotiek centrálnej vlády v Bagdade tie aj naďalej ostávajú verné svojim sektárskym cieľom a vládny straníckym blokom, ktoré ich vytvorili. Potreba vytvoriť bezpečnostné a policajné zložky na multi-etnickom základe so zameraním na potlačanie miestneho sektárskeho násillia je veľmi naliehavá, ale násillie samo pôsobí proti snahám o vytvorenie takýchto jednotiek. Na jednej strane irackí vojaci mnohokrát odmietajú potláčať „svojich“ a v druhom prípade sú tieto jednotky častokrát infiltrované členmi milícií čo sa ukázalo počas bojov v Basre v septembri 2005. Takže ak sa aj iracké bezpečnostné sily miestami ukazujú ako schopné poskytnúť lokálnu bezpečnosť v mnohých častiach Iraku, kľúčovou otázkou zostáva či takto dokážu pôsobiť ako lojálne jednotky federálnej vlády, alebo naopak sú len maskovaným nástrojom sektárskych a straníckych milícií.

V bezpečnostných otázkach hrajú naďalej dôležitú úlohu mnohonárodné jednotky pod americko-britským velením. Ich misia má ale dve úskalia. Po skončení hlavných bojov proti saddámovským vojskám bolo ich cieľom potlačiť prosaddámovský odpor, avšak postupná kryštalizácia politickej scény priniesla nové konflikty. Podľa vojenských štatistík USA síce počet útokov proti spojeneckým vojskám poklesol, ale narástol počet útokov iného druhu charakterizovaný medzietnickou neznášanlivosťou a nárastom nábožensky motivovaného násillia. Príkladom môže byť bombový útok na mešitu v Samare v marci 2006 odkedy špirála sektárskeho násillia zaznamenáva rekordné úrovne. Motorom týchto útokov je na jednej strane politický pohyb na najvyššej úrovni a na druhej strane komunálne pnutia na najnižšej úrovni susedských vzťahov, kde násillné incidenty vytvárajú reťaz odplaty a krvnej pomsty. V tomto zmysle sú najviac ohrozené multietnické oblasti akou je Bagdad a okolité provincie a sunitsko-kurdský pás okolo regionálnych hraníc irackého Kurdistanu. V snahe o podstatné zníženie úrovne násillia a rozvrat teroristickej siete al-Kaídá sa veľké nádeje vkladali do zabitia teroristu číslo jedna - Abú Músu al-Zarkáviho, ale ako ukázal neskorší vývoj, jeho smrť nemala žiadny vplyv na zníženie počtu teroristických útokov, dokonca môžeme tvrdiť opak. Pre sieť bojovníkov džihádu organizácie al-Kaídá predstavuje Irak živnú pôdu a je hlavným centrom ich odporu proti koalíčným vojskám, či západnému vplyvu v Iraku ako takému. Tu niekde sa uzatvára kruh v otázke ďalšieho zotrvania koalíčných vojsk, ktorých prítomnosť začína byť vnímaná viac ako problém, než jeho riešenie.

Proces politickej premeny Iraku je charakterizovaný slabosťou novej vlády ponúknuť efektívne riešenia pre súbežné problémy irackej bezpečnosti a hospodárstva. Postsaddámovské obdobie prinieslo odovzdanie kedysi centralizovanej moci na lokálnu úroveň v miere, ktorá v mnohých prípadoch vyvoláva spory medzi centrom a regiónom. Okrem toho sa tento spor odvíja v rovine politickej reprezentácie súboja etník a vierovyznaní. Toto „uvoľnenie“ je ale potrebné chápať ako hľadanie nového

spôsobu spolužitia rozdielnych národností v Iraku a nie ako proces jeho teritoriálneho rozpadu. Stále rastúca vlna násilia má už dnes potenciál uvrhnúť krajinu do občianskej vojny.

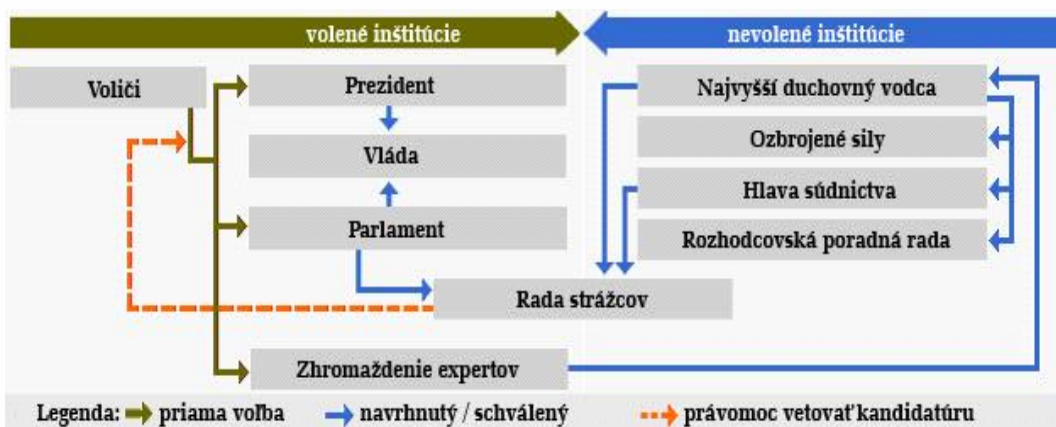
IRÁN

Daniel Dom

Náčrt historického vývoja a štruktúra politického systému v Iráne

Svojho času perzské kmene vytvorili jednu z najväčších ríš staroveku siahajúcu od Indie po Európu. Irán bol jednou z prvých krajín okupovaných islamskými armádami, ktoré v siedmom storočí vtrhli do Perzskej ríše, ale aj potom si v rámci islamského sveta dlho zachovával výrazne odlišnú kultúrnu identitu udržovanú vlastným jazykom a vlastnou interpretáciou islamu (šíitska vetva).

Irán, ktorý bol do roku 1935 známy ako Perzia, sa stal islamskou republikou po zvrhnutí monarchie v roku 1979. Revolúcia odstránila proamericky orientovaného vládcu Mohameda Rézu Pahláviho a k moci priviedla konzervatívne klerikálne sily, ktoré vytvorili teokratický systém vládnutia založený na rozhodujúcej politickej moci náboženskej autority. Vláda kléru na čele so šíitským duchovným Ajatoláhom Chomejným zaviedla politicky represívny režim vyznačujúci sa hospodárskym diletantstvom, straníckym bojom v kruhu vládnucej elity a neskôr aj súperením medzi volenými a nevolenými súčasťami politického systému. Nestabilné a krvavé obdobie, vrátane osemročnej vojny s Irakom vystriedalo vládu konzervatívnych elít nástupom liberálne zmýšľajúcich reformátorov po voľbách v roku 2000. Osemročné vládnutie reformného prezidenta Mohameda Chatámiho (1997-2005) prinieslo isté uvoľnenie politických štruktúr, ale neschopnosť presadiť vlastný program reformných opatrení a neochota vysporiadať sa s politickými odporcami podlomila postavenie jeho reformného bloku. Výsledkom pomalého priebehu reforiem bol vzrast cynizmu a presvedčenia veľkej časti reformného tábora, že postupná zmena politického systému nie je možná, pokiaľ v jeho centre bude dominovať klerikálne jadro. Nevolené inštitúcie ako Úrad najvyššieho vodcu, Rada strážcov, súdnictvo a bezpečnostné sily sú aj v súčasnosti skutočnými centrami moci v Iráne.

Popularita súčasného prezidenta Mahmúda Ahmadinedžáda sa zakladá na dôraze pre každodenné potreby bežného voliča s príslubom nájsť riešenie ako rozdeliť ropné bohatstvo štátu, potlačiť prebujnenú korupciu a zaviesť tzv. hospodársku spravodlivosť. Islamsko-socialistické zásady, ktoré vymedzujú jeho politickú agendu sú mimoriadne príťažlivé pre mestskú chudobu a z hľadiska hospodárskych pomerov zaostalé dedinské prostredie. Ahmadinedžádov príslub vysporiadať sa so skutočnými sociálnymi problémami získava pre jeho administratívu čas, pokiaľ blok reformistov jasne zostáva v defenzíve a pokiaľ chudobnejšie vrstvy obyvateľstva upred-

POZNÁMKY

nostňujú každodenné otázky pred konfrontáciou o politických princípoch krajiny.

Príležitosť daná Ahmadinedžádovi na uskutočnenie zmeny nie je nepodmienená a bez dosiahnutia podstatných výsledkov už počas jeho prvého volebného obdobia najskôr vyústi v ďalší politický konflikt a nestabilitu. Treba mať na pamäti, že predchádzajúce vlády podporovali politiku „veľkých rodín“ a v súčasnom Iráne je prinajmenšom polovica obyvateľstva pod vekovou hranicou 25 rokov, čo v sebe ukrýva podstatné politické a hospodárske implikácie.

Medzinárodný tlak, ktorému je Irán vystavený kvôli jeho sporným nukleárnym ambíciám však Ahmadinedžádov imidž posilňuje a je umocnený jeho šikovným využívaním nacionalistickej rétoriky.

Okrem fundamentalistického prezidenta Ahmadinedžáda je na politickej scéne Iránu rovnako silnou osobnosťou doživotne menovaný konzervatívny duchovný vodca ajatolláh Sajjíd Alí Chameneí, ktorý nominuje členov Rady strážcov - orgán schvaľujúci všetky zákony - predsedu súdnicstva, vojenských veliteľov a v neposlednom rade má právomoc vetovať kandidatúry uchádzačov volieb. Chameneí je dlhodobo pilierom odporu voči reformným silám. Tesne za ním a Ahmadinedžádom stojí v mocenskom závese nevolený, ale vplyvný bývalý iránsky prezident Hašemi Rafsanžáni, ktorý má rôzne právomoci vrátane predsedníctva v tzv. „Rozhodcovskej poradnej rade“, ktorej účelom je riešiť spory medzi parlamentom (Madžlis) a Radou strážcov a celkovo „dohliadať“ na vládu. Tu niekde leží jadro politického konfliktu medzi prúdom reformistov a konzervatívami, a to hlavne v rozličných interpretáciách úlohy parlamentu a funkcii Najvyššieho vodcu pri určovaní kurzu politického života krajiny, kedy tkanivo volených inštitúcií je chirurgicky odstraňované nedemokratickým prvkom v centre systému. V tejto perspektíve je potrebné chápať aj potenciál na vnútropolitickú zmenu režimu.

Hospodárstvo Iránu a jeho kľúčové problémy

Stagnujúca spoločensko-ekonomická situácia Iránu dlhodobu podnecuje jeho politickú nestabilitu, predovšetkým v rovine neochoty vládnucej elity prijímať potrebné opatrenia politickej a hospodárskej liberalizácie. Na druhej strane počet obyvateľov, ktorý od roku 1979 narástol z 35 miliónov na takmer 72 miliónov v roku 2006 vytvára intenzívny tlak pre ich umiestňovanie na trhu práce, kde štátom riadené hospodárstvo túto funkciu uspokojivo nerieši. Vysoká nezamestnanosť (odhadom 31 % mladých) a vzrastajúce rozdiely v príjmoch obyvateľstva v kombinácii s kriminalitou, prostitúciou a šírením drog sú faktory, ktoré viedli k víťazstvu prezidentského kandidáta s programom boja proti korupcii a za hospodársku spravodlivosť.

Hospodárske predpovede hovoria o potrebe každoročne vytvárať 700 000 pracovných miest, čomu ale úroveň ekonomickej aktivity zďaleka nezodpovedá a podľa Medzinárodného menového fondu krajinu každoročne opustí 150 000 kvalifikovaných Iráncov. Ak k tomu prirátame nedostatočne rozvinutú infraštruktúru, riziká spojené s prílevom zahraničných investícií, či hrozbu ekonomických sankcií a netransparentné investičné prostredie - jedinou nádejou pre iránsku vládu ostávajú celosvetovo vzrastajúce ceny ropy, ktorá sa spolu s plynom podieľa 80 % na celkovom exporte Iránu. Paradoxne však je Irán závislý od dovozu benzínu a ostatných ropných produktov (okolo 40 % spotreby) a to kvôli nedostatku investícií do rafinérskych kapacít už od čias islamskej revolúcie. Podobnými problémami trpí ťažba ropy, ktorá ani v súčasnosti nedosahuje úroveň predrevolučného obdobia.

So svetovo druhými najväčšími zásobami ropy a plynu by Irán mohol byť oveľa príťažlivejšou destináciou pre priame zahraničné investície, ale od zvolenia Mohameda Chatámiho politické hádky medzi reformistami a „tvrdým jadrom“ zmarili úsilie na zmodernizovanie hospodárstva. Z tohto hľadiska má Ahmadinedžád lepšie vyhliadky kvôli jeho ideologickej spriaznenosti a podpory inštitúcií kontrolovaných konzervatívami. Podľa mnohých analytikov konzistentnosť a zhoda na hospodárskej politike boli podstatnými dôvodmi prečo sa voliči rozhodli dať všetky páky moci do rúk rovna-

kej ideologickej odnoži. Ďalšiu vážnu prekážku hospodárskemu rozvoju predstavuje sieť islamských fondov a to predovšetkým tzv. Fond pre nemajetných a vojnu postihnutých. Po revolúcii v 1979 táto pôvodne charitatívna organizácia prerástla konfiškáciou majetkov v štátny ekonomický konglomerát a v súčasnosti sú aktíva islamských fondov oceňované na 15 miliárd dolárov.

Tieto relatívne obskúrne finančné zoskupenia spadajú priamo pod najvyššieho duchovného vodcu a ako také požívajú rôzne zvýhodnenia vrátane daňových úľav. Vejár ich ekonomických aktivít je pestrý a na svojom vrchole zahŕňal činnosti od výroby kečupu, veľkých stavebných prác cez manažment a rozdeľovanie ziskov ropného priemyslu až po prevádzku aerolínií. Kvôli politickému prepojeniu ich činnosť nie je transparentná a je semeniskom korupcie v štáte. Aj preto sú tieto organizácie najhlasnejšími kritikmi návrhov na hospodársku dereguláciu, ktorá by iránsku ekonomiku otvorila zahraničným spoločnostiam a investíciám.

Islamské fondy sa stavajú aj proti Ahmadinedžadovmu protikorupčnému programu ako aj proti opatreniam na zvyšovanie transparentnosti. Napriek chronickým neduhom je dnes iránska ekonomika na vzostupe a to predovšetkým kvôli enormnému dopytu jej ázijského suseda - Číny. Zisky z predaja ropy pomohli Iránu vybudovať solídne devízové rezervy, otočiť deficitný rozpočet a tak ekonomika v súčasnosti zaznamenáva 6,1 % rast. V dôsledku vysokej inflácie, nezamestnanosti, korupcii či slabému mechanizmu prerozdelenia a naopak silnej regulácii podnikania je však Irán navonok síce bohatým štátom, ale jeho obyvatelia žijú prevažne v chudobe. Až 13 miliónov jeho obyvateľov žije oficiálne pod úrovňou chudoby. Pre uvedené problémy sa ako možné východisko ponúka scenár dynamicky sa rozvíjajúcich ázijských ekonomík cestou znižovania úlohy štátu pri riadení hospodárstva, diverzifikácie ekonomiky, hlavne pri rozvíjaní neropného priemyslu a otvorení hospodárstva pre zahraničné spoločnosti ktoré dokážu zamestnať vysokovzdellanú, avšak stále veľmi lacnú pracovnú silu v odvetviach s vysokou pridanou hodnotou.

Etnické zloženie obyvateľstva a problémy menšín

Irán je etnicky rôznorodou krajinou, ktorá sa viac podobá „ríši“ než národnému štátu. Zatiaľ čo perzština (farsi) je úradným jazykom, polovica Iráncanov hovorí vo svojich domácnostiach iným jazykom. To vyplýva z etnického zloženia, kde Peržania tvoria väčšinu (51 %), za nimi sa v provincii Západný Azerbajdžan nachádzajú Azerovia (20 %), nasledujú Gilánci a Mazanderánci (10 %), Kurdi (8 %), Arabi (3 %), Balúčovia (3 %), Turkméni (2 %), Arménci, perzský Židia, Asýrčania, Paštúni a iné etnolingvistické skupiny.

Perzština patrí k jedným z najstarších známych jazykov sveta a v súčasnosti vrátane jej rôznych dialektov ňou v Iráne hovorí takmer 40 miliónov ľudí.

Z hľadiska náboženstva je dominantným islam, ktorého šíitsku vetvu vyznáva drvivá väčšina Iráncov. Menšinu, avšak zďaleka nie zanedbateľnú, tvoria veriaci sunnitskej vetvy. Okrem Islamu sú v Iráne náboženské menšiny kresťanov, židov a bahájistov.

Problémom v etnickom spoložití predstavujú iránski Azerbajdžanci a Kurdi, ktorí majú za sebou históriu etnického separatizmu a Kurdi okrem etnickej diskriminácie zažívajú aj protisunnitský útlak. Okrem etnického komponentu má občasné násillie v regiónoch aj povahu konfliktu medzi centrom a perifériou a tak sa stáva viac bojom za sociálno-ekonomické práva. Príkladom môže byť iracká invázia, keď sa Saddám Hussajn snažil využiť etnickú kartu ako „osloboditeľ“ kuzistanských Arabov. Vtedy jeho rétorika zlyhala a namiesto rozdelenia Iránu došlo k jeho pevnejšiemu zjednoteniu.

Iránsky nacionalizmus je silný a ak sa aj zdá, že separatizmus v Iráne má „vnútorný pohyb“ takmer v každom vážnejšom prípade bol podstatne rozduchavaný vplyvom zahraničia, či to bol vplyv Britov, Rusov alebo Osmanov. Ako dôsledok tejto historickej skúsenosti Iránci spájajú volanie po federalizme krajiny a po väčších etnických právach

POZNÁMKY

so zahraničnou konšpiráciou. Napriek tomu etnické pnutia stále existujú v dvoch iránskych provinciách: v Kuzistane na juhozápade a Balúčistane na juhovýchode.

Kuzistan má dlhú a bohatú históriu obchodného rivala irackej Basry. Dominantne obývaný Arabmi získal na strategickom význame začiatkom 20. storočia objavením nálezísk ropy a isté obdobie bol de facto autonómny územím. Iránsko-iracká vojna provinciu zdecimovala a množstvo obyvateľov utieklo z dosahu irackých striel. Nedostatočná povojnová rekonštrukcia, uprednostňovanie budovania mešít pred rekonštrukciou nemocníc a škôl, ako aj plány na zmenu etnickej rovnováhy zvýšeným perzským prisťahovalectvom vyvolali protesty, ktoré sa podarilo potlačiť až zásahom polovojenských jednotiek. Následne na to Teherán, aby zakryl svoju slabosť vykoreniť domáci terorizmus, obvinil z podnecovania nepokojov a teroristických útokov Britov, ktorí boli historicky obchodne zainteresovaní na kuzistanských ropných poliach, čo však môže byť aj súčasťou širšej stratégie Teheránu vyprovokovať napätie medzi milíciami v Iraku a britskou armádou v Basre a okolí.

Obyvateľstvo Balúčistanu na juhovýchode a kurdska populácia na severe Iránu sú sunnitského vierovyznania. Tu je problém opačný - násilie v týchto provinciách má náboženský charakter a spája sa s násilnou premenou mešít na šíitske a neochotou povoľovať ďalšiu stavbu sunnitských mešít. Iným enormným problémom je obchod s drogami, v ktorom Irán na ceste ópia a heroínu z afgánsko-pakistanského pohraničia nie je len tranzitnou, ale aj cieľovou krajinou. Pre zlé vzťahy s Islamabadom kvôli iránskej podpore balúčskych povstalcov v Pakistane je cezhraničná bezpečnostná spolupráca na slabej úrovni. Naopak doma Teherán túto situáciu využíva na obviňovanie z obchodu s drogami miestne balúčske organizácie, ktoré exemplárne postihuje. Násilie v Balúčistane tak môže mať istý etnický komponent, ale oveľa podstatnejším faktorom je miestna nezákonnosť a bezvládne umocnené nezaujmom a diskrimináciou centra, keď počas takýchto slabých období sa periféria pomaly otáča od politického centra moci.

Potláčanie sporadického násillia centrálnou vládou bude pre stabilitu provincií vždy len dočasným riešením, pokiaľ Teherán úprimne neodpovie na spoločensko-politické a ekonomické trápenie siedmych miliónov Kurdov a ostatných minorít.

Regionálny zahranično-politický pohľad

Spojenými štátmi vedená invázia do Afganistanu v decembri 2001 a do Iraku v marci 2003 bola iránskou verejnosťou vnímaná nerozhodne, ale obe udalosti v konečnom dôsledku priniesli pre Irán úžitok. Pád Talibanu v Afganistane odstránil antagonistickej protišíitsky režim na jeho východných hraniciach. Podobne invázia v Iraku zvrhla regionálneho nepriateľa Saddáma Husajna a nahradila ho spriaznenou šíitskou politickou elitou, ktorá sa za saddámových čias ukrývala v Iráne a ktorá nie je ideologicky podstatne odlišná od iránskej. Na druhej strane Irán dnes pociťuje najväčšiu hrozbu vychádzajúcu z vojenskej prítomnosti USA v regióne, kde je umiestnený medzi dva experimenty na zmenu režimu v Iraku a Afganistane. Tieto obavy vyvoláva jeho zaradenie na tzv. „os zla“ Georgom Bushom a z toho vyplývajúci podobný dôsledok násilnej systémovej zmeny. Avšak táto situácia sa v poslednom období podstatne zmenila a to kvôli uviaznutiu USA a ich spojencov v bojoch v Iraku a v Afganistane. Vzhľadom na vojenské záväzky USA je perspektíva invázie do Iránu viac ako vzdialená, i keď možnosť chirurgického zákroku leteckými silami na jadrové zariadenia v Iráne zo strany Izraela, či USA nemožno vylúčiť. Každopádne kríza ohľadom iránskeho jadrového programu bude mať ešte dramatický priebeh.

Ďalším zahranično-politickým problémom je projekcia iránskeho vplyvu a podpory proiránskym šíitskym milíciám v Iraku, ktoré svojimi aktivitami značne posilňujú šíitske politické krídlo irackej vlády a tak prekážajú americko-britským plánom pri budovaní demokracie západného typu v Iraku. Iránsky vplyv tiež prekáža ostatným arabským štátom, ktoré vidia ako sa Irak dostáva na obežnú dráhu Teheránu a je vytrhávaný zo spoločenstva umiernených štátov arabského sveta. Irán pri tom sledu-

je vlastné ciele a to predovšetkým zabránenie západného vplyvu a zaistenie si pozície regionálneho hegemóna. Vplyv Iránu je zreteľný aj cez sieť teroristických organizácií ako sú libanonský Hizballáh, radikálne palestínske skupiny Hamas a Islamský džihád, ktoré od neho získavajú politickú, ale aj materiálnu podporu. Okrem toho, že Irán dokáže zasahovať do regionálnych záležitostí stredného Východu, jeho vplyv môže v najkritickejšom prípade dosiahnuť globálny rámec, hlavne vo vzťahu ohrozenia námorného tranzitu ropy pochádzajúcej z Perzského zálivu, ktorej trasa prechádza strategicky významnou Hormúzsou úžinou, ktorou prechádza 40 % svetovej spotreby ropy.

Napriek vážnym výhradám medzinárodného spoločenstva voči iránskej vláde a jeho politike chýba západným krajinám ale aj ostatným krajinám regiónu ucelená zahraničná politika v tomto smere a chýbajú aj účinné páky na ovplyvňovanie vládnucej elity v Teheráne. Najpriateľnejším východiskom je pozitívna zmena iránskej vnútro politickej klímy, alebo prinajmenšom posun v jeho zahraničnej politike smerom k vyššej otvorenosti medzinárodnému spoločenstvu a prúdom hospodárskej globalizácie, ktoré Irán pre svoj ďalší rozvoj veľmi potrebuje.

AFGANISTAN

Marian Majer

Úvod

Afganistan je vnútrozemským stredoázijským štátom rozprestierajúcim sa na území medzi Pakistanom (má s ním najdlhšiu, 2 430 kilometrov dlhú hranicu), Iránom, Tadžikistanom, Turkménskom a Uzbekistanom. Jednou zo základných charakteristík tejto krajiny je pestré etnické zloženie obyvateľstva, z ktorého väčšinu tvoria Paštúni (okolo 40 %), nasledovaní Tadžikmi (približne 25 %), Chazarmi (20 %), Balachmi (7 %) a Uzbekmi (6 %). Z náboženského hľadiska sa obyvateľstvo delí predovšetkým na väčšinových sunnitských muslimov (okolo 84 %) a menšinových šiitských muslimov (približne 15%).

Ide o krajinu s bohatou históriou siahajúcou až do starovekých čias. Po stáročia musel Afganistan čeliť záujmu všetkých relevantných mocností, čo brzdilo jeho politický i hospodársky vývoj. Najmä začiatkom 19. storočia sa v súvislosti s rastúcimi prejavmi kolonializmu stal dôležitým strategickým ihriskom sveta, vyplývajúcim zo záujmov vtedajších mocností, v tomto prípade predovšetkým Británie a Ruska. Ide totiž o oblasť, ktorá ponúka tak prístup na indický subkontinent, ako aj do vnútorných častí strednej a východnej Ázie. Briti v snahe presadiť na kráľovský trón sebe nakloneného panovníka viedli v rokoch 1838 - 41 a 1878 - 80 na území Afganistanu s miestnym obyvateľstvom dve vojny, v oboch prípadoch však neúspešne. Napriek tomu, že afganskému kráľovstvu sa v nasledujúcom období podarilo do istej miery udržiavať si formálnu nezávislosť (prejavilo sa to napríklad počas 1. a 2. svetovej vojny), od začiatku 20. storočia mala Veľká Británia (na základe zmluvy s Ruskom i miestnymi vládcami) na dianie v krajine a predovšetkým na jej zahraničnú politiku značný vplyv. Afganistan sa tak postupne stal štátom výrazne závislým na vonkajších zdrojoch. Z politického hľadiska sa však do konca prvej polovice 20. storočia miestnym kráľom podarilo čiastočne zbaviť nepriamej závislosti na Británii, k čomu napomohlo i rozvinutie vzťahov s Indiou.

Začiatok konfliktu v modernom Afganistane

Dlhodobým problémom Afganistanu, ktorý pretrvával a aj dnes zostáva, je značná roztrieštenosť a nejednota jednotlivých častí krajiny. Monarchom sa nikdy nepodarilo presadiť centralizačné snahy. To spôsobilo, že vidiecke štruktúry sa oddávna vytvárali v ostrom rozpore so snahou o zjednotenie štátu z mestského prostredia. Konflikt mesta a vidieka, ktorý sa vytvoril na pozadí hlbších štruktúrnych spoločenských problémov, je tak hlavnou črtou politického vývoja Afganistanu. Práve

POZNÁMKY

rozličné názory početných skupín na spôsob formovania štátu a uskutočňovanie zahraničnej a hospodárskej politiky, sa tak postupne stali rozhodujúcim dôvodom silnejšieho radikalizmu a vzniku islámistických a socialistických hnutí.

Výrazným prejavom zväčšujúcej sa nestability a absencie silnej centralizovanej vlády bol rok 1973, kedy došlo k zvrhnutiu vtedajšieho kráľa Záhira Šáha jeho bratrancom Muhammadom Daúdom. Využil neprítomnosť panovníka v krajine a s podporou ľavicových skupín uskutočnil prevrat, vyhlásil republiku a menoval sa za jej prezidenta.

Jeho režim však trval len 5 rokov. Medzičasom ľavicové sily získavali na popularite a moci, medzi nimi i najväčšia politická strana Ludovodemokratická strana Afganistanu. Tá postupne získala výraznú podporu Sovietskeho zväzu, ktorý tak nepriamo začal vplývať na dianie v krajine. Daúdovi rozmach sovietskej moci ako aj spriatelených politických strán nevyhovoval, preto sa pokúsil ich pozíciu narušiť. Avšak okamžitou reakciou na jeho kroky bol v roku 1978 komunistický puč, tzv. Saurová (aprílová) revolúcia. Daúd i jeho rodina boli popravení a moc prebrala prvá komunistická vláda v afganskej histórii pod vedením Muhammada Tarakiho. No i v Ludovodemokratickej strane sa v priebehu niekoľkých mesiacov prejavili opozičné tendencie a už v septembri 1979 nahradil Tarakiho násilným prebratím moci jeho stranícky rival Háfizulláh Amín. Ten bol na rozdiel od svojho predchodcu naklonený nezávislejšej politike afganskej komunistickej vlády, čo sa však nestretlo s pochopením v ZSSR. Okrem toho jeho vládu sprevádzala obrovská vlna násilia, ktorým sa snažil upevniť svoju pozíciu na čele krajiny. Moskva sa preto právom obávala, že by mohla stratiť vplyv na konanie vlády v Kábule a tým i kontrolu nad strategicky stále dôležitejším Afganistanom ako celkom. Sovietsky zväz sa preto rozhodol udržať si svoju sféru vplyvu vojenskou inváziou, ktorú uskutočnil v decembri toho istého roku. Pomocou výsadekových síl bleskovo obsadil Kábul, zabil Amína a na čelo vlády ustanovili dovtedajšieho veľvyslancu v Československu Babraka Karmala.

Sovietska okupácia a jej dôsledky

Roky sovietskej okupácie, ktorá napokon trvala až do roku 1988, boli vyplnené odbojom islámistických gerilových skupín (bežne nazývaní mudžáhidi - islámski bojovníci) bojujúcich proti jednotkám ZSSR, ako aj proti bábkovej vláde v Kábule. Išlo o dlhšie sa tvoriace opozičné jednotky, ktoré už koncom 70. rokov disponovali pomerne značnou vojenskou silou. Vojenskú, finančnú i politickú podporu totiž získavali zo Spojených štátov, Pakistanu i Saudskej Arábie, ktorým okupácia Afganistanu Moskvou nevyhovovala. Predovšetkým vďaka nej a i napriek tomu, že sovietskej invázii sa zúčastnilo okolo 120 tisíc vojakov, sa Karmalovi nepodarilo rozšíriť svoju moc na väčšinu Afganistanu. Pod tlakom neúspechov a pod tlakom moskovskej vlády sa preto Karmal rozhodol v roku 1986 odstúpiť, pričom jeho miesto obsadil umiernený komunista Muhammad Nadžíbulláh. Ani jemu sa však nepodarilo zvrátiť prevládajúci stav. Po tom, ako sa k nemu pridala zmena politickej situácie v ZSSR a nespokojnosť sovietskej verejnosti s evidentnými vojenskými neúspechmi, moskovská vláda pristúpila k podpisu tzv. Ženevských dohôd, ktorých súčasťou bola i dohoda o odchode sovietskych vojsk z Afganistanu. Stalo sa tak vo februári 1989, čím sa skončilo takmer desaťročné konfliktu, ktoré si vyžiadalo enormné ľudské i ekonomické škody. Počas vojny zahynulo približne 15 tisíc Sovietov a podľa odhadu asi milión Afgancov. Navyše približne 5 miliónov obyvateľov muselo opustiť krajinu.

Stiahnutie sovietskych vojakov však ani zďaleka neprineslo krajine mier a stabilitu. Práve naopak, nasledujúce roky sa niesli v znamení prehĺbenia občianskej vojny medzi vládou a rozličnými afganskými frakciami. Prezident Nadžíbulláh sa v nej snažil posilniť vlastnú pozíciu, preto sa usiloval o podporu niektorých z nich (napr. pod vedením uzbeckého veliteľa Rašída Dostúma). Štátom podporované vojská mali za cieľ hlavne chrániť štátne záujmy proti pokusom o puč zo strany pašúnskych mudžáhidov. Politicky i ekonomicky slabá centrálna vláda však nebola schopná čeliť mudžáhidom, ktorí sa naďalej tešili podpore predovšetkým zo strany Pakistanu. Okrem

toho sa Nadžbulláh musel spoliehať na bojovníkov, ktorých neistú lojalitu si musel vykúpiť značnými finančnými prostriedkami. Zložitosť situácie zvyšovali i napäté vzťahy medzi jednotlivými mudžáhidskymi skupinami a ich vojenskými veliteľmi. Bojovali totiž nielen proti vláde a jednotkám, ktoré ju podporovali, ale aj medzi sebou navzájom.

Prelom 80. a 90. rokov znamenal pre Afganistan obdobie chaosu a absolútnej absencie kontroly. Slabá vláda nebola schopná zaistiť dostatok pracovných príležitostí, čo viedlo k rozmachu pestovania ópia a produkcie drog. Väčšina z nich putovala ďalej do Iránu a Pakistanu. Do krajiny sa okrem toho valilo množstvo zbraní, prevažne ako neoficiálna podpora pakistanskej a americkej vlády mudžáhidskym veliteľom. Medzi nimi získali prevahu najmä Ahmad Šáh Mas'úd a Gulbuddin Hekmatjar, ktorým sa podarilo vytvoriť si nielen niekoľkotisícové vojsko použiteľné pre rôzne bojové príležitosti, ale i rôznorodú sieť príjmov, predovšetkým z daní za miestne suroviny a od spriaznených skupín z Pakistanu. Práve táto dvojica po stiahnutí Sovietov posilnila snahy o prebratie moci v krajine, no ukázalo sa, že samostatne to nie je schopná ani jedna z nich. V roku 1992 bola preto v pakistanskom Pěšaváre podpísaná dohoda o prechodnom riešení situácie v krajine a uskutočnení celonárodných volieb. Hoci jej signatármi mali byť všetky relevantné mudžáhidske skupiny, Hekmatjar ju napokon podpísať odmietol. Napriek tomu sa podarilo nahradíť ľavicovú vládu širokým prechodným kabinetom a na čelo štátu vymenovať Burhanuddína Rabbáního. Rabbání zostal prezidentom do roku 1996, kedy bol zosadený Talibanom.

Vláda Talibanu

Taliban sa dostal k moci počas roku 1994, kedy pôvodne malé skupiny pašúnskych utečencov začali získavať vedúce postavenie v krajine. Talíbovia (talíb - študent) boli mladí muži, ktorí dostávali náboženské vzdelanie v madrasách (islámskych náboženských školách) pakistanského Balučistánu. Ich fundamentalisticky založená interpretácia islámu v kombinácii s neuspokojivou sociálnou a politickou situáciou začala nadobúdať popularitu medzi mnohými Afgancami. V septembri 1996 boli už natoľko silní, že sa im po delostreleckých útokoch na Kábul podarilo zosadiť dovtedajší kabinet a ustanoviť islámsku vládu. V tom čase sa mohli spoliehať i na podporu mnohých vplyvných politikov Pakistanu, keďže tí dúfali, že s nástupom Talibanu sa otvoria nové (predovšetkým ekonomické) možnosti i pre Islámabád. Z toho dôvodu Talibanici disponovali najmodernejšími zbraňami a komunikačnými systémami pochádzajúcimi zo zdrojov pakistanskej tajnej služby (ISI). Hoci už v roku 1997 kontroloval Taliban 90 percent afganského územia, nikdy nezískal moc nad celou krajinou. No i tak mu jeho monopol na moc umožnil zmeniť názov štátu (Islámsky štát Afganistanu) a systematicky eliminovať akúkoľvek formu opozície.

V auguste 1998 došlo prvýkrát po dvoch rokoch k prerušeniu rastu talibanskej moci. Spojené štáty totiž uskutočnili bombové útoky na tréningový kemp hnutia (označovaný Pentagonom za teroristické ohnisko) v blízkosti Kábulu vedený Usámom bin Ládinom. Tento bojovník saudoarabského pôvodu sa stal hlavným podozrivým zo zosnovania atentátov na americké veľvyslanectvá v Keni a Tanzánii v tom istom roku. Začiatkom roku 1999 navyše hnutie utrpelo porážku v boji s opozičnými silami (Severná aliancia) pod vedením Mas'úda na severe krajiny. Hoci bola krátko na to podpísaná medzi Talibanom a Severnou alianciou mierová dohoda vyjednaná OSN, o niekoľko mesiacov neskôr vypukli boje opäť. V novembri toho istého roku uvalilo OSN na Afganistan ekonomické sankcie, v roku 2000 bolo uvalené i embargo na nákup zbraní.

Na prelome tisícročia sa Taliban dostal pod silný medzinárodný tlak, keďže ani po štyroch rokoch svojej vlády nebol uznaný ako legitímny držiteľ moci v krajine (OSN uznávala prezidenta Rabbáního a Severnú alianciu). Jeho pozíciu zhoršovali pokračujúce boje, ktoré si vyžiadali za dobu vlády hnutia ďalší milión mŕtvych Afgancov a 3 milióny utečencov. Ekonomiku krajiny, ktorá bola na pokraji kolapsu, ešte viac zhoršili vyčerpávajúce suchá. Rovnako tak popularita Talibanu medzi bežným obyvateľstvom začala rapídne klesať. Spočiatku totiž mnohí Afganci privítali Taliban

POZNÁMKY

ako silu, ktorá dokázala zjednotiť krajinu a aspoň naoko ju zbaviť dlhoročného súperenia početných frakcií. Postupne sa však režim menil na striktnu fundamentalistickú diktatúru, ktorá doliehala predovšetkým na jednoduchých Afgancov. Pozíciu hnutia ešte viac narušilo zničenie dvoch starovekých sôch Budhu zaradených medzi svetové dedičstvo UNESCO v provincii Bamiján, ktoré vo februári 2001 nariadil talibanský líder Muhammad Umar. Tento akt vyvolal obrovskú vlnu odporu doma i v zahraničí, dokonca i medzi islámskymi krajinami.

Afganistan bezprostredne po 11. septembri

Rozhodujúci vplyv na moc fundamentalistického Talibanu však mali až útoky z 11. septembra 2001 na americké mestá New York a Washington. Vláda USA po niekoľkých dňoch od ich uskutočnenia obvinila režim Talibanu z podpory terorizmu a predovšetkým z ukrývania Usámu bin Ládina, ktorého Biely dom považoval za hlavného strojcu atentátov. Keďže Taliban nereagoval na americké výzvy o bin Ládinove vydanie (tie však neboli nové, objavili sa viackrát od spomínaných udalostí v Keni a Tanzánii v roku 1999), USA sa spoločne s Veľkou Britániou a ďalšími spojencami v regióne (Pakistanom, Saudskou Arábiou, Spojenými arabskými emirátmi) rozhodli uskutočniť vojenskú akciu s cieľom zosadenia fundamentalistického hnutia.

Spojenci (priameho vojenského zásahu sa zúčastnili len USA a Veľká Británia, mnohé ďalšie krajiny však vyjadrili podporu a poskytli vojenské základne) odštartovali protitalibanskú akciu 7. októbra 2001 pod označením Operácia Trvalá sloboda. V ten deň Afganistan oznámil, že je pripravený vydať bin Ládina, ak Washington predloží ďalšie dôkazy o jeho zainteresovaní v útokoch na USA. V tom čase však už americký prezident George Bush informoval o operácii francúzskeho prezidenta Jacquesa Chiraca a centrála NATO oznámila, že hoci nejde o akciu NATO, jej členské štáty boli upovedomené a mnohé sa k nej i istou formou pripojili.

Útok prebiehal rýchlo a podľa plánov. Už o dva dni od jeho začiatku americký minister obrany Donald Rumsfeld oznámil, že USA zničili protitalibanskú leteckú obranu, o ďalšie dva dni Afganistan zažil najmohutnejšie letecké nálety celej akcie. Navyše v polovici novembra začali špeciálne americké jednotky pozemnú operáciu a za mesiac sa im v spolupráci s Britmi a afganskými protitalibanskými silami podarilo postupne dobyť všetky kľúčové mestá: Mazár-i Šaríf, Herát, Kábul, Bagram, Džalálábád, Kunduz a napokon i baštu Talibanu Kandahár na juhu krajiny. Začiatkom roka 2002 sa následne uskutočnil celý rad ďalších, viac či menej lokálnych a špecializovaných operácií zameraných na pátranie po bojovníkoch Talibanu a al-Káidy (najväčšou z nich bola operácia Anakonda v marci 2002). To však už bola vojna v Afganistane vecou širokého medzinárodného spoločenstva po tom, ako v decembri 2001 Bezpečnostná rada OSN schválila rezolúciu 1386 o vyslaní mierových zabezpečovacích síl pre Afganistan (ISAF).

V tomto období už Taliban nedisponoval žiadnou ústrednou mocou v krajine. Dарило sa mu však držať lokálne pozície, čo komplikovalo centralizáciu krajiny a rozšírenie vládnej moci v krajine. Už koncom novembra 2001 sa preto v Berlíne stretli zástupcovia jednotlivých afganských frakcií (predovšetkým bývalé mudžáhidske skupiny) a OSN, aby rokovali o vytvorení dočasnej vlády. Stretnutie sa následne zopakovalo o niekoľko dní neskôr - 5. decembra - v Bonne. Skúsenosti s podobnými „všefganskými“ zhromaždeniami napovedali, že konsenzus sa bude rodiť ťažko. No opak bol pravdou. Zmesi predstaviteľov rozličných etnických skupín, exulantov a vojenských veliteľov sa podarilo súhlasiť s ustanovením novej vlády, pričom tento krok bol potvrdený podpisom tzv. Bonnskej dohody. Na základe nej mal nový tzv. prechodný kabinet (Transitional Authority) zvolať do šiestich mesiacov najvyššie zhromaždenie kmeňových vodcov (tzv. Lója džirga), ktoré malo zvoliť prezidenta a novú, tentoraz dočasnú vládu. Tá mala spravovať krajinu až do konania riadnych parlamentných a prezidentských volieb. Volby sa mali uskutočniť najneskôr do dvoch rokov od prvého zasadnutia Lója džirgy. Na základe tejto dohody bol zároveň ešte na sklonku roka 2001 vymenovaný za predsedu tridsaťčlennej prechodnej vlády paštúnsky rojalista Hamíd Karzaj.

Snahy o stabilizáciu krajiny

Ako sa však ukázalo v nasledujúcich rokoch, komplexná stabilizácia krajiny si vyžaduje podstatne viac úsilia a prináša výrazne väčší počet prekážok, ako sa počas úspešných mesiacov protitalibanského ťaženia predpokladalo. Základným javom, ktorý sa prejavil ako kľúčový pre celkový vývoj krajiny, je zaručenie bezpečnosti. To bolo od jesene 2001 na pleciach medzinárodného spoločenstva, keďže s pádom Talibanu došlo k rozpusteniu jeho armády a ďalších bezpečnostných síl, pričom nové sa formovali len pozvoľna.

Medzinárodná prítomnosť sa od protitalibanských akcií prejavuje dvomi formami. Jednou z nich je operácia Trvalá sloboda, ktorá sa po skončení hlavných bojov v prvej polovici roka 2002 pretransformovala na protiteroristickú operáciu. Hoci do nej pôvodne prispievalo svojimi jednotkami približne 30 krajín, drvivú prevahu v tejto koalícii mali americké jednotky. Aktivita približne 20 tisíc vojakov sa sústreďovala predovšetkým do južných a juhovýchodných častí krajiny, teda do oblastí, kde mal Taliban najsilnejšie zastúpenie. Ide o regióny, kde sa aj po vytvorení novej vlády sústreďovali zvyšky talibanskej moci a rovnako tak v nich podľa rozličných spravodajských informácií svojimi základňami disponuje teroristická sieť al-Káida. V reakcii na posilňovanie iných foriem zapojenia zahraničných síl v krajine došlo v druhej polovici roka 2006 k zníženiu počtov jednotiek tejto operácie na približne 15 tisíc a tento pokles bude pravdepodobne pokračovať aj v nasledujúcich rokoch.

Druhý spôsob zapojenia spojencov do ochrany územia Afganistanu predstavovala Medzinárodná bezpečnostná a asistenčná misia (ISAF), ktorá - ako bolo už uvedené - vznikla v decembri 2001 pod hlavičkou OSN. V rámci nej bolo v Afganistane rozmiestnených približne 5 tisíc vojakov z 18 krajín. Pôvodne pôsobili takmer výlučne v hlavnom meste Kábul, čo znižovalo efektivitu ich prítomnosti. Počas nasledujúcich dvoch rokov sa síce počet participujúcich krajín zvýšil na 33 a celkový počet vojakov v misii o ďalších 1 500, ich pôsobenie však ostávalo výrazne obmedzené.

V roku 2003 prebrala velenie misie ISAF Severoatlantická aliancia, ktorá pozmenila jej stratégiu a vytýčila si ambiciózne cieľ rozšíriť pôsobenie svojich jednotiek aj do iných oblastí Afganistanu. Urobila tak po značnej a opodstatnenej kritike, ktorá sa objavila v priebehu roku 2003, že vo vzťahu k misii nedostatočne využíva svoje kapacity. Realizácia tejto stratégie sa pritom diala prostredníctvom civilno-vojenských celkov, tzv. Provinčných rekonštrukčných tímov (PRT). Ich úlohou je zaisťovať podporu miestnym štruktúram novej afganskej vlády a pomáhať pri obnove krajiny, dohliadať na bezpečnosť a stabilitu v určenej oblasti a spolupracovať s predstaviteľmi iných medzinárodných organizácií a mimovládnych združení, ktoré poskytujú humanitárnu a rozvojovú pomoc. V prvej fáze (prvá polovica 2004) boli takéto tímy zriadené na severe krajiny, teda v časti, ktorá bola pomerne stabilná a pokojná. Po tom, ako summit NATO v tureckom Istanbule (28. - 29. jún 2004) rozhodol o posilnení mierovej misie na približne 10 tisíc vojakov, začalo sa uvažovať o rozšírení pôsobnosti ISAF aj na západ Afganistanu.

Dislokácia nových síl však neprebíhala v súlade s pôvodnými plánmi, preto tento krok bolo možné uskutočniť až v marci nasledujúceho roku. V polovici roka 2005 tak sily ISAF dohliadali na viac ako polovicu územia Afganistanu. K ďalšiemu výraznému nárastu síl NATO došlo o rok neskôr, teda v lete 2006, a to na základe plánu schváleného ministrami zahraničných vecí krajín NATO v decembri 2005 v Bruseli. Podľa neho sa mal kontingent ISAF rozšíriť na približne 15 000 vojakov. Tento plán zahŕňal aj rozšírenie pôsobenia mierových jednotiek o nepokojný juh krajiny a možnosti operačného priblíženia operácií ISAF a Trvalá sloboda v rámci ich veliacich štruktúr. Na jeseň 2006 tak mimo kontroly NATO zostávala len východná štvrtina afganského územia. Súčasťou operácie ISAF sú od júna 2004 i jednotky Ozbrojených síl Slovenskej republiky. Do konca roka 2005 mal slovenský kontingent 17 vojakov. Od začiatku roka 2006 sa tento počet zvýšil na 57, keďže slovenská ženijná odmi-novacia jednotka s pôsobnosťou v Kábule v rámci ISAF bola zlúčená so ženijnou stavebnou jednotkou (40 vojakov) participujúcou v operácii Trvalá sloboda.

POZNÁMKY

V tom čase boli aktivity medzinárodných síl už výrazne podporované i domácimi bezpečnostnými zložkami, či už afganskou národnou armádou alebo políciou. Ich formovanie však brzdia početné korupčné aféry, ako aj neschopnosť narušiť tradičné väzby medzi ich príslušníkmi a lokálnymi vojenskými veliteľmi (platí to hlavne v prípade polície). Početné stavy tak ešte aj v roku 2006 nedosahovali požadovanú úroveň, preto boli počas neho stanovené nové kritériá s výhľadom do konca roku 2010. Podľa nich by mal Afganistan v danom časovom horizonte disponovať armádou o sile 70 000 vojakov (v roku 2006 len približne 20 tisíc členov) a políciou v počte 62 tisíc príslušníkov (v roku 2006 okolo 45 tisíc).

Problematika bezpečnosti však nie je len javom súvisiacim s efektivitou použitia vojenských nástrojov. Naopak, je naviazaná na komplikovanejší problém, ktorým je neschopnosť vlády v Kábule rozšíriť svoju moc na celú krajinu. Ide o záležitosť, ktorá nie je prekvapujúca, pretože vychádza z historických súvislostí a skúseností. Ani ustanovenie ústredných inštitúcií koncom roka 2001 totiž nezabránilo fragmentácii štátu prebiehajúcej skrytou formou prostredníctvom preberania moci v regiónoch vojenskými veliteľmi (warlords). Tí využili vákuum po páde Talíbanu na znovuzískanie postavenia, ktoré vo väčšine prípadov stratili počas talibanskej vlády. Podarilo sa im tak obnoviť vojenské i hospodárske väzby z minulosti, ktoré im zaisťovali autonómnú pozíciu na tom ktorom území. Tým dochádzalo k paralyzácii konania vlády, keďže jej rozhodnutia neboli všeobecne rešpektované a ich implementácia závisela od dobrej vôle jednotlivých regionálnych lídrov. Čo je však závažnejšie, títo lídri sú nezriedka napojení a v horšom prípade priamo iniciujú nelegálne alebo pololegálne aktivity, ktoré im zabezpečujú dostatok finančných a iných prostriedkov na udržiavanie svojho postavenia (predovšetkým produkcia drog, obchod so zbraňami a pod.). Tým podryvajú stabilizačné snahy vlády i medzinárodného spoločenstva a robia tak transformáciu krajiny podstatne ťažšou.

Prezident Karzaj zareagoval na daný problém zapojením niektorých jednotlivcov do politického procesu na celoštátnej úrovni, čím chcel dosiahnuť prepojenie ich záujmov so záujmami štátu. Na základe toho mnohí vojenský veliteľia získali rozličné pozície v ústrednej správe v Kábule, v niektorých prípadoch dokonca pozície ministrov. Tento prezidentov ťah podliehal pomerne značnej kritike, pretože nie vždy priniesol želaný efekt. Okrem toho mal aj ďalšie dôsledky, keďže viacerí regionálni lídri sa neskôr zapojili do volebného procesu pri formovaní jednotlivých inštitúcií. Podporu na lokálnej a regionálnej úrovni pritom využili na získanie dlhodobějších funkcií nezanedbateľnej dôležitosti. Ich výkon pritom často nie je v súlade s cieľmi vlády, ale s ich vlastnými záujmami.

Druhým najpálčivejším problémom krajiny je dlhodobá produkcia ópia a na ňu naviazaný obchod s drogami. Afganistan už niekoľko rokov vedie v celosvetovom porovnaní v ukazovateli výroby tejto suroviny, čo zároveň podľa odhadov Medzinárodného menového fondu znamená, že viac ako polovica ekonomiky je naviazaná práve na narkoprodukcii. Výnosy z pestovania maku totiž ďaleko predstihnú výnosy z pestovania iných plodín (napr. obilnín), preto sú pre obyčajných Afgancov podstatne atraktívnejšie. Centrálna vláda sa preto už niekoľko rokov zameriava na ničenie alebo nahradenie makových polí, tieto snahy sa však zatiaľ majú len obmedzený efekt.

Budovanie demokracie

Bezpečnostná nestabilita a narkoekonomika sú najväčšími výzvami pre postupne sa vytvárajúce inštitúcie štátu na ústrednej, ako aj na regionálnej a lokálnej úrovni. Kľúčový význam pre budúcnosť krajiny mali v tomto ohľade dve udalosti: prezidentské voľby v roku 2004 a parlamentné voľby v roku 2005. Hoci nemožno opomenúť ich dopad pre ďalší politický vývoj v krajine, rozhodujúci význam spočíval v symbolickej rovine. Afganistan totiž nikdy vo svojej histórii nezažil všeludové hlasovanie tohto typu.

Ako už bolo uvedené na inom mieste uskutočnenie volieb bolo určené Bonnskou dohodou, po podpise ktorej bola ustanovená prechodná administratíva na čele s Ha-

mídom Karzajom. Práve on sa stal predsedom i o necelý rok vytvorenej dočasnej vlády (na základe zasadania Lója džirgy), ktorá mala viesť krajinu až do zvolenia plne reprezentatívnej administratívy. Tá mala byť zvolená do 16. júna 2004 (tak ako stanovovala dohoda z Bonnu). No s pribúdajúcim časom a narastajúcimi komplikáciami týkajúcimi sa vývoja bezpečnostnej situácie v krajine sa začalo ukazovať, že tento termín nebude možné dodržať. Zároveň sa objavili komplikácie, ktoré znemožňovali splnenie ďalšej pôvodne stanovenej podmienky - bolo ňou paralelné konanie volieb prezidenta i poslancov parlamentu.

Preto bolo napokon rozhodnuté, že prezidentské voľby sa uskutočnia 9. októbra 2004 a voľby do parlamentu budú odložené až na apríl roku 2005. Napokon však ani tento dátum nebol dodržaný, keďže Afganci si mohli svojich parlamentných zástupcov zvoliť ešte o niekoľko mesiacov neskôr v septembri 2005.

O prezidentský úrad sa uchádzalo 18 kandidátov, 17 mužov a jedna žena. Na to, aby sa niektorý z nich stal prezidentom, potreboval v prvom kole získať minimálne 50 percent + jeden hlas, teda absolútnu väčšinu hlasov. Ak by žiadny z kandidátov túto podmienku nespĺnil, uskutočnilo by sa druhé kolo. Tam by sa stretli dvaja kandidáti, ktorí získali v prvom kole najviac hlasov. Žiadne prekvapenie sa napokon nekonalo, keďže ich víťazom sa aj vďaka silnej podpore zo zahraničia (a podľa niektorých protikandidátov i nie celkom férových predvolebných praktík) stal so ziskom absolútnej väčšiny 55,4 percenta hlasov Karzaj. Jeho traja najväčší volební rivali a bývalí či súčasní vojenský veliteľia Júnus Kanúni, Muhammad Muhakik a Rašíd Dostúm získali 16,3, resp. 12 a 10 percent. Zvyšných 6 percent si podelilo 14 menej významných kandidátov. Volieb sa zúčastnilo vyše 8,1 milióna voličov, čo pri konečnom čísle 11,8 milióna registrovaných voličov (z toho 10,5 milióna v Afganistane a 1,3 milióna v utečeneckých komunitách v Pakistane a Iráne) predstavuje takmer 69 - percentnú účasť. Keďže podľa novej ústavy Afganistanu je prezident i šéfom vlády, Karzaj si po víťazstve vo voľbách vyberal ministrov svojho kabinetu. V ústave sa síce uvádza, že ich nominácia je v rukách prezidenta, ale jeho rozhodnutie musí potvrdiť dolná komora parlamentu. Táto podmienka však z dôvodu odloženia parlamentných volieb nemohla byť v danom momente splnená.

Parlamentné voľby boli podstatne komplikovanejším projektom, keďže okrem poslancov národného parlamentu si Afganci vyberali i zástupcov do provinčných a lokálnych zastupiteľstiev. Pre uskutočňovanie ústrednej politiky ako aj politiky vlády má pochopiteľne najväčší význam dvojkomorový národný parlament. Ten pozostáva z dolnej snemovne, do ktorého je volených 249 poslancov na päť rokov a hornej snemovne, ktorú tvorí 102 poslancov. Formovanie hornej komory je podstatne komplikovanejšie, keďže jedna tretina jej poslancov je volená provinčnými zastupiteľstvami na štyri roky, jedna tretina lokálnymi zastupiteľstvami na tri roky a jedna tretina priamo vyberaná prezidentom na päť rokov.

Po prvých voľbách kandidovalo do dolnej komory 5 800 uchádzačov, každý formálne ako nezávislý. Hlasovanie tak neprebiehalo po straníckych líniiach, ako je to zvykom v zabehaných demokraciách, ale po líniiach etnických. Aj preto zasadla do poslaneckých lavíc obdivuhodná zmes bývalých členov protisovietskeho odboja, kmeňových vodcov, ľudí napojených na ozbrojených bojovníkov, ako aj drogových priekupníkov, náboženských radikálov a bývalých či súčasných členov Talibanu. Ostáva preto otázkou do budúcnosti ako sa vláde podarí v spolupráci s takýmto parlamentom presadzovať svoju politiku. Pretože aj od toho bude závisieť ďalší politický, hospodársky i spoločenský vývoj celej krajiny.

BLÍZKY VÝCHOD MEDZI DVOMI SVETOVÝMI VOJNAMI

Karol Sorby

Ukončenie štyristoročnej tureckej nadvlády na Blízkom východe bolo náhle a úplné. Keďže turecká nadvláda bola po takú dlhú dobu prijímaná ako prirodzený stav vecí, nebolo prekvapujúce, že jej odstránenie zanechalo drvivú väčšinu obyvateľstva v stave dezorientácie a zmätku. Z osmanskej vládnucej triedy sa často regrutovali vodcovia arabskej spoločnosti dokonca aj v Egypte, ktorý bol vtedy už temer štyridsať rokov pod britskou okupáciou.

Je pravda, že osmanské vlády a ich predstavitelia v arabských provinciách, poskytovali neraz príčinu, aby boli nenávidení, to však neznamenalo, že turecké politické riadenie centra islámskeho sveta, by sa bolo zdalo neprirodzené. Treba zdôrazniť, že arabský nacionalizmus vznikol v prvom rade ako reakcia na turecký nacionalizmus Mladoturkov. Napriek viacerým pokusom o prepis histórie, koncepcia jedného osobitého arabského národa, dnes doktrína sekulárneho arabského nacionalizmu, bola počas vojny len v počiatočnom štádiu. Hášimovské nároky na arabské vodcovstvo sa zrodilo náhodne v podmienkach vojny. Nebolo zďaleka prijaté všetkými Arabmi a vždy bolo spájané s britskou patronáciou.

Koncom prvej svetovej vojny hlavnou starosťou štyroch západných spojencov, keď sa pripravovali na mierovú konferenciu, ktorá sa mala uskutočniť v Paríži, bolo povojnové urovnanie v Európe, nasledujúce po porážke Nemecka a Rakúsko-Uhorska. Budúcnosť Blízkeho východu nefigurovala veľmi vysoko na programe pripravovanej konferencie. Veľká Británia, ktorá porazila Osmanskú ríšu, získala rozhodujúcu moc v regióne a obmedzovali ju iba záväzky, ktoré mala voči svojmu francúzskemu spojencovi. Vojna v púšti zachvátila predstavivosť širokej britskej verejnosti, keď uverejňované romantické správy orientalistu a rozviedčika, plukovníka Thomasa E. Lawrencea (Lawrence of Arabia) poskytovali úľavu oproti hrozným hororom zákopovej vojny na západnom fronte.

Vo Foreign Office okrem niekoľkých úradníkov-arabistov s možnosťou anektovania bývalých osmanských arabských provincií ako kolónií nikto vážne nerátal, lebo éra európskej imperialistickej expanzie bola v podstate ukončená. Lenže Arabi, ktorí žili taký dlhý čas pod nadvládou Turkov, boli považovaní skôr za jednu z poddanských rás než za vládnucu rasu, ak použijeme Cromerovu kategorizáciu ľudstva - ušľachtilí a nezávislí arabskí beduíni boli iní, ale tí neobývali územie s politickým alebo hospodárskym významom. Konflikty medzi záväzkami voči šarífovi Husajnovi¹⁾ a voči Francúzsku zaujímali len úzky kruh odborníkov, ako bol sám T. E. Lawrence, ktorí boli temer bez výnimky protifrancúzsky naladení. Medzi Britmi vo všeobecnosti prevládal názor, že Arabi by mali byť vďační za svoje oslobodenie od Turkov, čo väčšina z nich spočiatku skutočne bola. Nová doktrína o práve na sebaurčenie národov, založená na ideáloch prezidenta Woodrowa Wilsona, bola síce teoreticky riadiacim princípom povojnového usporiadania, ale často bola upravovaná podľa potrieb víťazných mocností.

ROZPAD OSMANSKEJ RÍŠE A VZNIK TURECKEJ REPUBLIKY

Porážka Osmanskej ríše v prvej svetovej vojne a jej úplný rozpad poskytli víťazným európskym mocnostiam možnosť nadiktovať Blízkeho východu také usporiadanie aké im vyhovovalo. Zatiaľ čo v minulosti len rivalita medzi európskymi mocnosťami udržiavala krehkú rovnováhu v tejto oblasti, po odchode Nemecka, Rakúsko-Uhorska a Ruska, na scéne zostali ako priamo zainteresované mocnosti len Veľká Británia, Francúzsko a Taliansko a z nich bola v najlepšej pozícii Veľká Británia, ktorá mala v tomto regióne svoje vojenské jednotky. Zdalo sa, že keby chcela predviesť svoju silu, nič jej nemôže zabrániť v pretvorení Blízkeho východu podľa vlastných predstáv. Tieto predstavy sa však v relatívne krátkom čase ukázali ako neuskutočniteľné. V konečnom dôsledku Británia nedokázala vnútiť usporiadanie podľa vlastných predstáv a štruktúra Blízkeho východu ako sa sformoval roku 1923 bol výsledkom kompromisov medzi Britániou a inými európskymi štátmi, to znamená Európou a prebúdžajúcim sa Blízkym východom.

Vývoj situácie na frontoch spôsobil, že vláda *Výboru jednoty a pokroku* sa v prvej polovici októbra 1918 rozpadla a jeho vodcovia utiekli do exilu. Sultánovi trvalo niekoľko

dní než našiel vhodného premiéra, a tak 14. októbra poveril vytvorením „mierového“ kabinetu generála Ahmada Izzeta. Nová vláda vyslala vyjednávačov k francúzskemu generálovi Louisovi Franchetovi d'Esperey, ktorého vojská sa od Solúna blížili k hlavnému mestu Istanbul. Briti však emisárov zadržali a odviezli do prístavu Mudros na gréckom ostrove Limnos v Egejskom mori a tam na palube britského krížnika Agamemnon (francúzsky zástupca nebol prizvaný) s nimi 30. októbra 1918 podpísali dohodu o prímerí. Dohoda o. i. stanovila, že Turecko otvorí úžiny a umožní víťazom prístup do Čierneho mora; že demobilizuje armádu; že všetky posádky, ktoré zostali na arabských územiach sa vzdajú spojencom.

Turecká časť Osmanskej ríše sa len tesne vyhla vlastnému rozpadu - hlavne vďaka nezodolnej vôli a energii jedného muža, Mustafu Kemala. Po podpise dohody o prímerí v Mudrose, nový sultán Mehmet VI. Vahideddin (jeho predchodca Mehmet V. zomrel 3. júla 1918) rozpustil parlament a vytvoril novú vládu z mužov, ktorí boli ochotní prijať podmienky spojencov. Nehľadiac na spojeneckú administratívu Istanbulu, Francúzi okupovali Kilíkiu a Adanu, britské sily prevzali dardanelskú úžinu a Taliani, štvrtý západný spojenec, sa vylodili v prístave Antália iba boľševické Rusko si neuplatňovalo žiadne nároky naopak, podľa Brest-Litovskej zmluvy (uzavretej 3. marca 1918, t.j. po boľševickej revolúcii), Turecko znovu získalo všetky územia, ktoré stratilo v bojoch s Ruskom, rovnako ako tie, ktoré uvoľnilo roku 1877. To by však nebolo znamenalo veľa, keby Turecko prestalo existovať.

Generál Mustafa Kemal, ktorý sa už v Turecku tešil veľkej prestíži, spôsobil sultánovi a jeho vláde ťažkosti organizovaním odporu voči spojencom v Istanbulu, a tak sa ho Mehmet VI. pokúsil zbaviť tak, že ho vymenoval za generálneho inšpektora 9. armády umiestnenej v Samsune (čiernomorský prístav) s rozkazom zaistiť demobilizáciu zvyškov osmanských síl. Mustafa Kemal, ktorý tak unikol Britom, priplával do Samsunu 19. mája 1919 a namiesto rozpustenia armády sústredil okolo seba prívržencov vyhlásenia tureckého štátu oslobodeného od nadvlády cudzincov a 21. júna 1919 vydal Vyhlásenie o nezávislosti, vyzývajúce Turkov, aby vyslali delegátov na národný kongres, lebo sultán a vláda konajú pod nátlakom cudzincov. Spojenci, rozhodnutí potlačiť oživujúci turecký nacionalizmus, dovolili veľkým gréckym silám vylodiť sa 15. mája v Izmire a obsadiť jeho okolie. Grécke ambície sa vzťahovali na celú západnú Anatóliu, v ktorej boli veľké grécke menšiny a chceli obnoviť bývalú kresťanskú carihradskú ríšu.

Zatiaľ čo sultán rozkázal tureckým jednotkám, aby neodporovali Grékom, turecký ľud hoci vyčerpaný temer osemročným nepretržitým vojnovým stavom, sa nehodlal nečinne prizerať na grécky postup do centrálnej Anatólie. V Anatólii sa od decembra 1918 tvorili orgány odporu tzv. Spoločnosti na ochranu práv. Mustafa Kemal a ďalší vlastenci správne odhadli silu ľudového hnutia a postavili sa do jeho čela a urýchlene zhromažďovali podporu pre vec tureckej nezávislosti. V lete 1919 boli zástupcovia výborov pozvaní na kongres do Erzurumu, kde schválili zásady spoločného boja: 1. vlast' musí zostať jednotná vo svojich národných hraniciach; 2. národ sa bude brániť všetkým formám okupácie a intervencie, nebude prijatý ani mandát ani protektorát; 3. ak vláda v Istanbulu nebude schopná zaistiť v krajine bezpečnosť, jej úlohy prevezme dočasná národná vláda. Tieto princípy boli neskôr spresnené a začlenené do tzv. národného paktu žiadajúceho právo etnických Turkov na sebaurčenie: Anatólia a celé európske Turecko mali tvoriť nedeliteľný subjekt, na ktorom nemal byť ani arménsky ani grécky štát. Zaznela tiež požiadavka sformovať nový parlament.

Z tureckej krízy chceli profitovať USA a ponúkli sa za mandátnu mocnosť. Vláda a kompradorské kruhy v Istanbulu vítali túto iniciatívu, ale druhý kongres, ktorý sa konal v Sivase v septembri 1919 americké návrhy odmietol. V Sivase sa delegáti prihlásili k záverom kongresu z Erzurumu a potvrdili vodcovstvo Mustafu Kemala. Udalosti sa vyvíjali tak, že veľkovezír Ali Riza paša, ktorý vytvoril vládu 2. októbra 1919, zabezpečil parlamentné voľby, v ktorých najviac poslaneckých mandátov získali národné sily. Tento parlament zasadaajúci v Istanbulu schválil začiatkom roku 1920 národný pakt čím legalizoval rezolúcie z Erzurumu a Sivasu požadujúce plnú nezávislosť a slobodu pre všetky územia obývané tureckou väčšinou. Spojenci prostredníctvom Najvyššej spojeneckej rady vyhlásili v Istanbulu stanné právo, zrušili vládu a 18. marca 1920 rozpustili osmanský parlament.

Vlastenecké sily sa nedali zastrašiť. Mustafa Kemal zakrátko vytvoril v Ankare Veľké národné zhromaždenie, ktoré ho 23. apríla potvrdilo vo funkcii výkonného predsedu štátnej rady. V tom období - po urovnaní britsko-francúzskych rozporov o navrhovaných mandátoch - sa zišli predstavitelia spojencov na konferencii v San Remo, aby rozhodli o konečnom znení mierovej zmluvy. Podľa nej malo Turecko stratiť nielen arabské krajiny,

POZNÁMKY

ale aj celú európsku časť, ostrovy v Egejskom mori a vo východnej Anatólii mali veľké územia pripadnúť nezávislému arménskemu štátu a Kurdistanu. Osmanská delegácia dostala text zmluvy v máji a podpísala ju až v auguste 1920 v Sevres. Ľud odmietol kruté podmienky zmluvy, ktoré by boli nechali Turecko bezmocné a zbavené viacerých veľmi bohatých provincií a sultán - pre svoje kapitulantstvo - strácal u väčšiny Turkov posledné sympatie. Zmluva nebola tureckým parlamentom nikdy ratifikovaná.

Grécko-turecká vojna sa začala v júni 1920 a trvala dva roky. Spočiatku Turci neboli schopní zadržať grécky postup, ale v lete roku 1921 sa karta obrátila: Turci zastavili Grékov na rieke Sakarya, asi 80 km juhozápadne od Ankary a vybojovali veľké víťazstvo. Koncom augusta roku 1922 Turci prešli do ofenzívy a Gréci oslabení rozbrojmi vo vlasti, ich neboli schopní zadržať a dali sa na náhlivý ústup. V septembri 1922 Mustafa Kemal obsadil Izmir. Keď jeho sily prekročili Dardanely, aby vyhnali Grékov aj z európskeho Turecka, priama zrážka s Britmi bola len tesne odvrátená. Spojenci sa stiahli a podľa podmienok prímeria, ktorými boli viazaní aj Gréci, uznali tureckú zvrchovanosť nad Istanbulom, úžinami a východnou Trákiou.

Mierová konferencia, ktorá nasledovala vyústila do Lausannskej zmluvy podpísanej 24. júla 1923. Táto uznala plnú tureckú zvrchovanosť temer na celom území, ktoré dnes tvorí Tureckú republiku. V tomto procese dlho strádajúci Arméni stratili nádej na nezávislosť. Po bolševickej revolúcii východné alebo ruské Arménsko vyhlásilo svoju nezávislosť. Nádeje západných alebo tureckých Arménov pripojiť sa k novej republike boli pochované postupom síl Mustafu Kemala a v decembri 1920 vláda v arménskom hlavnom meste Jerevane, pokojne odovzdala moc bolševikom. Zvyšky tureckých Arménov ušli hlavne do Libanonu a Sýrie, kde im po niekoľkých rokoch bolo poskytnuté štátne občianstvo. Kurdi utrpeli podobné kruté sklamanie. Sevreská zmluva uznala nezávislý kurdský štát - Kurdistan, ale toto rozhodnutie bolo zrušené Lausanskou zmluvou. Kurdský problém zostal destabilizujúcim faktorom politiky troch krajín, v ktorých Kurdi tvoria významné menšiny - Turecko, Irán a Irak.

Turecký boj za nezávislosť bol prvou neporazenou národnooslobodzovacou revolúciou a jej úspech podmienil rad priaznivých faktorov: 1. dostala výdatnú pomoc od sovietskeho Ruska; 2. mohla využiť britsko-francúzske nezhody; 3. v rozhodujúcich fázach nebojovala proti armáde veľmoci, ale proti intervenčným vojskám malého Grécka; 4. okrem partizánskych a dobrovoľníckych oddielov mala k dispozícii veľké jednotky pravidelnej armády vedené skúsenými dôstojníkmi; 5. tradičné feudálno-byrokratické špičky v Istanbuli kolaboráciou s okupačnými mocnosťami stratili veľkú časť svojho vplyvu. Hlavným dôsledkom víťazstva bolo odrazenie pokusu o rozdelenie a premenu Turecka na kolóniu a nahradenie prežitej feudálno-byrokratickej monarchie buržoázno-statkárskou republikou. Z revolúcie profitoval predovšetkým jej hegemon - anatolská národná buržoázia. Statkári si udržali svoje postavenie, lebo na vidieku sa temer nič nezmenilo.

Hoci značná časť tureckej verejnosti by bola súhlasila s ponechaním konštitučnej monarchie, Mustafa Kemal bol rozhodnutý zbaviť sa sultána. V tom čase už mal takú prestíž a autoritu, že presadil svoje a 1. novembra 1922 národné zhromaždenie prijalo zákon, ktorým bol sultanát zrušený. Sultán Mehmet VI. utiekol do exilu a 29. októbra 1923 bolo Turecko vyhlásené za republiku. Mustafa Kemal sa stal jej prvým prezidentom.

Islámsky kalifát priťahoval toľko lojality ako sultanát a hoci Mustafa Kemal by bol rád zrušil obe inštitúcie naraz, sklonil sa v tejto veci pred vôľou väčšiny. Súhlasil s tým, aby sa synovec Mehmeta VI. Abdulmeçit stal duchovnou hlavou islámu. Avšak aj keď bol kalif zbavený všetkej politickej moci, jeho dvor sa stal centrom monarchistických intríg a keď dvaja prominentní indickí muslimovia, Amir Ali a Agha Chán uverejnili vyhlásenie, v ktorom vyzývali turecký ľud, aby zachoval kalifát, Mustafa Kemal využil príležitosť - keďže turecká reakcia na toto cudzie zasahovanie bola nepriaznivá - a zrušil ho. Príslušný zákon prijalo národné zhromaždenie 3. marca 1924. Titul kalifa nebol odvtedy obnovený. V máji 1926 bol do Káhiry zvolaný kongres o kalifáte, na ktorom sa zúčastnili delegáti z 13 muslimských krajín (bez Turecka), ale jeho rokovania nedospeli k záverom. Odvtedy kalifát prestal byť otázkou politiky v muslimskom svete.

Mustafa Kemal bol sekulárny nacionalista, ktorý veril, že celé dedičstvo osmanskej ríše by malo byť zrušené a Turecko by malo byť transformované na moderný európsky štát. Toto náhle skoncovanie s minulosťou spôsobilo menší problém ako sa mohlo zdať. Reformy *tanzímátu*²⁾ položili základy sekulárneho štátu a Mladoturci, i keď sa snažili zachovať ríšu, dali mocný stimul veci tureckého nacionalizmu. Počas vojnových rokov postúpila sekularizácia vzdelávania a univerzity a verejné funkcie boli otvorené i ženám. Niektoré súdy usmerňované náboženskými autoritami boli podriadené ministerstvu

spravodlivosti. Zákon o rodine z roku 1917 upravoval sobáše a rozvody.

Mustafa Kemal tento proces posunul oveľa ďalej. Islámsku šariú nahradilo nové zákonodarstvo, založené na rozličných európskych systémoch. Po úpravách v roku 1928 sa republikánska ústava z roku 1924 oficiálne stala svetská (sekulárna) vynechaním ustanovenia, že „náboženstvom tureckého štátu je islám“ a „laickosť“ sa stala jedným zo základných princípov štátu. Bolo zakázané nosiť fez, latinka nahradila arabské písmo osmanskej turečtiny a konečne roku 1935 boli zavedené priezviská podľa európskeho modelu. Mustafa Kemal prijal priezvisko Atatürk, t. j. „otec Turkov“.

Tieto prenikavé a ďalekosiahle reformy sa presadili vzhľadom na mimoriadny vplyv Mustafu Kemala v krajine, ale neznamenali, že turecký ľud ako celok sa zriekol islámu. Hoci autorita *ulemov*³⁾ bola zlikvidovaná, turecké masy, hlavne roľníci, si zachovali svoju islámsku vieru. Dokonca príslušníci inteligencie by boli považovali za smiešnu myšlienku, že prestali byť muslimami - podľa ich názoru došlo len k tureckej reformácii islámu.

Vytvorenie Tureckej republiky a zrušenie ríše znamenalo, že Turecko náhle prestalo byť faktorom v politickom vývoji Blízkeho východu (iba územné spory týkajúce sa *vilájetov*⁴⁾ Mosul a Aleppo zostali a tie boli urovnané v dvadsiatych a tridsiatych rokoch s Britániou a Francúzskom). Úspech Mustafu Kemala vo vytvorení silného národného štátu schopného rokovať s európskymi mocnosťami ako rovný s rovným ovplyvnil tak arabských ako aj perzských nacionalistov - osobitne tých druhých - ale ich odlišné pomery znamenali, že Turecko bolo pre nich skôr inšpiráciou ako príkladom. Arabi si ani neželali a ani nemohli dúfať, že by sa ich krajiny stali časťou Európy, Turecko však mohlo pestovať tieto aspirácie, hoci mnohým sa v tom čase mohli zdať nereálne.

Po zrušení sultanátu a kalifátu Mustafa Kemal organizoval novú republiku ako sekulárnu (svetskú), parlamentnú demokraciu. Ústava z roku 1924 zaručovala rovnosť pred zákonom a slobodu myslenia, prejavu, tlače a zhromažďovania. V teórii sa suverenita odvodzovala od ľudu a bola vykonávaná v jeho mene jednokomorovým parlamentom - veľkým národným zhromaždením - ktoré volilo prezidenta republiky, ktorý menoval ministerského predsedu. Ministri mali byť zodpovední parlamentu.

Demokracia však zostala značne obmedzená: Mustafa Kemal využil svoju nesmiernu prestíž a porušil ústavu kedykoľvek to považoval za nutné. Roku 1924 založil Republikánsku ľudovú stranu (RLS), do ktorej zaradil svojich prívržencov. Táto strana ovládala politický život, lebo všetci členovia parlamentu boli jej členmi a RLS vládla v Turecku 27 rokov. Napriek autoritárskym a svojvoľným metódam, Atatürk zasial semená liberálnej ústavnej vlády. Parlament mal skutočné moci a Atatürk sa snažil presadiť svoje skôr presvedčaním ako silou.

V hospodárskej oblasti sa Atatürk sústredil na využívanie bohatých nerastných zdrojov Turecka, na priemysel a komunikácie. So živou spomienkou na podriadenosť osmanského Turecka európskej finančnej a hospodárskej kontrole prostredníctvom *kapitulácií*⁵⁾, zaviedol étatistickú politiku veľkých štátnych podnikov, pre dôsledné riadenie plánovania a rozvoja. Hoci sa tieto podniky byrokratizovali a strácali efektivitu, urobili významný pokrok smerom k spriemysleniu Turecka medzi dvoma vojnami. Keďže nemali marxistickú ideologickú základňu, ich konečná liberalizácia nepredstavovala neprekonateľné ťažkosti.

Po Atatürkovej smrti roku 1938, opozícia voči volenej diktatúre získala pôdu pod nohami a jeho nástupca Ismet İnönü, čiastočne pod vplyvom demokratických ideálov západných spojencov v druhej svetovej vojne, povolil vytvorenie systému viacerých strán. Hlavným rivalom RLS, vyzývajúcim k voľnej hospodárskej súťaži a systému viacerých strán, bola Demokratická strana, ktorej popularita trvale rástla až kým získala prenikavé víťazstvo vo voľbách roku 1950. Pravosť tureckej sekulárnej demokracie bola demonštrovaná keď Ismet İnönü dovolil pokojné prevzatie moci.

FORMOVANIE ARABSKÉHO VÝCHODU

Povojnové skúsenosti Arabov, bývalých poddaných Osmanskej ríše, boli úplne iné ako skúsenosti Turkov. V Egypte Británia fakticky vládla vyše štyridsať rokov (od roku 1882), ale mala dočinenia s ľuďmi, ktorý tvoril národ už okolo päťtisíc rokov, hoci často bol aj pod nadvládou rozličných impérií. Vo zvyšku bývalej Osmanskej ríše boli víťazní spojenci konfrontovaní úplne odlišnou situáciou. S výnimkou vzdialeného horského kráľovstva Jemenu, neboli tu národné štáty. Ambiciózny nárok šarífa Husajna ibn ʿAlí stať sa vládcom zjednoteného kráľovstva spojenci jednotne odmietli a on zostal uzavretý do chudobného a slabého hidžázskeho kráľovstva.

POZNÁMKY

Po štyroch storočiach, 30. septembra 1918, sa skončila turecká nadvláda v Damasku. Nad mestskou radnicou zaviala „vlajka arabského oslobodenia“ s tromi pozdĺžnymi pruhmi: čiernym, bielym a zeleným s červeným klinom. Tretí syn kráľa Husajna z Mekky, emir Fajsal, vstúpil do Damasku 3. októbra na čele asi 1500 jazdcov za obrovského nadšenia obyvateľstva. Vzápätí navštívil Damask aj hlavný veliteľ spojeneckých síl, britský generál sir Edmund Allenby, aby oznámil Fajsalovi, že v mene jeho otca kráľa Husajna bude spravovať Sýriu (bez Palestíny a Libanonu), pričom ochrannou mocnosťou nad Sýriou bude Francúzsko. Emir Fajsal márne protestoval a to nevedel, že bude ešte horšie, lebo Allenby mu neodhalil celý britsko-francúzsky plán.

Ako odpoveď na slávnostné privítanie 3. októbra Fajsal vyhlásil, že neuznáva žiadne rozdiely medzi Arabmi na základe náboženstva. Všetci tí, ktorí hovoria po arabsky (kresťania, židia i muslimovia) sú si rovní a majú tie isté práva i povinnosti. Ako Arab sa bude usilovať obnoviť arabské kultúrne dedičstvo. Fajsalov prejav bol aj vo Foreign Office označený ako štátnický. Na prvý piatok po Fajsalovom vstupe do Damasku, vo veľkej mešite bol v modlitbe spomenutý „naš pán a sultán, šaríf Husajn a jeho syn emir Fajsal“. Toto podľa arabských zvyklostí znamenalo tradičné zloženie holdu panovníkovi. Túto správu oznámil Fajsal do Mekky, kde ju kráľ Husajn nechal odtlačiť v oficiálnych novinách „al-Qibla“ a odpovedal, že prijíma hold Sýrčanov a menuje emira Fajsala za svojho zástupcu v Sýrii.

Keď boli Sýria a Libanon obsadené spojeneckými silami, neboli to nezávislé krajiny, ale časti Osmanskej ríše. Preto boli považované za „okupované nepriateľské územie“ až do podpisu mierovej zmluvy s Turekom. Allenby 23. októbra oznámil britskému ministerstvu vojny, že „nepriateľské územie“ rozdelil na tri administratívne teritória - severné, východné a južné. Severné teritórium sa krylo s „modrou zónou“ Sykesovej-Picotovej dohody, tiahlo sa od Akky po Alexandrettu a mal ho riadiť francúzsky plukovník de Piépapé. Východné teritórium, ktoré zahŕňalo časti „zóny A“, kde už emir Fajsal vytvoril svoju arabskú vládu v Damasku a „zónu B“, sa dostalo pod kontrolu Britov. Francúzska vláda už v apríli 1917 vymenovala za svojho vysokého komisára pre Sýriu a Palestínu Françoisa Georges-Picota. Keďže vysoký komisár ešte nebol v Bejrúte, zastupoval ho Robert Coulondre. Francúzi boli roztrpčení „nelojálnym“ postojom britských vojenských aj politických predstaviteľov v Damasku, a tak okamžite prijímali opatrenia na posilnenie svojho postavenia v Libanone.

Fajsal dúfal, že sa mu podarí združiť všetkých Arabov v Sýrii a Libanone okolo novej arabskej vlády v Damasku výzvami na zjednotenie prostredníctvom novej sekulárnej sily, sily arabského nacionalizmu a presvedčiť Libanončanov, ktorí by sa opäť mohli cítiť neistí ako náboženská menšina vo väčšinovej muslimskej únii, že sa nemusia obávať. Na druhej strane Francúzi sa so zvyšujúcim podozrením dívali na britské aktivity v Sýrii a na protifrancúzsku politiku arabskej vlády. Už 6. novembra 1918 priplával do Bejrútu Georges-Picot. Oboznámil sa s politickou situáciou v Levante a tri dni po významnom vlasteneckom prejave emira Fajsala, ktorý predniesol v Aleppe 11. novembra, oznamoval z Bejrútu francúzskej vláde, že jediný spôsob ako zachrániť francúzsku pozíciu v Sýrii od kolapsu, je poslať 20 tisíc vojakov a požiadať Britániu, aby zodpovednosť za správu tejto krajiny nechala na Francúzov, inak treba prítomnosť britskej armády posudzovať ako podporu nepriateľov Francúzska.

Fajsal, si zabezpečil účasť na parížskej mierovej konferencii napriek tvrdej francúzskej opozícii, bolo mu však jasne naznačené, že môže reprezentovať výlučne al-Hidžáz a nie Arabov ako celok. Z tejto slabej pozície sa pokúsil zachrániť čo možno najviac z arabských aspirácií. Zaujímajúc stanovisko k rozličným deklaráciám prijímaným spojencami v záujme práva na sebaurčenie, navrhol vyslať do Sýrie a Palestíny vyšetrovaciu komisiu, ktorá by zistila želanie tamojšieho obyvateľstva. Prezident Wilson nadšene prijal návrh a jeho odporúčanie, aby sa komisia skladala z francúzskych, britských, talianskych a amerických predstaviteľov bolo konferenciou odsúhlasené. V skutočnosti však Francúzi boli tvrdo proti, kým Briti boli vlažní a nakoniec sa všetci účastníci okrem Američanov stiahli.

Americkí poverenci Henry King a Charles Crane na pokyn prezidenta Wilsona odišli sami a ich správa plne vysvetľuje nepriateľstvo Francúzov a Britov voči činnosti komisie. King a Crane zistili, že obyvatelia Sýrie a Palestíny drvivou väčšinou odmietali návrh, aby boli daní pod mandát veľmocí, ktorý znamenal len slabo zamaskovanú formu koloniálnej správy. Uznávali potrebu pomoci zvonka s tým, že príde od USA alebo nanajvýš od Británie. V žiadnom prípade nechceli pomoc od Francúzska. Kingova-Craneho komisia prišla naladená veľmi prosionisticky, ale čoskoro došla k záveru, že programy sionistov sa budú musieť veľmi upraviť, ak majú byť dodržané sľuby dané v Balfourovej deklarácii

o ochrane práv nežidovských komunit v Palestíne. Po diskusiách s vodcami sionistov v Jeruzaleme King a Crane už nemali pochybnosti, že sionisti majú v pláne "súčasných nežidovských obyvateľov Palestíny prakticky úplne zbaviť vlastníctva".

Správu komisie Kinga-Craneho spojenci ignorovali, lebo jasne odporovala predstávám Británie a Francúzska. USA, ktorých republikánska administratíva prezidenta W. Wilsona vzbudila toľko nádejí a očakávaní, sa po prezidentských voľbách v novembri 1920 stiahli na dvadsať rokov do izolácie. Medzi spojencami sa rysovali vážne rozpory, keď sa britskej vláde javili francúzske ambície v Sýrii ako prehnané - názor, ktorý zastávali poprední britskí arabisti o. i. T. E. Lawrence. Británia tiež cítila isté záväzky voči Hášimovcom, pocit, ktorý s ňou Francúzi v žiadnom prípade nezdieľali. Keď Francúzi chceli vojensky obsadiť celú Sýriu, Veľká Británia na to spočiatku odmietla dať súhlas.

Po návrate emira Fajsala z Paríža v máji 1919 jeho prívrženci zorganizovali voľby po celej Sýrii všade kde to bolo možné (v prímorských oblastiach im v tom Francúzi zabránili) a z volieb vzišiel Všeobecný sýrsky kongres, ktorý v júni 1919 v súvislosti s návštevou Kingovej-Craneovej vyšetrovacej komisie vyzval na uznanie nezávislosti prirodzenej Sýrie (vrátane Palestíny a Zajordánska) a na vypovedanie Sykesovej-Picotovej zmluvy, Balfourovej deklarácie a mandátneho systému. Avšak reality života sa čoskoro presadili. Veľká Británia prinútila Fajsala na uzavretie kompromisu s Francúzskom, a tak v novembri 1919 odišiel po druhý raz do Paríža, kde v decembri uzavrel dohodu s francúzskym premiérom Georgesom Clemenceauom umožňujúcu francúzsku okupáciu pobrežných oblastí Sýrie a Libanonu a monopolné postavenie Francúzska pri poskytovaní pomoci neskúsenému arabskému štátu vo vnútrozemí.

V Damasku sa začiatkom marca 1920 zišiel Všeobecný sýrsky kongres a prijal rezolúciu vyhlasujúcu nezávislosť Sýrie v jej prirodzených hraniciach (t. j. Veľkej Sýrie) s Fajsalom ako ústavným monarchom. Na tom istom zhromaždení 29 irackých notáblou využilo príležitosť a vyhlásilo jeho brata emira °Abdalláha ibn al-Husajn za kráľa Iraku. Británia a Francúzsko promptne reagovali. Odmietli uznať rezolúciu z Damasku a náhlivo zvolali schôdzu Najvyššej rady Spoločenstva národov do San Rema, ktorá vyhlásila svoje rozhodnutie 26. apríla 1920. Sýria mala byť rozdelená na dve francúzske mandátne územia Sýriu a Libanon a britské mandátne územie v Palestíne, zatiaľ čo Irak mal zostať nerozdelený ako britské mandátne územie. Britský mandát pre Palestínu niesol v sebe záväzok plnenia podmienok Balfourovej deklarácie. Začiatkom mája 1920, po zverejnení dohôd zo San Rema (súčasť zmluvy zo Sevres), Arabi vyburcovaní týmito rozhodnutiami naliehali na kráľa Fajsala, aby vyhlásil Francúzom vojnu. Keďže kráľ Fajsal nedokázal presvedčiť svojich prívržencov, aby súhlasili s umelým rozkúskovaním Sýrie, Všeobecný sýrsky kongres prijal 8. mája 1920 rezolúciu o plnej nezávislosti a odmietnutí mandátu.

Hlavný veliteľ francúzskych jednotiek a od novembra 1919 zároveň vysoký komisár pre Sýriu a Libanon, generál Henri Gouraud, poslal Fajsalovi 14. júla ultimátum, v ktorom požadoval, aby bolo francúzskym jednotkám umožnené obsadiť mestá Halab (Aleppo), Hums, Hamá a údolie Biqá°. Fajsal vedomý si svojej vojenskej slabosti ultimátum prijal, ale tento akt bol zbytočný, pretože Francúzi sa už rozhodli Sýriu ovládnuť. Minister obrany Júsuf al-°Azma sa na čele asi 600 vojakov a 2000 dobrovoľníkov pokúsil zastaviť Francúzov v priesmyku Majsalún západne od Damasku. Napriek hrdinstvu, slabo vycvičení a zle vyzbrojení sýrski obrancovia nemali najmenšiu nádej proti elitným jednotkám podporovaným letectvom, delostrelectvom a tankami. Väčšina obrancov padla alebo bola ranená a 25. júla 1920 francúzske vojsko obsadilo Damask. Na výzvu Francúzov kráľ Fajsal musel opustiť Sýriu a v exile bol rozpačito prijatý britskou vládou. Minister kolónií, Winston Churchill potom na imperiálnej konferencii roku 1921 povedal, že francúzske operácie proti Sýrii boli „mimoriadne bolestivé, ale nás viažu s Francúzmi pevné putá a tie musia prevládať, preto nemôžeme urobiť nič, aby sme Arabom v tejto veci pomohli...“.

Rozhodnutia spojencov o rozdelení Osmanskej ríše neboli uplatňované pokojne. Odhliadnuc od bojov v Sýrii, v Palestíne - keď vyšli najavo pravé ciele sionistických vodcov - došlo k protižidovskému povstaniu rozhorčených a znepokojených Arabov. V Iraku, kde arabské nádeje na nezávislosť boli zmarené zriadením anglo-indickej administratívy na koloniálnych zásadách prakticky bez arabskej účasti, kmene na strednom Eufrate vyvolali vzburu, ktorá bola potlačená len za vysokú cenu.

Naliehavá potreba povojnového hospodárstva prinútila britskú vládu konať. Winston Churchill s T. E. Lawrenceom ako poradcom usporiadal konferenciu v Káhire v marci 1921. Neboli na ňu pozvaní žiadni Arabi, ale zúčastnil sa na nej vysoký komisár pre Irak, sir Percy Cox a novovymenovaný vysoký komisár pre Palestínu sir Herbert Samuel. Na konferencii bolo rozhodnuté realizovať dohodu pripravenú už v Londýne - urobiť Fajsala

POZNÁMKY

kráľom Iraku. Problém spôsobila Britom budúcnosť emira °Abdalláha, ktorý sklamaný vo svojich nádejach stať sa kráľom Iraku, dorazil v novembri 1920 z al-Hidžázu do Ma'ánu neďaleko °Aqaby na čele kmeňových bojovníkov, vyhlasujúc svoj úmysel zaútočiť na Francúzov v Sýrii, aby pomstil vyhnanie svojho brata Fajsala.

Vo vedení sýrskeho antikoloniálneho hnutia z rokov 1918 - 1920 hrali radikálni príslušníci národnej buržoázie najväčšiu úlohu zo všetkých arabských krajín. O osude Sýrie nakoniec rozhodli rovnaké faktory ako v egyptskom povstaní 1919 a irackom povstaní 1920 - vojensko-technická prevaha koloniálnej mocnosti a dezercia pravého krídla statkárov, šejkov a bohatých kupcov z antiimperialistického frontu. San Remo a likvidácia samostatnosti Sýrie ukončili prvú etapu povojnového zápasu o Blízky východ. Diplomatický a politický konflikt o rozdelenie arabskej časti „osmanského dedičstva“ sa uzavrel. Mandáty na Palestínu, Sýriu, Libanon a Irak boli formálne schválené Radou Spoločnosti národov v júli 1922 a vstúpili do platnosti v septembri 1923. V roku 1924 dali na to svoj súhlas USA, ktoré neboli členom Spoločnosti národov.

Z Káhiry W. Churchill odcestoval do Jeruzalema s dvojitým cieľom: opätovne uistiť palestínskych Arabov, že britská vláda nehodlá pripustiť, aby sa Palestína stala židovským štátom a vyriešiť problém emira °Abdalláha. Churchill odmietol rozličné návrhy °Abdalláha na začlenenie Zajordánska (územie na východ od rieky Jordán) buď do Iraku alebo Palestíny pod arabskou administráciou, ale pristúpil na dočasnú dohodu, podľa ktorej Británia súhlasila, že pokiaľ sa jej nepodarí presvedčiť Francúzsko o obnovení arabského štátu v Sýrii na čele s °Abdalláhom, uzná emira °Abdalláha za vládcu Zajordánska s ročnou britskou subvenciou. Keďže Francúzi boli v tejto veci neoblomní, dočasná úprava sa stala trvalou. Zajordánsko bolo pripojené k britskému mandátu na Palestínu, ale mandatár bol oprávnený vyňať ho - a aj ho vyňať - z oblasti židovského osídľovania. Zajordánsky štát existoval až dovtedy, kým po prvej arabsko-izraelskej vojne (1948 - 1949) bol k jeho územiu pričlenený západný breh Jordánu a vzniklo Hášimovské kráľovstvo Jordánske.

* * * * *

Systém mandátov vytvorený Spoločnosťou národov v zmysle článku 22 Paktu bol rozporuplný. Víťazné mocnosti si samozrejme hodľali ponechať bývalé nemecké kolónie a územia Osmanskej ríše, ktoré dobyli často za veľkých obetí. Aby získali spoluprácu Arabov sľúbili im, že sa už nedostanú pod nadvládu Turkov. Poskytli aj slávnostné záväzky, že anexia území nie je ich vojenským cieľom, čím vzbudzovali dojem, že budú rešpektovať právo na sebaurčenie národov, pričom zmluvy o povojnovom delení území boli už dávno podpísané. Keď sovietska vláda krátko po revolúcii zverejnila tajné dohody veľmocí, spojenci v priebehu roku 1918 vydali niekoľko vyhlásení, že splnia záväzky dané Arabom. Ako učebnicový príklad dvojtvárnosti a pokrytectva môže slúžiť anglo-francúzska deklarácia o bývalých osmanských provinciách zo 7. novembra 1918.

Mandáty nemali byť kolóniami, ale formou poručenia, v ktorej mandátna mocnosť spravuje dané územie pod dohľadom Spoločnosti národov prostredníctvom Stálej komisie pre mandáty. Najvyšší výbor Spoločnosti definoval podmienky mandátov a hranice mandátnych území. USA neboli členom Spoločnosti, ale ako jeden z bývalých spojencov, trvali na nutnosti svojho súhlasu s mandátmi, a preto všetky návrhy mandátov im boli predložené a oni ich schvaľovali s podmienkou, že „bude zabezpečené slobodné a rovnoprávne zaobchádzanie podľa zákona i v skutočnosti pre obchod všetkých štátov“.

Treba povedať, že niektorí britskí a francúzski štátnici nepovažovali rozdiel medzi mandátom a kolóniou za viac ako chiméru. Vari najúprimnejšie to vyjadril britský minister zahraničných vecí, lord Curzon, ktorý v Snemovni lordov 25. júna 1920 povedal: „Je mylné predpokladať ..., že dar mandátov spočíva na Spoločnosti národov v zmysle štatútu Spoločnosti alebo iného nástroja. Nie je tomu tak. On spočíva na mocnostiach, ktoré dobyli tie územia, ktoré potom sú na nich, aby ich rozdelili a za týchto podmienok pripadol mandát nad Palestínou a Mezopotámiou nám a nami bol prijatý a že mandát nad Sýriou pripadol Francúzsku a bol ním prijatý“.

Mandátne územia, ktoré zahŕňali bývalé nemecké kolónie v Afrike a v Pacifiku, boli na rozličnom stupni politického a spoločenského rozvoja. Keďže princíp mandátu vyžadoval, aby boli dovedené k nezávislosti tak rýchle ako to bolo prakticky možné, boli rozdelené do troch skupín. Bývalé turecké vilájety Mezopotámie (Irak), Palestína a Sýria, boli začlenené do skupiny A, pre ktorú bola nezávislosť dosiahnuteľná pomerne rýchle. Mandáty nad nimi boli dané Veľkej Británii a Francúzsku až po vstupe Laussanskej zmluvy do platnosti v auguste 1924, kedy už obe mocnosti učinili viaceré de facto úpravy

pre vytýčenie hraníc a formu správy, ktoré Spoločnosť národov už nemohla odstrániť. Mnohé „objektívne reality“ museli byť akceptované.

POZNÁMKY

NEOBMEDZENÁ BRITSKÁ MOC

Keď sa skončila I. svetová vojna, britská armáda ovládala životne dôležité spojovacie cesty (komunikačné línie) cez Suezský prielav a krížom cez blízkovýchodnú pevninu od Stredozemného mora po Perzský (Arabský) záliv. Briti sa po prvý raz stali dominantnou pozemnou mocnosťou na celom Blízkom východe. V Sýrii a v Libanone im sekundovali Francúzi, ktorí označovali ochranu kresťanských spoločenstiev sústredených v Libanone, za osobitnú francúzsku zodpovednosť v rámci svojej tradičnej „kultúrnej misie“, ale išlo im hlavne o rozširovanie vlastnej imperiálnej prestíže. Nebolo pochyb o tom, čo je hlavným cieľom Britov a ani o tom, na základe čoho si osobovali právo presadzovať tento cieľ. Blízky východ bol najkratším prechodom z Británie do Indie a ďalej na východ, a preto musel byť trvalo chránený. Od ovládnutia Indie Britmi v polovici 18. stor. bol tento stav niekoľkokrát ohrozený - Francúzmi, Rusmi a Nemcami. Teraz sa tam konečne usadili britské vojská, aby už viac nedovolili žiadnej inej mocnosti sponybňovať právo Británie na ochranu svojich životne dôležitých spojovacích ciest. Briti sa opierali o právo dobyvateľa a o svojom novom postavení nedovolili diskutovať, dokonca ani v rámci novozaloženej Spoločnosti národov. „Je chybou predpokladať, že na základe Charty Spoločnosti alebo iného nástroja, dar mandátu spočíva na Spoločnosti národov. Ten spočíva na mocnostiach, ktoré dobyli tie územia, a je na nich ako ich rozdelia“. Týmito slovami britský minister zahraničných vecí, lord Curzon tvrdil, že čokoľvek sa stane, Británia musí byť schopná zaistiť tieto spojovacie cesty. Výbor pod jeho predsedníctvom vyzval, aby boli predložené návrhy na „vytvorenie arabského štátu alebo skupiny štátov na základe želania obyvateľstva ... a nespochybniteľnej britskej nadvlády“. Na základe tohto princípu, ľud regiónu mohol robiť čo chcel, pokiaľ Briti mali v rukách prostriedky na ochranu svojich imperiálnych spojovacích ciest.

Mandát od Spoločnosti národov v spojitosti so zmluvou medzi Britániou a Irakom poskytoval formálny rámec a sankcionoval prostriedky nadvlády. Britský vysoký komisár, ktorý mal k dispozícii vlastné jednotky, hlavne letky RAF na základni al-Habbánija neďaleko Bagdadu a aš-Su'ajba neďaleko Basry, bol konečnou a rozhodujúcou autoritou vo všetkých záležitostiach, ktoré sa dotýkali britských životných záujmov. Konštitučná monarchia, ktorej vládcom bol od začiatku kráľ Fajsal I, bola v tomto zmysle zviazaná zmluvou. Mandát trval do roku 1932, keď bol Irak prijatý do Spoločnosti národov.

V Palestíne, naopak, bola priama administratíva koloniálneho typu, ktorá trvala až do roku 1948, v rámci ktorej vysoký komisár mal plné a úplné administratívne právomoci. Zajordánsko patrilo pod palestínsku protektorátnu správu, aj keď v ňom neplatili ustanovenia Balfourovej deklarácie a bolo uzavreté pre židovské prisťahovalectvo. Emir, neskôr kráľ ʿAbdalláh vládol na základe zmluvy, ktorá dávala britským vládam oveľa väčšiu mieru kontroly ako mali v Iraku.

Tieto tri krajiny - Irak, Zajordánsko a Palestína - tvorili tú životne dôležitú pozemnú (a v budúcnosti aj ropnú) spojnicu medzi Stredozemným morom a Perzským (Arabským) zálivom. Bola tam i tá druhá životne dôležitá imperiálna spojnica, Suezský prielav v Egypte, ktorá mala tiež zostať pod „neohraničenou britskou nadvládou“. Egyptania však boli oveľa tvrdším orieškom. Išlo o väčší a súdržnejší ľud s hlbokými koreňmi štátnosti a v jeho radoch sa nachádzalo veľa mužov so skúsenosťami v medzinárodných otázkach. Týchto mužov sa nepodarilo nalákať alebo donútiť na žiaden politický sobáš na základe zmluvy. Keď sa ministrom zahraničných vecí lordovi Curzonovi nepodarilo v roku 1922 dosiahnuť dohodu s Egyptanmi, zaslal všetkým mocnostiam obežník tohto znenia: „Keď mier a prosperita Egypta boli ohrozené v decembri 1914 tureckou intervenciou v prvej svetovej vojne v spojení s ústrednými mocnosťami, vláda Jeho Veličenstva ukončila nadvládu Turecka nad Egyptom, vzala túto krajinu pod ochranu a vyhlásila ju za britský protektorát. Situácia sa teraz zmenila. Egypt vyšiel z vojny prosperujúci a nepoškodený a vláda Jeho Veličenstva po zrelej úvahe a v súlade so svojou tradičnou politikou, sa rozhodla ukončiť protektorát deklaráciou, v ktorej uznáva Egypt za nezávislý zvrchovaný štát, pričom si ponecháva na budúce dohody medzi Egyptom a Britániou otázky, týkajúce sa zvláštnych záujmov a záväzkov Britského impéria. Až do prijatia takých dohôd, zostane status quo v týchto otázkach nezmenené“.

Toto Egyptanom ukázalo aké miesto im bolo vyhradené. Neboli ešte pripravení na politické manželstvo, ale nemohli zabrániť vláde Jeho Veličenstva, aby oznámila, že

POZNÁMKY

došlo k zásnubám a že následne sa uskutoční sobáš. Medzitým však všetci ostatní možní záujemcovia o ruku Egypta museli byť odplašení. Obežník lorda Curzona neposkytoval priestor pre pochybnosti: „Blahobyť a integrita Egypta sú nevyhnutné pre mier a bezpečnosť Britského impéria, ktoré preto bude vždy udržiavať ako zásadný britský záujem zvláštne vzťahy medzi sebou a Egyptom, dávno uznávané inými vládami. Tieto zvláštne vzťahy sú definované v deklarácii uznávajúcej Egypt za nezávislý a zvrchovaný štát. Vláda Jeho Veličenstva ich stanovila ako záležitosti, ktoré sa týkajú životne dôležitých práv a záujmov Britského impéria a nedovolí žiadnej mocnosti, aby ich spochybnila alebo o nich diskutovala. Pri presadzovaní tejto zásady bude považovať za nepriateľský akt každý pokus inej mocnosti zasiahnuť do záležitostí Egypta a bude považovať každú agresiu voči egyptskému územiu za čin, ktorý bude odrazený všetkými prostriedkami, ktoré má k dispozícii“.

Britské úmysly boli „prísne počestné“. Britská starosť o egyptské záležitosti bola tak v egyptskom záujme ako aj v britskom a bolo skutočne smutné, že Egyptania sa nedokázali donútiť, aby to pochopili. Keď rokovania o zmluve v roku 1921 zlyhali, britské memorandum vysvetlilo dôvod, pre ktorý bola vláda Jeho Veličenstva nútená pokračovať, aby splnila svoje povinnosti voči Egyptu ako aj voči impériu, či sa to Egyptanom páčilo, alebo nie: „Vláda Jeho Veličenstva hlboko ľutuje, že udržiavanie britských vojsk v Egypte a umiestnenie britských úradníkov na ministerstvách spravodlivosti a financií, je tak hlboko nepochopené. Cesta Egypta smerom k jeho ideálom nebude iba spomalená, ale bude úplne ohrozená, ak jeho ľud bude chcieť presadiť svoje národné aspirácie, nech by boli osebe akokoľvek správne a zákonné, bez dostatočného ohľadu na skutočnosti, ktoré riadia medzinárodný život“.

„Vláda Jeho britského Veličenstva nebude vnímať blaho a prospech Egypta tak, že ustúpi takejto agitácii; a Egypt nepostúpi vpred, pokiaľ jeho zodpovední vodcovia neprejavia vôľu a silu, aby ju potlačili. Svet v súčasnosti trpí na mnohých miestach kultom fanatickeho a čisto rozkladného typu nacionalizmu. Vláda Jeho Veličenstva sa proti nemu rozhodne postaví v Egypte aj inde. Tí, čo nacionalizmu podľahnú, len zdôraznia potrebu tvrdých opatrení, a tak predĺžia udržiavanie tých cudzích sankcií, ktoré odsudzujú. Vláda Jeho Veličenstva bude v tejto línii neohrozene pokračovať“.

Týmito osobitnými vzťahmi s Irakom, Palestínou, Zajordánskom a Egyptom, bola nastolená „neobmedzená britská nadvláda“ na pevninskom spojení medzi Stredozemným morom a Perzským zálivom a námornom spojení medzi Stredozemným a Červeným morom a ďalej. Medzi Arabmi sa britský predstaviteľ v týchto krajinách stal známy ako „náčelník“. Mal svoje právomoci a povinnosti a vlastné prostriedky na ich plnenie, riadené z jeho vlastnej kancelárie. Králi a princovia mali svoje paláce, a ministerskí predsedovia svoje kancelárie. Náčelníkom bol však Brit, s vlastnou rezidenciou. Bol láskavou autoritou, ktorá prinášala dobrodenie vo forme zdravej, efektívnej a spravodlivej správy, pomocou ktorej Arabi, t. j. aj Egyptania veľa získali. Priniesol podporu a pomoc týmto krajinám v ich vzťahoch s inými svetovými mocnosťami, radu a školenie v umení vládnuť, pomoc kvalifikovaných odborníkov každého druhu. Podľa Britov Arabi potrebovali túto pomocnú ruku a nikto nemal žiaden dôvod ľutovať, že ju dostáva. Spolu s tým však museli prijať dočasnú závislosť, naučiť sa žiť s ňou a obľúbiť si ju. Ak tak činili, jarmo nebolo také ťažké a oni netúžili zvrhnúť ho. Ak sa však násilne dožadovali nezávislosti, to samo osebe ukazovalo, že ešte na ňu nedozreli. Britské životné záujmy vyžadovali stabilné, priateľské režimy a vlády.

To nebolo to, čo sa Arabom sľubovalo. Anglo-francúzska deklarácia z novembra 1918 oznamovala, že cieľom je „úplné a konečné oslobodenie ľudu, ktorý bol tak dlho utláčaný Turkami a nastolenie národných vlád a správ, ktoré svoju autoritu budú odvodzovať od slobodného vykonávania iniciatívy a výberu domorodého obyvateľstva.“ Kolonialisti došli k záveru, že sľub bol predčasný a Arabi vtesnaní do umelých štátov s hranicami nakreslenými štátnikmi víťazných mocností, ešte nie sú schopní stáť na vlastných nohách. Aj keby boli bývali schopní, ich kroky mohli veľmi ľahko zísť z cesty priateľstva a spolupráce keby nemali ruku, čo ich povedie. Nikto nemohol poprieť skutočnosť, že dané sľuby neboli dodržané. Vzhľadom na svoje záujmy mali Briti veľmi silné dôvody na to, aby sa „pre dobro Arabov“ postupovalo tak, akoby žiadne sľuby neboli dané.

Arabi cítili, že boli oklamaní a boli roztrpčení, že turecká nadvláda bola zvrhnutá len na to, aby bola nahradená nadvládou britskou alebo francúzskou. Zmluvné dokumenty, ktoré definovali britské právomoci na základe mandátu, označovali britské vojenské základne ako „imperiálne posádky“. Arabi tak boli voľky-nevoľky vtiahnutí do Britského impéria. Pociť roztrpčenia voči tomuto druhu imperiálnej nadvlády medzi Arabmi zákonite narastal. Odpor voči kolonializmu však narastal aj v iných končinách sveta, kde mocneli

hnutia za presadenie práva na sebaurčenie malých národov. Priamy typ koloniálnej nadvlády preto neprichádzal do úvahy, okrem osobitného prípadu Palestíny.

Zo zápasu rozličných ideí vznikla podivná zmes: bude existovať obdobie poručníctva, počas ktorého britskí poradcovia a úradníci pomôžu upevniť blízkovýchodné štáty tak, aby mohli stáť na vlastných nohách, pri kombinácii nezávislosti so zmluvným vzťahom, ktorý ich bude chrániť a zároveň hájiť britské strategické záujmy. Briti sa rozhodli spravovať krajiny prostredníctvom kráľov, pašov a šejkov a nie priamo ako to robili Francúzi v Libanone a v Sýrii. Briti zároveň školili domácich odborníkov, aby im pomáhali pri riadení a rozvoji ich krajín. Keď Briti uznajú, že ľud danej krajiny je zrelý na nezávislosť, mohli nastúpiť zmluvné zväzky a rokovania založené na obojstrannej výhodnosti, ktoré však bezpodmienečne museli zohľadňovať britské strategické záujmy. Okolo tejto politiky sa nerobili tajnosti. Británia sa k nej otvorene hlásila a tvrdila, že jej účinky na spravované krajiny sú blahodarné a navyše sú bránené vojenskou prítomnosťou posádok impéria.

NEROVNOPRÁVNE ZMLUVY

Predpokladalo sa, že Spoločnosť národov bude mať neobmedzené právo dohľadu a že mandátne mocnosti budú povinné predkladať ročné správy o vykonávaní svojho poručenia. Navyše, Spoločnosť národov mohla prijímať petície od obyvateľstva mandátnych území a iných zainteresovaných strán. Najslabším bodom v systéme však bola nemožnosť nezávislej verifikácie správ mandatárov, ktoré sa líšili úplnosťou a presnosťou. Obdobie poručníctva malo byť dočasné a samolikvidačné. Arabom sa však ohlasovaná dočasnosť zdala prídlhá, a preto tvrdo tlačili na jeho skoré ukončenie všetkými prostriedkami, ktoré mali poruke, vrátane demonštrácií, nepokojov a vzbúr. Na ich strane stála aj svetová verejná mienka, ktorá podporovala právo na sebaurčenie národov. Pôvodné obdobie mandátu pre Irak bolo v roku 1932 ukončené Anglo-irackou zmluvou. Anglo-egyptská zmluva nasledovala v roku 1936. Briti oficiálne odovzdali svoje právomoci Iračanom a Egypťanom. Obdobie poručníctva sa skončilo.

Spojenecká zmluva s Irakom vstúpila do platnosti v roku 1932, v deň, keď bol Irak prijatý do Spoločnosti národov. Zároveň bol ukončený mandát. V tej chvíli sa Irak mal stať plne „nezávislým a zvrchovaným štátom“. Avšak Stála mandátna komisia Spoločnosti národov sa musela presvedčiť o dvoch veciach. Po prvé, že Irak je teraz dostatočne etablovaný po pätnástich rokoch okupácie a mandátu, aby získal plnú zvrchovanosť. Po druhé - keďže základným zmyslom mandátu bolo priviesť Irak k nezávislosti - že navrhnutá Anglo-iracká zmluva je zdravá a spravodlivá a plne zohľadňuje zvrchovanosť a nezávislosť Iraku. Mala to byť dôvera vložená najvyššou svetovou politickou autoritou do britskej vlády, konajúcej v mene medzinárodného spoločenstva, nie prostriedok na vytvorenie a zachovanie britskej imperiálnej moci.

Stála mandátna komisia sa presvedčila o splnení prvého bodu. V druhom bode mala isté podozrenie. „Záväzky, ktoré Irak na seba prevzal voči Británii, explicitne nenarušujú nezávislosť nového štátu“, napísala. Dobré, ale nenarušujú ho implicitne? To bola zásadná otázka. Niektorí politici, najmä vo Francúzsku (vždy podozrievaví voči britským zámerom na Blízkom východe) boli presvedčení, že britská vláda je rozhodnutá implicitne porušovať túto nezávislosť. Zmluvy považovali za inteligentný nástroj, ktorým transparentné, Spoločnosťou národov sankcionované mocenské páky budú nahradené skrytými, ale rovnako účinnými mocenskými pákami samotnej imperiálnej Británie. Takto to videli aj Arabi a v Iraku sa stupňovala rozhorčená opozícia.

Napriek tomu zmluva bola prijatá, Irak bol prijatý do Spoločnosti národov v roku 1932 a stal sa oficiálne plne nezávislým, ale skutočnosť bola iná. Podľa novej zmluvy boli právomoci britskej strany minimálne, ale boli tam ako „vyhradené moci“. Tieto právomoci nadobúdali účinnosť iba za krajných okolností, ale keď na to prišlo, boli absolútne. Nebola žiadna kontrola, žiadne zasahovanie, žiadne ťažkosti, žiaden dôkaz akéhokoľvek britského vplyvu, pokiaľ králi a vlády Iraku neprekročili medze zahraničnej politiky stanovenej im britskou vládou. Irak mohol byť plne nezávislý za predpokladu, že nebude chcieť nezávisle konať. Obe krajiny si sľúbili, že budú navždy priateľmi. V džungli medzinárodných vzťahov mali obe priateľov i nepriateľov. Bolo v „obojstrannom“ záujme, aby muži vo *Whitehalle*⁶⁾, ktorí sa v politike vyznali lepšie, rozhodli o tom ako má Irak postupovať.

Je zrejmé, že britská vláda nebola ochotná vzdať sa práva neobmedzenej vojenskej kontroly životných imperiálnych komunikačných spojnic a ropy. Snažila sa to ospravedlniť

POZNÁMKY

tvrdením, že záujem je obojstranný, pretože ak chce nepriateľská mocnosť ohroziť britské záujmy, ozbrojenou silou vtrhne na iracké územie. Je preto v obojstrannom záujme, aby slabý Irak dovolil silnej Británii udržiavať armádu v Iraku s voľnosťou jej pohybu v prípade vojny. Britská vláda by nebola podpísala žiadnu zmluvu, ktorá by nebola zahŕňala tieto právomoci. Ak je potrebný dôkaz, vidíme, že britská de facto okupácia Egypta po prvej svetovej vojne trvala celých 18 rokov bez akejkoľvek zmluvy.

Irak mal chápať, že akákoľvek mocnosť považovaná Britániou za nepriateľskú, musí byť za takú považovaná aj Irakom a že takéto usporiadanie je v jeho vlastnom záujme, inak by to bolo neprirodzené. Keby napr. bola Británia zatiahnutá do konfliktu s nejakou mocnosťou, voči ktorej by Irak pri uplatňovaní svojej "plnej nezávislosti" nepočítal nepriateľstvo - alebo ešte horšie, cítil by priateľstvo - vtedy by britská vojenská moc vystupovala proti vôli Iraku a nemohla by byť použitá na irackom území bez toho, aby bola agresorom proti samotnému Iraku. Z toho vyplynulo, že zákonné postavenie neobmedzenej britskej vojenskej kontroly môže byť dosiahnuté len za predpokladu existencie zmluvného záväzku, že Irak bude považovať nepriateľov Británie za svojich nepriateľov a priateľov Británie za svojich priateľov. Táto „politická klauzula“ v zmluve mala zásadný význam. V istom zmysle bola dôležitejšia ako vojenská, pretože ak by Irak viazaný touto politickou doložkou mal niečo spoločné s nepriateľmi Británie, existovali by zákonné dôvody na vyslanie britských vojenských síl do Iraku, aby napravili jeho chybu. Zákonnosť vojenskej kontroly závisela od zákonnosti politického záväzku.

Všetky pre Britov nevyhnutné práva boli obsiahnuté v Anglo-irackej zmluve z roku 1932. Mala štyri hlavné rysy: po prvé, bola to spojenecká zmluva - dve krajiny sa formálne zaviazali, že budú priateľmi. Po druhé, bolo tam ustanovenie, že obe strany pripisujú ochrane britských komunikačných línií zásadný význam, lebo je v obojstrannom záujme, t. j. iracký kráľ sa zmluvne zaviazal chrániť britské životné záujmy tak ako keby boli jeho vlastné. Po tretie, žiadna zo strán neprijme voči cudzím mocnostiam taký postoj, ktorý by nebol v súlade so zmluvou alebo by mohol spôsobiť ťažkosti druhej strane. Konečne, v Iraku mali byť umiestnené britské vojenské základne s právom používať v prípade vojny všetky príslušné zariadenia krajiny.

Anglo-egyptská zmluva z roku 1936, hoci trochu miernejšia, obsahovala tie isté štyri zásadné právomoci. Zajordánsko bolo ešte ústretivejšie voči britským záujmom. A tak v každej s týchto troch krajín boli od roku 1936 ustanovené zmluvné vzťahy, ktoré britskej vláde poskytovali prostriedky na vojenskú ochranu tak politickej integrity daných štátov ako aj britských životných strategických záujmov. Zmeny, ktoré priniesli zmluvné vzťahy boli formálne, nie zásadné. Predtým bola britská právomoc priama, teraz bola nepriama, konajúca prostredníctvom zvrchovaných nezávislých štátov viazaných spoločne doložkou zmluvou.

Každá z týchto zmlúv, hoci platná len na obmedzený počet rokov, obsahovala doložky, podľa ktorých každá následná zmluva, ktorá by na ňu nadväzovala, musí obsahovať zásadné právomoci zaisťujúce britskú kontrolu. Vtedajší minister zahraničných vecí Anthony Eden zdôrazňoval toto ustanovenie, keď uvádzal Anglo-egyptskú zmluvu v Dolnej snemovni v roku 1936. „Tieto štyri zásady (bezpečnosť britských komunikácií v Egypte; obrana Egypta proti každému cudziemu útoku; ochrana zahraničných záujmov a menšín v Egypte; Sudán - pozn. K. S.), ktoré som načrtnol, musia figurovať v každej revízii súčasnej zmluvy, ktorá by sa dohodla po dvadsiatich rokoch trvania zmluvy. Snemovňa význam tohto ustanovenia určite ocení“.

Toto boli možnosti, ktoré mali Egyptania a ostatní Arabi. Zmluva bola uzavretá na dvadsať rokov, ale obsahovala akúsi samozáchovnú doložku. Teraz sa dalo argumentovať, že každá žiadosť o revíziu zmluvy, ktorá by neobsahovala ustanovenie o britskej právomoci na neobmedzenú vojenskú kontrolu, by bola sama o sebe porušením zmluvy. Vlastenci, ktorí sa chceli oslobodiť od "britského vplyvu", museli požadovať ukončenie najživotnejšieho zo všetkých britských záujmov - zmluvný nástroj, ktorý zaisťoval zákonné právo zasiahnuť vojenskou silou. Národné hnutia požadujúce plnú nezávislosť sa tak stali úhlavnými nepriateľmi britských záujmov. Ba čo viac, mohli byť ľahko považované za protiústavné, pretože zmluvami sa králi zaviazali považovať britské životné záujmy zároveň za životné záujmy vlastných krajín. Zmluvy boli temer súčasťou ich ústav.

Predstavme si, na základe imaginárnych príkladov, ako tieto právomoci mohli byť uplatnené v extrémnych prípadoch. Predpokladajme, že by iracká vláda bola prijala politiku, ktorú by britská vláda bola označila za odporujúcu britským životným záujmom. Kráľ mohol byť vyzvaný, aby zaistil zmenu tejto politiky alebo vymenil vládu. Keby bol odmietol, mohlo sa tvrdiť, že porušuje zmluvu a následne ho k zmene donútiť, keďže

britské ozbrojené sily boli pripravené konať v samotnom Iraku. Predpokladajme, že kráľ pochopil nevyhnutnosť, ale vláda odmietla odstúpiť a irackú armádu mala na svojej strane. V tom prípade kráľ mohol podľa ústavy vyhlásiť výnimočný stav a mohol vládnuť pomocou dekrétov, vzhľadom na to, že podľa ústavy kráľovské dekréty vydané na podporu zmluvných záväzkov boli vyňaté z povinnosti následnej ratifikácie parlamentom - zmluva sa vymykala právomoci parlamentu, bola v rukách samotného monarchu. Na základe zmluvy kráľ mohol pozvať britské vojská, aby ho podporili. Mohlo dôjsť k bojovým akciám medzi britskými a irackými silami. Za predpokladu, že iracké sily by boli porazené, kráľ by bol znova získal možnosť vymenovať vládu, ktorá by robila to, čo chce britská vláda.

Nie je jednoduché vykresliť britských štátnikov, že koncipovali texty zmlúv s jasnou predstavou aké okolnosti môžu nastať a ako sa právomoci zmluvy budú využívať. Ešte ťažšie je predstaviť si, že by Arabi, ktorí o týchto zmluvách rokovali a králi, ktorí ich podpisovali, čo len vo sne mohli pripustiť, že by mohli byť takto použité. S predstavou takýchto možností by sa nebolo dalo rozumne dôvodiť, že Egypt a Irak sú „nezávislé“ štáty. Je jasné, že politické a vojenské ustanovenia boli namierené proti nepriateľským hrozbám uznaným tak Britániou ako aj Irakom, že ide o ohrozenie spoločných záujmov. Avšak nech boli zámery za ustanoveniami zmlúv akékoľvek, slová a vety tam boli zapísané a ony poskytovali právomoci pokonať sa s extrémnymi okolnosťami. Keď britský veľvyslanec v Egypte nechal obklúčiť palác kráľa Fárúqa 4. februára 1942 a osobne pohrozil kráľovi zosadením, aby ho prinútil vymenovať vládu prijateľnú Veľkej Británii, iba využil právomoci, ktoré kráľ sám podpísal v roku 1936. Keď britské sily zasiahli vojensky proti irackej armáde v roku 1941, aby zvrhli irackú vládu a postavili monarchiu na nohy tak, aby mohla dosadiť k moci probritskú vládu, bolo to urobené na základe ustanovení zmluvy a ústavy.

Priebeh druhej svetovej vojny presvedčal Britov, že existencia zmluvných zväzkov bola veľmi užitočná pre nich, pre spojencov i pre svet. Inak sa na to dívala väčšina Arabov. Nehľadiac na úzku vrstvu, ktorá vedela veľmi dobre, že talianska alebo nemecká okupácia by im priniesla pánov oveľa tvrdších ako boli britskí, väčšina si želala zbaviť sa dlhoročnej britskej okupácie za každú cenu čo najskôr. Arabskí králi a ministri, ktorí spolupracovali s okupantmi pri používaní mechanizmu neobmedzenej britskej moci, boli Britmi považovaní za lojálnych spojencov, za mužov, ktorí konajú na základe vlastnej slobodnej vôle pre cieľ, ktorý je zhodou okolností užitočný pre obe vlády a oba národy. Z pohľadu arabských vlastencov to boli bábky, lokaji, agenti imperializmu.

Keby britské právomoci vyplývajúce zo zmlúv boli bývali použité na odrazenie vonkajšieho nepriateľa, označeného takto oboma národmi, všetci Arabi by to boli považovali za dobrú vec. Keď však boli použité na potlačenie vnútornej opozície, ktorú sformovala sama existencia týchto právomocí, paláce a vlády to väčšinou považovali za dobré, ale opozícia za neprípustnú. V takom prípade sa totiž Briti vo vnúropolitickom konflikte postavili za jednu stranu. Inými slovami tam, kde si britský záujem vyžadoval uplatnenie neobmedzenej britskej vojenskej moci, Briti v súlade so zmluvou bojovali s jednou skupinou Arabov proti druhej v zápase, na ktorý existuje presné označenie: občianska vojna.

Už samotný fakt existencie neobmedzenej moci bol zdrojom rozhorčenia a hnevu vlastencov, nech bola použitá akokoľvek zriedka. Opozícia voči nej bola vnímaná ako ohrozenie zmluvy a uvádzala do života jej obranné mechanizmy. V počiatočnom mandátnom období, keď Británia vládla priamo, opozícia mohla ísť a búšiť na bránu britskej rezidencie Arabskí králi a vlády mohli stáť bokom; Briti mali autoritu a moc, oni nemali žiadnu, a tak mohli nechať Britov, aby samotní čelili opozícii. Po podpise zmlúv to bolo iné. Zodpovednosť teraz spočívala na paláci, ktorý mal vlastné sily na svoju ochranu. Briti boli nablízku, ale v pozadí. Arabskí králi museli urobiť to čo bolo nutné, aby si splnili záväzky voči zmluve. V praktickej forme to znamenalo, že ich vlády sa museli pohybovať v medziach zahraničnej politiky stanovených im vo *Westminsteri*⁷⁾ alebo čeliť dôsledkom, ktoré britská vláda mohla uplatniť a príležitostne aj uplatnila.

Bolo len veľmi málo Arabov, ktorí by neboli chceli uniknúť tomuto morálnemu záväzku, akokoľvek veľký materiálny prospech z toho mohli mať. Nelíšili sa čo do cieľa, ale iba čo do prostriedkov. Tí, ktorí spojili svoj osud so spoluprácou, či králi alebo ministri, dúfali a verili, že nakoniec skôr dosiahnu plnú nezávislosť priateľským vyjednávaním s Britmi ako vzdorom. Túto nádej až do smrti v sebe živil Núrí as-Sa'íd, rovnako ako predtým jeho prvý pán iracký kráľ Fajsal I. Tí, ktorí sa s touto situáciou nikdy nezmierili tvrdili, že „nezávislosť sa nedáva, tú si treba vybojovať“. Tvrdili, že neobmedzenej moci - hoci v obmedzenom rozsahu, ale v rozhodujúcich veciach absolútnej - tej sa Briti nikdy

POZNÁMKY

nevzdajú rokovaním. Ak arabské vlády nepoužijú prostriedky, ktoré by Britov donútili k ústupkom, nebudú vidieť dôvod na ústupky. Samoobnovovacia klauzula v zmluvách, na ktorú minister zahraničných vecí Eđen dôrazne poukázal v Dolnej snemovni v roku 1936, bola toho dostatočným dôkazom. Žiadna britská vláda sa nemohla postaviť pred vlastný parlament alebo voličov a oznámiť, že sa dobrovoľne vzdáva možnosti chrániť imperiálne komunikačné línie, veď zmluvy boli uzavreté práve na to, aby zabezpečili ich ochranu. Keby boli arabské vlády prijali rozhodné opatrenia, aby vnútili Britom svoju vôľu, bolo by to predstavovalo hrozbu pre britské životné záujmy a potom by sa britský parlament a ľud boli pevne postavili proti Arabom. Ak Arabi nebudú žiadať plnú nezávislosť, nebude potreba poskytnúť im ju. Ak ju budú žiadať, to už samo osebe bude dostatočný dôvod neposkytnúť im ju. Z tejto situácie nebolo východiska.

Kedže všetci politicky rozmyšľajúci Arabi chceli byť slobodní, skutočne slobodné voľby by boli dostali k moci také vlády, ktoré by požadovali slobodu. Čo by v takom prípade urobili králi viazaní zmluvou rešpektovať zmluvné záväzky, ktoré obmedzujú slobodu? Ak neboli ochotní pridať sa k vlasteneckým silám a roztrhať zmluvy - tak ako to urobil iba kráľ Husajn v roku 1956 - mali len jedno východisko; rozpustiť parlament a vládnuť pomocou dekrétov. Zmluvy v podstate zaväzovali kráľov menovať „probritských“ ministerských predsedov a vlády a to ich následne zaväzovalo, aby tak alebo onak, zaistili parlamenty, ktoré ich budú podporovať, alebo sa im aspoň podvolia.

Presadzovanie britských zmluvných právomocí malo aj také účinky, s ktorými sa iste nepočítalo a len málo ľudí na vysokých miestach v Británii vôbec pochopilo, aké to bude mať následky. Takéto „nominované“ parlamenty boli prirodzene zložené z najspoločnejších, konzervatívnych a majetných mužov s umiernenými názormi, ktorí boli zárukou toho, že podporia politiku režimu. Rubom tejto mince bolo, že títo muži boli dôslednými odporcami akýchkoľvek reforiem. Zmluvný záväzok udržať probritskú líniu spôsobil, že parlamenty, ako nečakaný vedľajší produkt, sa stavali proti reformám.

Nebolo by korektné tvrdiť, že keby nebolo Británie a spojeneckých zmlúv, keby arabské krajiny boli bývali skutočne nezávislé, bola by tam úspešne rozkvitela demokracia tak ako ju poznáme. Postupný krach tohto systému po druhej svetovej vojne v toľkých krajinách, ktoré boli voľakedy pod britskou nadvládou, vyvracia tento názor. Treba si jasne uvedomiť, že arabské konštitučné monarchie, s volenými parlamentmi, boli zriadené pod dohľadom Britov a boli udržiavané pri moci (a znovu nastolené po prípadnom zvrhnutí) britskou silou. Mechanizmus, ktorým sa uplatňovala britská nadvláda, pôsobil proti možnosti slobodného vyjadrenia vôle voličov, ktorý mal režimy podporovať a udržiavať. Teoreticky bol vzájomný vzťah plánovaný tak, aby boli arabské krajiny v domácej politike úplne zbavené britského vplyvu a zasahovania do ich vnútorných záležitostí. Iba vo sfére zahraničnej politiky sa počítalo s istým vplyvom, ale iba ako obrana druhého sledu proti akciám iných mocností nepriateľských voči obom stranám. Napriek dobrým úmyslom sa britský vplyv automaticky prenášal z kráľa na vládu, z vlády na parlament, z parlamentu na ľud spôsobom, ktorý zasahoval do celej štruktúry života. Na britskej strane bola zmluva iba nástrojom v rukách štátnikov, administrátorov a vojakov; nedotýkala sa života ľudí v Británii. Na irackej strane, bola organicky zapletená do politickej, administratívnej a sociálnej štruktúry celej spoločnosti, s hlavným koreňom v paláci.

Mechanizmus spustený Britmi počítal s existenciou domácich politikov riadiacich štátnu mašinériu, ktorí by vo vlastnom mene a vlastnou autoritou zachovávali záväzky svojich krajín vyplývajúce z zmluvy. Pri silnej opozícii, táto úloha mohla byť zvládnutá len vtedy keď existovali prostriedky na to, aby vláda, ktorá odmietne urobiť to čo požaduje zmluva, mohla byť ústavnou cestou odstránená a nahradená takou, ktorá to urobí. Tento postup mohol byť bezpečne zaistený len v rámci monarchie. Plne oddaná inštitúcia monarchie mala preto zásadný význam pre hladké fungovanie zmluvných vzťahov. Ak monarcha nedokázal presvedčiť britskú vládu, aby ustúpila a sám nebol ochotný zmluvu zrušiť, nacionalistická opozícia mohla dosiahnuť úspech iba odstránením inštitúcie monarchie.

Arabskí králi a ministerskí predsedovia sa preto stále nachádzali v trápnom postavení prostredníkom prenášajúcich požiadavky svojej opozície na Britov a britské presadzovanie „nespochybniteľnej kontroly“ späť na opozíciu. Jednotliví králi mohli opustiť scénu. Mohli zomrieť za podivných okolností ako Fajsál I. a jeho syn Gází, alebo mohli byť zavraždení ako °Abdaliláh a Fajsál II. prípadne mohli byť donútení abdikovať ako Fárúq. Kým inštitúcia monarchie zostávala, trvala aj zmluva, ktorú monarcha podpísal a tým aj britské zmluvné práva. Arabskí ministerskí predsedovia, ktorí sa dostali medzi „mlynské kamene“ rozporných požiadaviek Britov a nacionalistickou opozíciou, mohli opustiť scénu mnohými spôsobmi. Niektorí prsto vystúpili z hry a odišli do dôchodku.

Mnohí boli vytlačení z úradu Palácom na britské odporúčanie. Sa'ď Zaglúl v Egypte bol Britmi deportovaný pri dvoch príležitostiach - v roku 1919 na Maltu a v roku 1921 na Seychelly. Iracký premiér 'Abdalmuhsin Sa'ďún pod neznesiteľným nátlakom spáchal samovraždu. Osud ďalších irackí premiérov bol tiež smutný: Rašíd 'Alí al-Kajlání bol vyhnaný britskými vojskami a Núrí as-Sa'íd bol zavraždený.

Podrobnosti tohto nerovného zmluvného vzťahu neboli v Británii známe, pretože z pochopiteľných príčin nikdy neboli zverejňované. Keď boli zmluvy v súvislosti s poskytnutím nezávislosti podpísané, miera nezávislosti musela byť demonštrovaná pred pozrieťavou Spoločnosťou národov a ešte podozrievavejšou arabskou verejnosťou. Žiadna britská vláda nemohla ani otvorene ani mlčky pripustiť, že zmluvy zásadne porušujú nezávislosť arabských štátov, hoci Stála mandátna komisia poukázala na túto skutočnosť. Rovnako žiaden arabský kráľ alebo premiér nechcel otvorene pripustiť, že je pod cudzím vplyvom, ktorému je povinný sa podriaďiť pri realizácii zahraničnej politiky. Arabi mohli hovoriť medzi sebou o britskom pohlavárovi, lebo na vlastnej koži cítili o aký vzťah ide, ale verejnosť v Británii to nevedela. A tak v priebehu rokov vyrástla medzi Britmi a Arabmi bariéra temer úplného nepochopenia, ktorá nemohla byť odstránená bez toho, aby sa neodhalili pre britskú vládu nepríjemné skutočnosti. O delikátnosti ba až výbušnosti týchto skutočností svedčí fakt, že sa v Británii o nich nesmeli hovoriť; keď o nich hovoril niekto iný, boli Britmi rozhorčene popreté.

Zmluvy mohli hladko fungovať iba za predpokladu, že v otázke zahraničnej politiky existuje zhoda, ktorú pociťujú aj občania v oboch krajinách. Táto podmienka nebola nikdy plne dodržaná z jednoduchej príčiny, a to že teoretický vzťah obojstranného súladu medzi dvoma vládami, z ktorých každá zodpovedala inej voličskej základni, v praxi nemohol byť realizovaný. Len jeden z partnerov mohol pracovať demokraticky, a to prirodzene mohol byť ten silnejší z oboch. Slabší bol potom vykázaný do medzí stanovených v podstate voličstvom silnejšieho partnera; voličstvom, v ktorom nemal zastúpenie.

Bola to táto zvláštna okolnosť, ktorá poskytla sionistom ideálne možnosti na využitie britskej vlády ako nástroja, pomocou ktorého vnútili svoju vôľu Arabom a zaujali miesto palestínskych Arabov ako vlastníkov územia, ktoré dnes tvorí štát Izrael. Tak ako sionisti postupovali krok za krokom za svojím cieľom, predpokladaná základňa priateľstva medzi Britániou a Arabmi, ktorá mala podstatný význam ak zmluvy mali fungovať tak ako sa od nich očakávalo, sa menila na nepriateľstvo. Britské vojenské základne v arabských krajinách boli Arabmi stále menej vnímané ako spojenecké ustanovizne namierené proti spoločnému vonkajšiemu nepriateľovi, ale stále viac ako policajné sily namierené proti nim samým, poskytujúce krytie britským strategickým záujmom a sionistickej kolonizácii na úkor Arabov, arabských území a arabskej nezávislosti. Arabskí kráľi a ministerskí predsedovia začali byť vnímaní ako Britmi ustanovení strážcovia zmluvných právomocí, na základe ktorých boli na ich území udržiavané cudzie policajné sily. Zmluvný mechanizmus britského vplyvu začal byť vnímaný ako nástroj využívaný Veľkou Britániou na zaistenie cieľov, ktoré odopierali Arabom to, o čom boli presvedčení, že je ich neodňateľné právo.

FRANCÚZSKA NADVLÁDA V LEVANTE

Z pohľadu arabského nacionalistu je existencia nezávislého Libanonu rovnako neprirodená ako existencia samostatného Rakúska pre veľkonemeckého nacionalistu pred druhou svetovou vojnou. Arabčina bola jazykom ľudu v Libanone a použitie kresťanského náboženstva vyznávaného približne jeho polovicou ako dôvod na poskytnutie nezávislosti Libanonu ako nezávislého štátu sa zdalo prežitkom sektárskych úvah, o ktorých arabskí nacionalisti tvrdili, že ich odvrhli. V skutočnosti oblasť Horského Libanonu (Džabal Lubnán) niekoľko storočí požívala poloautonómny status. Táto forma správy pod kresťanským miestodržiteľom získala medzinárodné uznanie roku 1861. Vytvorenie Veľkého Libanonu (le Grand Liban) Francúzskom roku 1920 nebolo len súčasťou imperialistickej zásady rozdeľuj a panuj, ako tvrdili arabskí vlastenci, ale aj ústupkom územným požiadavkám libanonskej maronitskej delegácie, ktorá predložila svoje názory mierovej konferencii roku 1919.

Po poskytnutí mandátov nad Sýriou a Libanom bolo jedným z prvých krokov Francúzov rozšírenie Libanonu na úkor Sýrie. Úmyslom Francúzska bolo urobiť Libanon hlavným stanom svojich blízkovýchodných operácií. Libanonskí *maroniti*[®] sa tradične na Francúzov dívali ako na svojich ochrancov, kým Sýria sa stala ohniskom arabského na-

POZNÁMKY

cionalizmu. Vo svojom dekréte z 31. augusta 1920, generál Gouraud vyhlásil vytvorenie Veľkého Libanonu, skladajúceho sa z bývalého autonómneho *sandžaku*⁹⁾ Horský Libanon a k tomu pripojil údobie Biqá^c na východe, pobrežné mesto Tarábulus (Tripolis) na severe a mestá Sajdá (Sidon) a Súr (Tyros) na juhu. Francúzi pritom dbali, aby spojili oblasti s rozličnými náboženskými a národnostnými skupinami a prehľadli vzájomnú nevráživosť a separatizmus. Napríklad k maronitskej oblasti voľakedajšieho bejrútskeho sandžaku (Horský Libanon), pridali výrazne muslimský Tripolis s okolím; podobne v „štáte“ *Alawitov*¹⁰⁾ spojili horské oblasti osídlené šíitskou nusajrovskou sektou islámu s pobrežným pásmom obývaným ortodoxnými sunnitmi. Obyvateľstvo Veľkého Libanonu malo síce nevýraznú kresťanskú väčšinu, ale tá bola ohrozovaná väčším sklonom kresťanov emigrovať a väčšou muslimskou natalitou.

Vytvorením Veľkého Libanonu vzrástla sunnitská komunita na 20% z celkového počtu obyvateľstva a stala sa tak druhou najväčšou po maronitoch. Sila sunnitov sa sústreďovala na tri prístavné mestá - Bejrút, Tripolis a Sidon, ktoré neboli súčasťou bývalého libanonského sandžaku Horský Libanon. Ich popredné rodiny preto nepocítovali lojalitu k Libanonu, ale skôr k „Veľkej Sýrii“ (vrátane Libanonu) a pocítovali ako krivdu, že Francúzmi podporovaní kresťania prevzali vedúce postavenie v spoločnosti, ktoré sunniti zastávali počas storočí osmanskej nadvlády. Podobne, aj po vyhlásení Libanonskej republiky pod francúzskym mandátom roku 1926, neboli sunniti ochotní podieľať sa na riadení Libanonu a spolupracovať s mandátnou správou. Aj keď niekoľko ambiciózných sunnitských predákov prijalo verejné funkcie napriek verejnému odporu, väčšina sunnitov odmietla zúčastňovať sa na riadení štátu, ktorého existenciu si neželali. Keďže sunniti odmietali participovať na libanonskej politike, libanonské záležitosti sa stávali doménou kresťanských politikov. Šíiti, ktorí predstavovali najzaostalejšiu časť obyvateľstva krajiny, hrali len nepatrnú úlohu, kým Drúzi, ktorí boli schopní a ochotní spolupracovať, tvorili relatívne malú skupinu. A tak, zatiaľ čo sunniti zostávali bokom, kresťania prevzali faktickú zodpovednosť za štátne záležitosti a podstatne prehľadli svoje administratívne skúsenosti získané za osmanskej éry.

Libanon sa líšil od ostatných blízkových štátov nie tým, že mal politicky závažné menšinové spoločenstvá, ale tým, že nemal zreteľnú väčšinovú komunitu. Kresťanská väčšina bývalého libanonského sandžaku Horský Libanon (1861 - 1914) sa roku 1920 temer rozplynula v rozšírených hraniciach Veľkého Libanonu. Aj keď Francúzi priznali libanonské štátne občianstvo tisícom arménskych kresťanských utečencov, ktorí sa v krajine usadili po prvej svetovej vojne, sčítanie ľudu roku 1932 vykazovalo kresťanskú väčšinu iba keď boli započítaní aj Libanončania žijúci v exile. Na druhej strane vynechanie Arménov a exulantov by nebolo zaistilo jasnú muslimskú väčšinu, ako sa niektorí autori domnievajú. Jazyčkom na váhach boli vždy Drúzi, ktorí tvorili 6% obyvateľstva a ktorých zvláštne náboženstvo bolo historicky odnožou šíitskeho islámu. Toto náboženstvo považované za herézu bolo vystavené v minulosti prenasledovaniu zo strany väčšinového náboženstva, sunnitského islámu. Preto v 19. storočí, hoci Drúzi a kresťania zvädzali medzi sebou v rokoch 1841 a 1860 ťažké boje, boli rovnako zainteresovaní na tom, aby si v sunnitskej Osmanskej ríši zabezpečili maximálny stupeň autonómie. Zatiaľ čo kresťania hľadali podporu u Francúzska, Drúzi sa orientovali na Veľkú Britániu. V záverečnom období francúzskeho mandátu (1941 - 1945) bolo len málo libanonských Drúzov, ktorí by boli dali prednosť začleneniu do prevažne sunnitskej Sýrskej republiky pred zotrvaním ako menšina v Libanone.

Roku 1920, keď Francúzi odtrhli Tripolis a okolie od Sýrie a kresťania boli uznávaní v Libanone za väčšinu, muslimovia to pocítovali ako ujmu, písal jeden poslanec parlamentu za Tripolis, používajúc svoje mesto ako príklad. Spočiatku Tripolis ešte prosperoval, ale jeho obyvatelia nemali radosť zo straty svojho spojenia so Sýriou. Po celú dobu mandátu muslimovia zachovávali lojalitu voči Sýrii. Centrá nespokojnosti muslimov s postavením občanov druhej triedy vznikli v Bejrúte, Sidone, Tripolise, Ba^clbaku a ďalších väčších muslimských mestách, lebo každý muslim v Libanone sa cítil poškodený. Za osmanskej éry, keď bol Tripolis hlavným mestom provincie, jeho vodcovia požívali prestíž a ich učenci úctu u sultána, ministrov a miestodržiteľov. Obchod, poľnohospodárstvo a priemysel ich v tom čase robili jednou z najbohatších sýrskych provincií. Ich trhy, hotely, reštaurácie a nemocnice boli preplnené tisíckami Arabov, rovnako ako Bejrút, dnešné hlavné mesto, je plné obyvateľov z okolitých oblastí a susedných krajín.

Francúzsko očakávalo, že Libanonu s jeho dominantnou frankofilnou väčšinou sa bude ľahšie vládnúť ako Sýrii. Vytvorenie Veľkého Libanonu, ktorý zahŕňal veľa muslimov a nemaronitských kresťanov však spôsobilo, že sa pomer v počte obyvateľstva narušil. Maroniti zostávali najväčšou jednotlivou komunitou (tvorili 30% obyvateľstva), ale ich

nevýrazná väčšina sa ďalej znižovala následkom menšej pôrodnosti a vyššej tendencie emigrovať. Ústava, ktorá bola vypracovaná po konzultáciách s Libanoncami, bola zavedená roku 1926. Stanovila dvojkomorový parlament a prezidenta. V pokuse znížiť sektárske napätia, bola zavedená zásada, že kreslá v parlamente a vo vláde budú rozdelené na základe náboženského vyznania. Prezidentom bol kresťan-maronita, predsedom vlády muslim-sunnita a predsedom poslaneckej snemovne muslim-ší'ita. Vo vláde vždy museli byť aj grécko-ortodoxní a drúzski členovia. Jednako prezident, ktorý bol volený na šesťročné obdobie a mal právo menovať predsedu vlády, mal najväčšie právomoci, a tak maroniti zostali politicky a sociálne najvplyvnejšou komunitou v krajine.

Veľká časť libanonskej populácie emocionálne odmietala francúzsku nadvládu a cítila sa buď súčasťou Sýrie alebo širšieho arabského národa. Rast libanonskej národnej identity sústredený na územie v hraniciach Veľkého Libanonu bol krehký a zaťažený sektárskou bázou politického systému, ale bolo by chybou predpokladať, že takáto identita neexistovala. Ľud v Tripolise, Sidone a údolí Biqá' si jednoznačne neželal odtrhnutie od Libanonskej republiky. Jednota ľudu Libanonu mohla byť silnejšia a pre budúcnosť bolo možné vyhnúť sa mnohým ťažkostiam keby boli maroniti súhlasili so spravodlivejším delením moci, napríklad súhlasom s tým, aby sa v úrade prezidenta striedali kresťania a muslimovia. Prosperita Bejrútu ako strediska obchodu a služieb podporila rast stredných vrstiev tak z kresťanov ako aj muslimov s istým spoločným cítením "národných" záujmov, ktoré sa čiastočne krížili so sektárskou lojalitou. K rodiacemu sa hnutiu za nezávislosť kritickému voči nadmernému a neklesajúcemu francúzskemu zasahovaniu do právomoci vlády sa pridalo aj viacero prominentných maronitov. Následkom nacionalistickej agitácie a protifrancúzskych demonštrácií v roku 1932, vysoký komisár zrušil ústavu z roku 1926 a roku 1934 vyhlásil novú, revidovanú ústavu, kde obmedzil právomoci parlamentu a nebral do úvahy pomerné vzťahy náboženských komunít. Roku 1936 maronitský patriarcha Antún 'Arída, ktorý mal značný vplyv na politiku krajiny, poskytol široký priestor kritike pomerov. V tom istom roku francúzska vláda navrhla francúzsko-libanonskú zmluvu podobnú zmluve so Sýriou, ale rovnako ako v prípade Sýrie, hoci bola promptne ratifikovaná libanonským parlamentom, nikdy nebola ratifikovaná pravicovými vládami Francúzska, ktoré nasledovali po vláde Ľudového frontu.

* * * * *

Francúzsko, ktoré rozšírilo územie Libanonu na úkor Sýrie, založilo svoju politiku vo svojich dvoch mandátoch na posilňovaní a podporovaní tradične frankofilných maronitsko kresťanských elementov proti muslimskej arabskej populácii. Francúzsko sa v prvých rokoch mandátu v oboch krajinách správalo ako koloniálna vláda zaštitená vyspelejšou vojenskou mocou. V apríli 1922 Francúzi vyhlásili stanné právo, pričom tlač bola kontrolovaná a nacionalistické demonštrácie boli okamžite potláčané. Podmienky mandátu sľubovali ústavu pre obe krajiny do troch rokov. Francúzsko však stanovilo nezávislý a jednotný štát v Sýrii za veľmi vzdialený cieľ. Francúzska armáda považovala strategickú kontrolu regiónu za nevyhnutnú a francúzski politici mali neustále na zreteli možný efekt ústupkov v Levante na francúzske severoafrické dŕžavy.

Niektorí členovia menšín a malá časť sunnitskej muslimskej väčšiny pripúšťala, že francúzska nadvláda môže priniesť výhody. Drvivá väčšina, osobitne vzdelené vrstvy, však požadovali okamžitú nezávislosť a mnohí šli ešte ďalej tvrdiac, že nezávislý štát musí zahŕňať i Palestínu a Zajordánsko. Francúzsko na druhej strane s jednoznačným zámerom rozkúskovať Sýriu, aby bola ľahšie ovládateľná, rozdelili krajinu na separátne autonómne okresy: jeden v horách 'Alawitov na severovýchode, obývaný väčšinou 'Alawitmi, (odnožou ší'itskej sekty nusajrovcov), jeden v drúzskych horách na juhu, kde väčšinu obyvateľstva tvorili Drúzi a jeden vo zvyšku Sýrie s Damaskom ako hlavným mestom. V rámci zvyšku Sýrie bol daný osobitný status okresu Alexandretta (za Osmanскеj ríše sandžaq Iskandarún) s obyvateľstvom pozostávajúcim z Arabov, Turkov a Arménov. Všetky tri časti Sýrie mali autonómnu správu s francúzskymi poradcami, ale bola tam aj najvyššia správa vedená vysokým komisárom pre Sýriu a Libanon, sídiaca v Bejrúte.

S ťažkosťami dosiahnutá krehká rovnováha bola čoskoro narušená. Roku 1925 vzbu-
ra v drúzskych horách vyvolaná miestnou nespokojnosťou, viedla k spojenectvu Drúzov a nacionalistov v Damasku, ktorí boli organizovaní v Ľudovej strane. Drúzski bojovníci prenikli do Libanonu a dokonca do predmestí Damasku, na ktoré Francúzi odpovedali dvojdňovým bombardovaním mesta. Ozbrojené povstanie zachvátilo temer celú krajinu trvalo dva roky a obyvateľstvo Sýrie, hlavne vlastenecké sily priniesli v boji s koloniálnou

POZNÁMKY

mocnosťou vysoké obete. Veľké sýrske povstanie prinútilo Francúzov pristúpiť na zmierlivejšiu politiku a roku 1928 povolili vykonať voľby do ústavodarného zhromaždenia. Voľby s veľkou prevahou vyhrali nacionalisti, ktorí následne vytvorili vládu. Návrh ústavy vypracovanej zhromaždením bol podľa očakávania pre Francúzov neprijateľný, lebo hovoril o jednote Veľkej Sýrie a odmietal francúzsku nadvládu.

Roku 1930 francúzsky vysoký komisár Henri Ponsot dvoma dekrétmi zo 14. mája rozpustil ústavodarné zhromaždenie a vyhlásil novú ústavu, podľa ktorej sa Sýria stala parlamentnou republikou, ale Francúzsko si ponechalo kontrolu nad zahraničnými vecami a bezpečnosťou. Nasledovali formálne rokovania na vypracovanie návrhu francúzsko-sýrskej zmluvy (podľa vzoru anglo-irackej zmluvy) prijateľnej pre obe strany, ktoré sa skončili neúspešne. Nová situácia nastala roku 1936: Británia vytvorila precedensy poskytnutím nezávislosti Iraku a dosiahnutím zmluvnej dohody s Egyptom a vo Francúzsku prišla k moci vláda ľavicového Ľudového frontu premiéra Léona Bluma, čo sýrski vlastenci, zorganizovaní do koalície Národného bloku, chceli využiť. Za zhoršujúcej sa medzinárodnej situácie zvlášť poznačenej rastom napätia v oblasti Stredozemia spôsobeným talianskymi imperiálnymi ambíciami Francúzi urýchlili rokovania a v septembri 1936 bola v Paríži podpísaná zmluva zabezpečujúca sýrsku nezávislosť. Avšak v zahraničnej politike mali byť zachované francúzsko-sýrske konzultácie a Francúzi si mali na sýrskom území ponechať dve vojenské základne. Územia Drúzov a Alawitov mali byť začlenené do Sýrie.

Hoci sýrsky parlament zmluvu ratifikoval, nikdy nebola ratifikovaná francúzskou poslaneckou snemovňou, a tak zostala neúčinná. Vláda Ľudového frontu stratila moc a bola nahradená pravicovejším kabinetom, ktorý trval na udržaní kontroly nad štátmi Levanty pre strategické a hospodárske dôvody. V severovýchodnej Sýrii boli perspektívy objavenia ropy a Sýria a Libanon ležali na leteckých linkách na Ďaleký východ. S obnovenou hrozbou vojny s Nemeckom účinok prípadnej sýrskej nezávislosti na francúzsku severnú Afriku sa stal ešte významnejším - Francúzsko so svojimi 40 miliónmi obyvateľov mohlo dúfať, že sa vyrovná Nemecku s 80 miliónmi iba vťahnutím ľudských zdrojov severnej Afriky.

Mimo politickej sféry dosiahli Francúzi v Sýrii a Libanone značné úspechy. Zaviedli pomerne moderný administratívny systém, colníctvo a registráciu pozemkov založený na prvotnom katastrálnom meraní. Vybudovali mnohé cesty a zlepšili mestské vybavenie, vo viacerých mestách zaviedli urbanistické plánovanie. Pozoruhodným úspechom bolo zriadenie Úradu pre starožitnosti na zachovávanie a spravovanie jedinečného archeologického dedičstva levantských štátov. Isté stimuly dostalo poľnohospodárstvo, hlavne v severovýchodnej Sýrii, v regióne al-Džazíra, ale ekonomické efekty mandátu boli poznačené chronickou slabosťou francúzskeho franku, s ktorým bola meny Libanonu a Sýrie v novej únii. Značnú nevôľu spôsobila aj politika poskytovania monopolu francúzskym spoločnostiam, pretože zisky boli odvádzané do Francúzska.

Veľký rozmach zaznamenalo vzdelávanie, ale Francúzi nezapreli svoju kolonialistickú „civilizačnú misiu“ a viedli kontroverznú politiku. Podporovali francúzsky jazyk a kultúru, arabské deti sa učili francúzsku interpretáciu dejín a dokonca sa učili spievať francúzsku hymnu. Cudzie misionárske školy boli chránené, veľká časť libanonského výchovného systému a skoro celé vyššie vzdelávanie zostalo v ich rukách a vyučovalo sa väčšinou v angličtine a francúzštine. Výsledkom bolo, že vzdelanostná úroveň ľudu v Libanone bola vyššia ako kdekoľvek inde v bývalej Osmanskej ríši. Na druhej strane nedostatok primeraného štátneho vzdelávacieho systému neurobil nič na podporu národnej jednoty. V Sýrii, kde misijné školy boli oveľa menej dôležité, bol vytvorený štátny vzdelávací systém a založená univerzita v Damasku, kde sa vyučovalo zväčša po arabsky.

Vyhliadka na vojnu s Nemeckom spôsobila, že Francúzsko - aby si zaistilo tureckú neutralitu - sa dohodlo s Tureckom, že mu odovzdá časť sýrskeho územia, (bývalý sandžak Alexandretta), na ktorý si Turecko robilo nárok. Najprv, roku 1937, Francúzsko dalo tomuto územiu status úplnej autonómie a po tom, čo francúzsko-turecká komisia zabezpečila tureckú väčšinu v parlamentných voľbách (hoci v počte obyvateľstva Arabi a Arméni prevyšovali Turkov), Francúzsko v júni 1939 „súhlasilo“ so začlenením sandžaku Iskandarún ako provincie Hatay do Tureckej republiky. Turecko skutočne zostalo počas druhej svetovej vojny neutrálne resp. nestalo sa spojencom Nemecka tak ako v prvej svetovej vojne. Do dnešného dňa na oficiálnych mapách Sýrskej arabskej republiky je sandžak Iskandarún prezentovaný ako súčasť Sýrie. V predvečer druhej svetovej vojny už bolo jasné, že francúzska vláda nehodlá ratifikovať francúzsko-sýrsku zmluvu. V máji 1939 vysoký komisár Gabriel Puaux obnovil stav aký bol pred rokom 1936, čo sýrsky parlament odmietol a prezident Hášim al-Atási rezignoval. Vzápätí Puaux zrušil ústavu,

rozpuštil parlament a menoval direktorov.

POZNÁMKY

* * * * *

Po páde Francúzska v roku 1940, v Sýrii a Libanone nastala chaotická situácia. Niektorí domáci politickí vodcovia sa síce obrátili na Nemecko, ale väčšina bola rozhodnutá vyčkať a zariadiť sa podľa toho ako dopadne vojna. To, že všetky francúzske sily v Levante zachovali lojalitu vláde vo Vichy spôsobilo starosti Britom, ktorí 1. júla 1940 vyhlásili, že nebudú tolerovať nemeckú okupáciu Sýrie a Libanonu a uvalili na Levantu námornú blokádu, ktorá spôsobila vážne nedostatky v oboch krajinách. Francúzsky vysoký komisár, generál Henri Dentz, sa síce pokúšal udobriť si vlastenecké sily, ktoré sa dožadovali uvoľnenia francúzskej kontroly nad riadením štátnych záležitostí, ale rokovania stroskotali. Dentz potom vymenoval nezávislého politika Chálida al-°Azma za šéfa vlády, čo bolo spojením funkcie prezidenta a premiéra. Do vlády však nevstúpil žiaden politik Národného bloku. V Libanone do rovnakej funkcie vymenoval Alfreda Naqqáša (Naccache). Takáto čiastočná obnova účasti domácich politikov vo vláde však nemohla zmeniť zlú hospodársku situáciu, ktorá sa začiatkom roku 1941 ďalej zhoršovala. Sýrski vlastenci boli čoraz viac rozhorčení konaním porazeného Francúzska, ktoré naďalej trvalo na svojom práve riadiť osud ich krajiny. Boli toho názoru, že akýkoľvek zákonný nárok Francúzska sa skončil jeho vystúpením zo Spoločnosti národov v apríli 1941.

V máji 1941 vypukla v Sýrii a Libanone kríza v súvislosti s protibritským povstaním v Iraku. Vichystická vláda dovolila Nemcom použiť sýrske letiská pri organizovaní pomoci irackým povstalcem. Po potlačení povstania britská vláda vyhlásila, že maršal Philippe Pétain porušil svoje slovo, že nepodnikne nič voči svojim bývalým spojencom a vzápätí britské jednotky podporované silami Slobodného Francúzska podnikli inváziu do Sýrie a Libanonu. Kruté boje sa rozpúťali 8. júla 1941 a trvali temer mesiac, lebo generál Henri Dentz sa udatne bránil. Damask bol ušetrený, ale Bejrút bol značne poškodený. Dentz konečne 8. júla dostal splnomocnenie rokovať o prímerí. Prímerie, podpísané 14. júla, dávalo francúzskym vojakom i civilistom možnosť buď sa vrátiť do vlasti, alebo rozšíriť rady Slobodného Francúzska. Rokovania viedol britský generál Henry Wilson bez účasti predstaviteľov Slobodného Francúzska. Popri rozhorčení nad postojom Francúzska mali sýrski vlastenci ťažké srdce aj na Britov za ich prosionistickú politiku v Palestíne. Protibritské nálady mali aj irackí vlastenci, a to nielen v súvislosti s Palestínou. Tento stav vytváral priaznivé podmienky pre šírenie nemeckej propagandy, ktorú umožňovali aj úspechy nemeckej armády na Balkáne, v Grécku a v severnej Afrike. Za protibritským povstaním premiéra Rašída °Alího al-Kajlániho v Iraku treba hľadať práve túto, po dlhé roky nahromadenú nespokojnosť.

Generál de Gaulle sa rozzúril, keď sa dozvedel podmienky prímeria, lebo podľa neho boli nezlučiteľné s politickými a vojenskými záujmami Francúzska. Z Brazzaville odletel do Káhiry, kde sa 21. júla 1941 stretol s Oliverom Lytteltonom, britským štátnym ministrom pre Blízky východ, ktorému oznámil, že podmienkami prímeria sa necíti viazaný. Vyhlásil, že v Sýrii a Libanone nemôže prejsť moc z rúk Francúzov na Britov. Jej vykonávanie prislúcha jedine Slobodnému Francúzsku. Generál de Gaulle pohrozil úplným oddelením jeho síl od britských. Po rozličných ťahaniciach sa 24. júla dosiahla „interpretovaná dohoda“ k dohode o prímerí: Briti boli ochotní pripustiť styky s vichystickými vojakmi, odovzdali skonfiškovaný vojenský materiál silám Slobodného Francúzska a zriekli sa velenia nad sýrskymi a libanonskými vojskami nazývanými „zvláštne oddiely“ (*troupes spéciales*)¹¹⁾. O deň neskôr sa dosiahla formálna dohoda medzi de Gaullem a Lytteltonom o podrobnostiach ďalšej spolupráce v Levante. Sýria bola teraz obsadená britskou 9. armádou a malou jednotkou Slobodného Francúzska. Spolu podliehali britskému operačnému veleniu v Káhire. Britská armáda v Sýrii sa nestarala o politické záležitosti alebo o civilnú správu. Tie boli v pôsobnosti Francúzov. Napriek rozdeleným právomociam dochádzalo medzi Britmi a Francúzmi k značným treniciam pre francúzsku nedôveru a precitlivosť. Generál sir Edward Spears, britský styčný dôstojník, bol osobitným predmetom francúzskej neľúbosti.

Keď spojenecké sily vstúpili do Sýrie a Libanonu, predstaviteľ generála de Gaulla, generál Georges Catroux, vydal deklaráciu k Sýrčanom a Libanoncom, v ktorej uviedol, že prišiel, aby ukončil mandátnu správu a vyhlásil ich za „slobodných a nezávislých“¹²⁾. Britská vláda podporila toto vyhlásenie. Coskoro sa však ukázalo, že de Gaulle hodlá pokračovať v tom čo sám nazval „dominantným a privilegovaným postavením Francúzska v Levante“. Catrouxa vymenoval za hlavného veliteľa síl Slobodného Francúzska v Levante a svojím všeobecným a splnomocneným delegátom (Délégué-Général) v Sýrii a Libanone. Generál Catroux dostal inštrukcie, aby s predstaviteľmi oboch krajín začal

POZNÁMKY

rokovania na základe dvojstranných zmlúv z roku 1936. Kým sa nedosiahne dohoda, mala byť zachovaná mandátne správa. Avšak zmienené zmluvy, ktoré sa mohli zdať liberálne v čase podpisu, boli teraz prekonané a rokovania o nich vyvolali vlnu kritiky v oboch krajinách. V Libanone niektorí predáci maronitov boli síce ochotní prijať pokračovanie francúzskej nadvlády, ale muslimovia a podstatná časť kresťanskej populácie, vytvárajúci spoločne jasnú väčšinu, trvali teraz na plnej nezávislosti. Veľká Británia si uvedomovala výhody zo získania arabských sympatií na úkor Francúzov v prebiehajúcej vojne, ktorá sa v tom období nevyvíjala pre spojencov priaznivo, a preto podporila požiadavku nezávislosti.

Podľa rozkazov de Gaulla Catroux postupoval podobne ako Dentz, nič sa nezmenilo okrem mien, všeobecné voľby neboli žiaduce a hľadali sa „umiernení“ politici. Dlhoročný spolupracovník a priateľ Francúzov, šejk Tádžaddín al-Hasaní bol 12. septembra 1941 znova vyzvaný, aby sa ujal prezidentského úradu v Sýrii. Mnohí predstavitelia vlasteneckých síl bojkotovali snahy prezidenta o vytvorenie vlády, pretože pochopili čo sa skrýva za týmto francúzskym manévrom poskytnutia virtuálnej nezávislosti. Poverenie zostaviť vládu prijal 19. septembra Hasan al-Hakím. Táto Francúzmi menovaná a nie Sýrčanmi zvolená vláda bola 27. septembra 1941 svedkom toho ako generál Catroux znova vydal vyhlásenie o nezávislosti a suverinite Sýrie. Nezávislosť však bola podmienená splnením toľkých podmienok, že prakticky strácala zmysel. Konečné urovanie s Francúzskom malo byť dosiahnuté formou zmluvy, v ktorej pre Sýrčanov najmenej prijateľné ustanovenia vraj diktovala vojna. Zahŕňali spojenecký (francúzsky) dohľad nad ozbrojenými silami, políciou a žandárstvom, všetkými verejnými službami, komunikáciami a hospodárskymi zdrojmi krajiny. Rovnaké vyhlásenie o nezávislosti Libanonu urobil Catroux 26. novembra.

Británia okamžite uznala nezávislosť oboch krajín a Edward Spears bol vymenovaný za splnomocneného ministra v oboch štátoch. Uznanie pozdržalo Turecko, lebo neuznávalo de Gaulla a USA preto, lebo ešte nezrušili diplomatické styky s režimom vo Vichy. Jediný plne nezávislý arabský štát, Saudská Arábia, uznal Sýriu, ale nie Libanon. Egypt uznal nezávislosť Sýrie, ale nie Francúzmi ustanovenú vládu. Irak sa rozhodol odložiť uznanie po vymenovaní ústavných vlád. Francúzi pri akejkoľvek činnosti záviseli od britskej finančnej podpory. Pred vojnou Úrad vysokého komisára minul v Levante ročne ekvivalent dvoch až troch miliónov libier šterlingov za služby, ktoré priamo riadil. Tieto peniaze vtedy prichádzali z Francúzska a Slobodní Francúzi sa teraz museli obísť bez tohto zdroja. Kompenzáciou pre obe krajiny bolo ich zaradenie do šterlingovej sféry a pod britskú vojenskú kontrolu.

Najzložitejším hospodárskym problémom bolo pravidelné zásobovanie obyvateľstva základnými potravinovými článkami, osobitne pšenicom alebo múkou, za pevné ceny. Opatrenia prijaté spojencami v spolupráci s miestnymi úradmi neboli dosť úspešné jednak pre nedostatky v distribúcii a jednak pre nedôveru vo francúzsku správu. Výpadky v zásobovaní potom viedli k masovým „chlebovým“ demonštráciám. Vláda Hasana al-Hakíma sa pokúsila postupne preberať právomoci mandátnej správy cestou rokovaní s predstaviteľmi generála Catrouxa, ale neuspela. Politická nečinnosť trvala asi osemnásť mesiacov. S poľutovaním to prijímali britskí spojenci a nepáčilo sa to Sýrčanom a Libanoncom. Politická nestabilita zhoršovala hospodársku situáciu a dokonca aj obchod na miestnej úrovni bol ochromený. Vojenská neistota na severoafrikanom bojisku mala nepochybne istý vplyv na politickú aktivitu Slobodných Francúzov v Sýrii, ale v zásade problém spočíval v starej francúzskej nechuti priznať si realitu sýrskej nezávislosti.

Generál Catroux cítil, že francúzsko-britské súperenie o Levantu sa zostruje a že aktivita generála Spearsa podryva jeho autoritu. Preto sa rozhodol pre ďalší krok, aby si získal dôveru Sýrčanov splnením požiadavky po zjednotení krajiny a 12. januára 1942 vydal dva dekréty, ktorými oblasť Drúzov a oblasť Alawitov začlenil ako samosprávne kraje do jednotnej Sýrie. Kým vzťahy francúzskej správy s prezidentom Tádžaddínom al-Hasaními boli vrelé, tak jej vzťahy s premiérom sa zhoršovali, pretože tvrdošie požadoval rozšírenie právomocí vlády. Preto dostal prezident pokyn aby sa zbavil premiéra. Prezident požiadaval členov vlády, aby spoločne ponúkli demisiu s tým, že budú zahrnutí do novej vlády. To sa aj stalo a prezident dekrétom zo 17. apríla 1942 vyhlásil vládu za rozpustenú a vytvorením novej vlády poveril Husního al-Barázího. Dobré vzťahy medzi prezidentom a premiérom trvali asi pol roka, a potom vznikli medzi nimi rozpory, lebo prezident bol lojálny voči Francúzom, kým premiér pestoval priateľské styky s Britmi. Spory trvali tri mesiace a prispievali k zhoršovaniu situácie v krajine.

V auguste 1942 navštívil Levantu generál de Gaulle. Zišiel sa s väčšinou významných osobností v oboch krajinách aj s predstaviteľmi národných síl a uvedomil si odhodlanie

získať skutočnú nezávislosť. Videl neporiadky v správe Sýrie vyvolané spormi prezidenta a premiéra a bol svedkom britského zasahovania do záležitostí Sýrie a Libanonu. Preto poslal 14. augusta Churchillovi formálny protest, v ktorom s lútosťou konštatoval, že dohody uzavreté medzi britskou vládou a francúzskym Národným výborom o Sýrii a Libanone sú porušované a žiadal obnovenie plnenia dohôd. Churchill mu 23. augusta odpovedal: „Sýria a Libanon sú súčasťou životne dôležitého vojnového priestoru a to znamená, že každá udalosť prebiehajúca v tejto oblasti sa dotýka priamo alebo nepriamo našich vojenských záujmov ... Dbáme o to, aby naše záruky k vyhláseniu Catrouxa o nezávislosti štátov boli v budúcnosti skutočne naplnené“.

Po tom, čo bola naplno odhalená francúzska hra s formálnou nezávislosťou a ukázalo sa pevné rozhodnutie pokračovať v ovládaní Levantu, v Sýrii sa množili demonstrácie a nepokoje a následné zásahy generála Spearsa do záležitostí Sýrie a Libanonu. V Sýrii sa ešte viac prehĺbil i spor prezidenta s premiérom, zmenil sa na urážky a obaja sa verejne obviňovali. Nakoniec 8. januára 1943 prezident dekrétom odvolal premiéra Husního al-Barázího a poveril Džamíla al-Ulíšho zostavením novej vlády. Zakrátko však prezident nečakane zomrel a vláda na mimoriadnom zasadnutí rozhodla, že premiér prevezme funkciu zastupujúceho prezidenta. Aj francúzsko-britské spory sa priestrovali: Francúzi chceli nahradiť mandát nad Sýriou zmluvou, ktorá by im zachovala privilegované postavenie, ale ani ich priateľ Tádžaddín al-Hasaní sa takú zmluvu neodhodlal podpísať v obave, že by to bolo predĺžovanie mandátu.

Británia podporovala odmietavé stanovisko sýrskych vlastencov voči podpísaniu zmluvy, aby Francúzsko nezískalo v Sýrii a Libanone privilegované postavenie, ale vzhľadom na spojenecké väzby chcela, aby odmietnutie vyjadrili Sýrčania a Libanonci. Vo februári 1943 sa z Alžírsku vrátil generál Catroux a 25. marca dekrétom obnovil platnosť ústav Sýrie a Libanonu (pozastavených roku 1939) súčinnosťou odo dňa kreovania nových parlamentov. Zariadil odstúpenie prezidentov a vlád a ich právomoci prevzali dočasní funkcionári, ktorí mali zabezpečiť konanie parlamentných volieb. V Sýrii to bol °Atá al-Ajjúbí a v Libanone Ajjúb Tábit. V súvislosti s porážkou vojsk mocností Osi na severoafrickom fronte, bol generál Catroux začiatkom júna 1943 pozvaný do Alžíru, kde sa v júli sformovala exilová francúzska vláda pod názvom „Francúzsky výbor národného oslobodenia“ na čele s de Gaulleom, ktorej členom sa stal aj Catroux. Generálnym delegátom pre Levantu bol Výborom vymenovaný Jean Helleu, profesionálny diplomat, pôsobiaci predtým v Turecku, ktorý v roku 1942 prešiel k Slobodným Francúzom. Helleu mal urovnať situáciu, ale ani on ani jeho spolupracovníci nemali s Arabmi žiadne skúsenosti.

V Sýrii sa parlamentné voľby konali dvojkoľovo v júli 1943 a skončili sa rozhodným víťazstvom kandidátov Národného bloku. Predák tohto bloku, Sukrí al-Qúwatlí bol novým parlamentom 17. augusta 1943 zvolený za prezidenta republiky 122 hlasmi proti dvom a bola vytvorená jasne národne orientovaná vláda. Všeobecné voľby sa skončili jasným úspechom nacionalistov (ako vtedy nazývali vlastenecké sily), ktorí požadovali okamžité ukončenie mandátu a odmietli francúzske návrhy novej zmluvy. Situácia zostávala po celý rok 1944 na mŕtvom bode a sýrsky odpor voči francúzskym požiadavkám sa stupňoval.

Roku 1943 oslabenie síl Slobodného Francúzska následkom neúspechov na bojiskách druhej svetovej vojny spôsobilo, že Francúzi sa museli zmieriť s víťazstvom národných síl v Sýrii, ale dúfali, že v napoly kresťanskom Libanone získajú výraznú profrancúzsku väčšinu. Aj medzi samotnými maronitmi s ich 30 % podielom obyvateľstva, politická rivalita viedla k rozporom v politike. Niektorí privilegovaní členovia tejto komunity sa naďalej opierali o Francúzsko; iní chceli dosiahnuť samostatnosť v spojení s muslimami. Parlamentné voľby konané aj v Libanone v auguste 1943 dvojkoľovým systémom, sa skončili víťazstvom Konštitučného bloku, ale spomedzi maronitov bol 21. septembra za prezidenta republiky zvolený Bišára al-Chúrí a nie jeho rival-frankofil Imíl Iddah (Émile Eddé). Predsedom novej vlády sa stal vodca bloku sunnitov Rijád as-Sulh, známy svojím panarabizmom a dlhoročným bojom proti mandátnemu systému.

Kríza vypukla už v októbri 1943 keď sa ukázalo, že aj v Libanone majú prevahu národné sily presadzujúce líniu zmierenia. Línia získala podporu veľkej väčšiny obyvateľstva a na jej základe dosiahli maronitský prezident Bišára al-Chúrí a sunnitský predseda vlády Rijád as-Sulh „historický kompromis“. Situácia po voľbách totiž umožnila prezidentovi Bišárovi al-Chúrímu, vodcovi jedného z maronitských zoskupení, dosiahnuť nepísanú dohodu s vodcom sunnitov Rijádom as-Sulhom. Na základe tejto dohody libanonský premiér vyhlásil program, ktorý sa stal známy ako „národná charta“. Bišára al-Chúrí uznal v mene kresťanov Libanon za arabský štát, ktorý nikdy nebude hľadať pomoc

POZNÁMKY

u európskej mocnosti proti bratským arabským štátom. Na druhej strane Rijád as-Sulh slávnostne vyhlásil lojalitu muslimov Libanonskej republiky a prisľúbil, že sa nebude snažiť o jej začlenenie do väčšieho arabského politického zoskupenia.

Ústava bola zmenená tak, že rušila všetky zostávajúce právomoci mandátnej správy a zdôrazňovala úzku spoluprácu s ostatnými arabskými štátmi, pokiaľ budú rešpektovať libanonskú suverenitu a nezávislosť. V článku 95 ústavy, ako ho upravili nacionalisti v novembri 1943, sa uvádza: „Ako dočasné opatrenie a v záujme spravodlivosti a súladu, komunity majú byť proporcionálne zastúpené vo verejnej správe a vo vláde s tým, že táto úprava nebude na škodu všeobecnému prospechu štátu“. V súlade s „národným paktom“ bola funkcia prezidenta republiky vyhradená pre maronitov, funkcia predsedu vlády pre muslimov sunnitov, funkcia predsedu poslaneckej snemovne pre muslimov ší'itov; ministrom obrany bol Drúz, ministrom zahraničných vecí ortodoxný kresťan atď. Volebný zákon aj po následnej novelizácii, naďalej predpisoval pre celú krajinu, pre každý volebný obvod, aj pre náboženské občiny, proporcionálne zastúpenie v parlamente. To znamená, že si nezávislý Libanon aj po zbavení sa francúzskeho mandátu, zachoval jednu podivnú inštitúciu, ktorá sa v nezmenenej forme tiahla už od čias sandžaku: zaobchádzanie s náboženskými komunitami temer ako s jednotkami federálneho štátu.

Právomoci zverené prezidentovi republiky ústavou boli dosť obmedzené a najvyššia moc bola daná poslaneckej snemovni ako predstaviteľke ľudu. Avšak na záver mandátu, roku 1943, rozsiahle právomoci, ktoré prislúchali vysokému komisárovi, prešli na libanonského prezidenta, ktorý sa v skutočnosti stal jeho následníkom. Prezident začal vykonávať, silou zvyku, právomoci tak bývalého francúzskeho vysokého komisára ako i osmanského pašu. Takéto právomoci poskytovali prezidentovi možnosť autokraticky vládnuť. Až do roku 1951, prítomnosť silného muslimského premiéra ako bol Rijád as-Sulh, udržiavala právomoci Bišáru al-Chúrího v reálnych hraniciach. Po jeho násilnej smrti už muslimovia nemali voči prezidentovi žiadnu efektívnu protiváhu, lebo nikto zo sunnitských politikov, ktorí prišli po ňom, už nemal jeho vodcovské vlohy.

Národný pakt sa stal na niekoľko desaťročí základným kameňom vnútornej politiky Libanonskej republiky. Najvyššie štátne úrady boli rozdelené podľa konfesijného kľúča tak, aby zaistili „spravodlivé“ zastúpenie každej komunity vo všetkých sférach verejného života, vo vysokých štátnych funkciách, v úradoch a v armáde. Podľa nie celkom dokázaného tvrdenia, že maroniti tvoria najpočetnejšiu komunitu, dostali dve kľúčové pozície: prezidenta republiky a hlavného veliteľa ozbrojených síl. Sunniti dostali funkciu predsedu vlády a ší'iti post predsedu poslaneckej snemovne. Medzi kresťanmi a muslimami v úradoch i v parlamente sa musel zachovávať pomer šesť kresťanov na päť muslimov. Platnosť týchto naoko uspokojivých úprav v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch posilňovala názor, že Libanon je vzorom poriadku, stability a tolerancie na Blízkom východe.

Kríza sa koncom októbra 1943 ďalej prehĺbila, keď sa libanonská vláda chystala predložiť parlamentu ústavné zmeny, ktoré rušili všetky ustanovenia týkajúce sa mandátnej správy, odporujúce nezávislosti a suverenite krajiny. Jean Helleu sa 28. októbra rozhodol odletieť do Alžírsku na konzultácie a žiadal premiéra, aby všetky politické aktivity odložil o dva týždne. Helleu žiadal, aby gaullistický Francúzsky výbor národného oslobodenia v Alžírsku vyjadril svoj postoj k navrhovanej jednostrannej revízii libanonskej ústavy. Výbor odmietol požiadavky Libanonu a 5. novembra vydal komuniké, v ktorom potvrdil, že neuznáva platnosť jednostranných krokov. Prezident Bišára al-Chúrí a vláda sa nedali zastrašiť a návrh zmeny predložili parlamentu, ktorý ho 8. novembra 1943 schválil drvivou väčšinou hlasov. Francúzsky generálny delegát Helleu sa vrátil do Bejrútu 9. novembra a o dva dni dal uväzniť prezidenta republiky, predsedu vlády a väčšinu ministrov, dekrétom zrušil ústavné zmeny, rozpustil parlament, pozastavil platnosť ústavy a Imíl Iddah bol menovaný za dočasnú hlavu štátu. V Libanone vypukli nepokoje, ktoré hrozili eskaláciou násillia, pretože Francúzi nehodlali ustúpiť. Catroux letel z Alžíra do Káhiry, kde sa stretol s britským ministrom rezidentom Richardom Caseyom, ktorý situáciu označil za neúnosnú.

Briti využili situáciu na oslabenie Francúzov a reagovali ultimátom, že pokiaľ uväznení hodnostári nebudú prepustení, oslobodia ich britské jednotky. Francúzi pod tlakom museli ustúpiť, prezident a vláda sa vrátili do svojich úradov a ústava zostala nezmenená. Helleu bol odvolaný a na jeho miesto ako generálny delegát a hlavný veliteľ francúzskej armády v Levante bol vo februári 1944 vymenovaný generál Paul Beynet. Počas roku 1944 Francúzi neochotne presunuli väčšinu svojich právomocí na sýrsku a libanonskú vládu, ale de Gaulle za toto „poníženie“ ostro kritizoval britských spojencov a ich politiku v Levante. Kríza však nebola zažehnaná, lebo Francúzi si ponechali v rukách

bezpečnostné sily, *troupes spéciales*¹³⁾, ktoré hodlali použiť ako nástroj nátlaku, aby donútili vlády Sýrie a Libanonu podpísať zmluvy zachovávajúce Francúzsku osobitné postavenie v Levante. Nezávislosť oboch krajín bola však uznaná viacerými mocnosťami, o. i. Veľkou Britániou a Sovietskym zväzom.

Roky druhej svetovej vojny boli v Sýrii a v Libanone obdobím silnej radikalizácie politických požiadaviek a veľkého rozmachu národnooslobodzovacieho hnutia. S blížiacou sa porážkou mocností Osi predstavitelia Slobodného Francúzska, ktorí boli po celú vojnu nútení robiť ústupky, znovu sklzli na kolonialistické pozície, a tak napätie medzi nimi a domácimi vlasteneckými silami nevyhnutne narastalo. Koncom roku 1944 sa príprava britskej povojnovej politiky na Blízkom východe dostávala do konečného štádia a netaktický postup Francúzov narúšal presadzovanie tejto politiky zameranej na upokojovanie revolučných nálad obyvateľstva a na dosiahnutie dohody s domácimi vládnucimi vrstvami. V súlade s novou politickou líniou došlo v decembri 1944 v Grécku k britskej intervencii, ktorá zabránila vytvoreniu ľavicovej vlády. V marci 1945 sa konečne podarilo založiť Ligu arabských štátov a vzápätí na to hrozilo vzplanutie vážneho konfliktu v Sýrii a Libanone. Generálporučik sir Edward Spears, predstaviteľ britského velenia na Blízkom východe, sa rozhodne staval proti obnoveniu francúzskej prítomnosti v Levante. Oprávnené sa obával, že to skomplikuje situáciu v Palestíne, považovanej vtedy za najcitlivejší bod britského panstva v regióne a otvorene to vyjadril slovami: „Keď Arabi stratia vieru v našu dobrú vôľu, ak budú cítiť, že sme ich opustili a stratili sympatie pre ich aspirácie, zvlášť v Levante, prímerie môže byť porušené a Palestína znovu vzplanie. Otázky Levanty a Palestíny sú veľmi úzko späté: ak sa budú zle vyvíjať naše záležitosti v Levante, môže to mať okamžitú odozvu v Palestíne“.

Koncom vojny sa vďaka pomerne tolerantnému postoju francúzskeho generála Beyneta voči domácomu obyvateľstvu podarilo dosiahnuť isté zmiernenie napätia v Levante. Generál de Gaulle však presadzoval názor, že s ústupkami, na ktoré museli Francúzi pristúpiť počas vojny pod tlakom ľudového hnutia i britskej politiky, už treba skončiť a pustiť sa do obnovy predvojnového stavu. Na britské sťažnosti o porušovaní dohody z roku 1941 (o podriadení oddielov Slobodného Francúzska britskému stredovýchodnému veleniu), de Gaulle odpovedal: „Spoločný nepriateľ bol z Blízkeho východu vyhnaný pred dvoma rokmi. Naše levantské sily nepodliehajú teda v žiadnom smere britským príkazom“.

BRITSKÝ MANDÁT V PALESTÍNE

Keď v roku 1919 britská vláda prevzala mandát nad Palestínou, neuvedomila si, že na seba berie nespĺniteľnú úlohu. Jej neúspech vyriešiť problémy ďalej zakalil napäté vzťahy Británie s Arabmi. V podmienkach mandátu bol článok 6, v ktorom sa uvádzalo: „Správa Palestíny pri zaručení, že práva a postavenie iných skupín obyvateľstva nebudú poškodené, uľahčí židovské prisťahovalectvo za vhodných podmienok a podporí spoluprácu so Židovskou agentúrou (Jewish Agency) spomínanej v článku 4, dohodnúť usadzovanie židov na pôde, vrátane štátnej pôdy a neobrábanej pôdy nepožadovanej pre verejné záujmy“.

Prvým britským vysokým komisárom pre Palestínu bol sir Herbert Samuel, žid, ktorý prvý prišiel s návrhom židovskej Palestíny britskému kabinetu roku 1914. On však nikdy nebol aktívnym členom sionistického hnutia a ako vysoký komisár vyvíjal veľké úsilie „byť spravodlivým“ k ostatným skupinám obyvateľstva, čím si v konečnom dôsledku privodil sklamanie a dokonca opovrhnutie sionistov. Ustanovil správu zloženú z muslimov, kresťanov a židov a istý čas pracoval s poradným výborom podobného zloženia dúfajúc, že to nakoniec povedie k čiastočne volenej zákonodarnej rade pre spoločnú komunitu. Arabi, ktorí zásadne odmietali tak mandát ako aj Balfourovu deklaráciu, však bojkotovali voľby a požadovali národnú vládu, spôsobili vážne nepokoje. Na Samuelovo naliehanie britská vláda vydala bielu knihu (White paper) vyhlasujúcu britské odhodlanie udržať rovnováhu medzi arabskou a židovskou komunitou. Arabi však boli presvedčení, že pravým úmyslom tohto dokumentu je vyčkať s poskytnutím samosprávy dovtedy, kým počet a sila židov v Palestíne vzrastú tak, že budú mať prevahu, a preto neprestali požadovať okamžité vytvorenie národnej vlády, odvolávajúc sa na sľuby dané Arabom počas vojny. Odmietli Samuelov návrh, aby vytvorili Arabskú agentúru ako protiváhu Židovskej agentúry. Jeden zo Samuelových činov, vraj s dobrým úmyslom voči Arabom, mal osudné následky. Aby udržal rovnováhu medzi dvoma najmocnejšími rodinami v Jeruzaleme, ovplyvnil voľby na *veľkého muftiho*¹⁴⁾ Jeruzalema v prospech mladého vlastníka, *al-hádždža*¹⁵⁾ Amína al-Husajního. Z tejto pozície sa al-hádždž Amín al-

POZNÁMKY

Husajní, nekompromisný arabský nacionalista, ale bez potrebnej politickej zrelosti, stal vodcom Arabov v Palestíne.

Roky 1923 - 1929 boli pomerne pokojné, hlavne preto, lebo arabské obavy sa zmenšili znížením židovského prisťahovalectva. Sionisti však pokračovali v konsolidovaní svojich usadlostí a svojej politickej prítomnosti, hoci ich nádeje na získanie početnej prevahy poklesli. Britská mandátna správa sa nechala ukolísaf a drasticky znížila vojenskú posádku napriek varovaniam zo strany Stálej mandátnej komisie. Roku 1929 sa situácia prudko zhoršila. V auguste Británia súhlasila s vytvorením rozšírenej Židovskej agentúry, v ktorej polovica členov bola získaná zo sionistických sympatizantov mimo Palestíny, čím sionisti získali novú sebadôveru. Ten istý mesiac spor týkajúci sa náboženských obradov pri múre nárekov v Jeruzaleme viedol k rozsiahlym miestnym zrážkam s obojstrannými ťažkými stratami. Briti nasadili vojenské jednotky a obnovili poriadok: arabské straty boli väčšinou spôsobené britskými vojakmi.

Británia bola plne konfrontovaná s protirečieniami mandátu. Nový vysoký komisár, sir John Chancellor (1928 - 1931) navrhol, aby bol mandát reorganizovaný, aby sa odstránili zvláštne privilégia židov, obmedzil nákup pôdy (urýchlenými procedúrami pri predaji pôdy arabských statkárov, ktorí žili v zahraničí a nesmeli ju užívať) pomocou sionistických fondov a dal Arabom rovnakú mieru samosprávy. Britská technická správa konštatovala, že tam už nie je pôda prístupná novým prisťahovalcom bez zásadných rozvojových fondov, ktoré v dobe hospodárskej krízy britská vláda nebola ochotná poskytnúť. Roku 1930 minister kolónií v britskej labouristickej vláde vydal ďalšiu bielu knihu, v ktorej akcentoval nutnosť plnenia britských záväzkov voči Arabom obmedzením židovského prisťahovalectva a ukončením zvýhodneného nákupu arabskej pôdy židmi. Sionisti, ktorí prirodzene videli ako sa vzdalujú ich nádeje na židovskú Palestínu, vo vzniknutom rozruchu boli schopní využiť svojich sympatizantov vo všetkých stranách britského parlamentu na to, aby od slabej, neistej labouristickej vlády Ramsayho MacDonalda dosiahli zrušenie bielej knihy. Palestínski Arabi sa zasa presvedčili, že odporúčania v ich prospech sú v centre moci nakoniec vždy anulované. Začali s pokusmi organizovať vlastnú medzinárodnú podporu. V decembri 1931 sa konal v Jeruzaleme muslimský kongres, za prítomnosti predstaviteľov 22 muslimských krajín, aby varovali pred hrozbou sionizmu, ale jeho výsledky boli len deklaratívne. Hoci aj Arabi v susedných krajinách začínali byť znepokojení vážnou situáciou palestínskych Arabov, mohli im poskytnúť len slabú praktickú pomoc. Bojkot britského a židovského tovaru vyhlásený roku 1933 bol v podstate neúčinný.

V prvej polovici 30. rokov prudko vzrástlo židovské prisťahovalectvo zo 4000 roku 1930 na 30.000 roku 1933 a 62.000 roku 1935. Bolo to sčasti následkom obáv z príchodu Hitlera k moci v Nemecku, ale oveľa viac zo stúpajúcej dôvery v budúcnosť Palestíny, ktorá napriek svetovej hospodárskej kríze, prežívala konjunktúru vďaka pestovaniu citrusových plodov. Roku 1935 arabské strany, hoci zďaleka neboli jednotné, kolektívne žiadali zrušenie židovského prisťahovalectva, zákaz predaja pôdy a vytvorenie demokratických inštitúcií. Briti navrhli 28-člennú legislatívnu radu, v ktorej Arabi mali mať 14 kresiel, židia 8 a zvyšných 6 bolo rezervovaných pre britských úradníkov. Väčšina Arabov návrh odmietla, pretože rozdelenie členov nebolo úmerné počtu obyvateľstva. Židia ju rozhorčene odmietli, pretože sa domnievali, že bude poskytovať Arabom možnosť trvale dusiť rozvoj židovskej národnej domoviny. Z toho dôvodu neskôr viacerí Palestínčania ľutovali, že návrh odmietli.

Arabské povstanie 1936 - 1938 proti mandátu, ktoré dlho tlelo kým nakoniec vzbĺklo, bolo vyprovokované opodstatnenými obavami, že neohraničené židovské prisťahovalectvo povedie k početnej prevahе sionistov ak tomu Británia účinne nezabráni. Iskrou bolo zistenie, že sionisti pašujú zbrane na sebaobranu. V apríli 1936 arabské politické strany vytvorili Najvyšší arabský výbor, na čelo ktorého bol postavený muftí al-hádždž Amín al-Husajní. Výbor vyhlásil generálny štrajk trvajúci šesť mesiacov. Zároveň arabskí povstanci, ku ktorým sa pripojili dobrovoľníci zo susedných arabských krajín rozpúťali ľudové povstanie.

Nebolo to prvýkrát ani naposledy, čo Británia vyslala vyšetrovaciu komisiu. Komisia lorda Peela došla k záveru, že záväzky Británie voči Arabom a židom sú nezlučiteľné a mandát je nefunkčný. Po prvý raz odporučila rozdelenie Palestíny na židovský a arabský štát, s tým, že Jeruzalem a Haifa zostanú pod britskou správou a so stanovením ročného limitu 12 tisíc židovských prisťahovalcov pre nasledujúcich päť rokov. Malý arabský štát mal byť pripojený k Zajordánsku emira Abdalláha. Reakcia sionistov bola rozporná: Británia po prvý raz hovorila o židovskom štáte a navrhla násilné presťahovanie časti arabskej populácie, avšak nepáčilo sa im obmedzenie rozlohy židovského štátu, z

ktorého bol vyňatý Jeruzalem a limit na židovské prisťahovalectvo. Stále dúfali, že získajú prevahu v nerozdelenej Palestíne. Na druhej strane Arabov (s výnimkou emira °Abdalláha, ktorý nabádal na prijatie plánu) správa Peelovej komisie rozhnevala a ich povstanie sa zintenzívnilo, napriek masívnemu nasadeniu britských síl a postaveniu Najvyššieho arabského výboru mimo zákona. Väčšina členov výboru bola poslaná do vyhnanstva na Seychelly, ale muftí al-hádždž Amin al-Husajní ušiel do Bagdadu a pokračoval v presadzovaní spravodlivých požiadaviek palestínskych Arabov.

Spoločnosť národov potom schválila prípravu podrobného plánu na rozdelenie Palestíny. Technická komisia, ktorá podávala správu v novembri 1938 vyhlásila návrhy Peelovej komisie za nerealizovateľné. Britská vláda súhlasila a zvolala konferenciu pri okrúhlym stole, ktorá sa zišla v Londýne vo februári 1939. Skončila sa neúspechom a rovnako sa skončili dve bilaterálne konferencie so židmi a Arabmi, ktoré nasledovali, pričom na druhú boli pozvaní aj reprezentanti arabských štátov čo malo byť vyjadrením uznania, že otázka Palestíny je vecou všetkých Arabov. Arabské povstanie začiatkom roku 1939 postupne slablo. Po mníchovskej kríze 1938 a odsunutej hrozbe vypuknutia vojny bola Británia schopná vyslať na Blízky východ ďalšie jednotky. Dlhý a neúspešný zápas zanechal palestínskych Arabov vo vyčerpanom a demoralizovanom stave.

Britská vláda bola v prvom rade zaujatá blížiacou sa vojnou, ktorá sa ukazovala ako nevyhnutná. Prioritou bolo zabezpečiť si aspoň pasívnu podporu Arabov, ktorí tvorili drvivú väčšinu obyvateľstva v strategicky životne dôležitom regióne Blízkeho východu (vrátane Palestíny, kde ich bolo ešte stále asi 70 %). Predpokladalo sa, že židia budú nutne na strane Británie v akejkolvek vojne proti Hitlerovi. Nová biela kniha britskej vlády z mája 1939 stanovovala obmedzenie židovského prisťahovalectva na 75 tisíc na najbližších päť rokov s tým, že ďalšie prisťahovalectvo bude podliehať arabskému súhlasu. V bielej knihe sa uvádzalo, že cieľom je vytvoriť v priebehu desiatich rokov nezávislý palestínsky štát takými zmluvnými väzbami s Britániou, ktoré uspokojia všetky obchodné a strategické záujmy oboch krajín. Bolo jasné, že Arabi budú mať vtedy ešte veľkú početnú prevahu.

Hoci táto nová politika bola priaznivejšia voči Arabom, muftího strana ju odmietla - vychádzala totiž z dlhoročných skúseností, že britskej vláde nemožno dôverovať, lebo doteraz temer nič nedokázala presadiť proti židovskej opozícii. Aj umiernení Arabi zdieľali tieto pochybnosti. Sionisti, na druhej strane, boli zdesení a rozhnevaní, pretože ju považovali za smrteľnú ranu pre ich aspirácie a zradu Balfourovej deklarácie. Ich rozhodnutie vytvoriť svoj vlastný štát v Palestíne ďalej zosilnelo. Židovská komunita v Palestíne už mala značný stupeň samosprávy prostredníctvom voleného zhromaždenia, ktoré vyberalo vlastné dane. Čisto židovské odborové organizácie boli zjednotené do konfederácie - Histadrut, ktorá vykonávala rozličné iné funkcie ako bankár, podnikateľ a vlastník pôdy. Medzi rokmi 1922 a 1939 sa židovské vlastníctvo pôdy zdvojnásobilo. Hebrejská univerzita na hore Golgota v Jeruzaleme, otvorená roku 1925, hrala vedúcu úlohu pri príprave intelektuálneho a vysokoškolsky vzdelaného vedenia. Najvýznamnejším výdobytkom pre budúcnosť bolo vytvorenie Hagany, tajnej, ale oficiálne tolerovanej židovskej armády. Tá získala skúsenosti pri obrane židovských osád proti arabským útokom a niektorí jej členovia pomáhali britským silám potláčať arabské povstanie. Židia v Palestíne boli impozantnou silou a boli rozhodnutí postaviť sa proti novej britskej politike. Ich nádeje na úspech však vyzerali veľmi nepriaznivo.

Východne od rieky Jordán, v novovytvorenom Zajordánskom emiráte pod vládou emira °Abdalláha, boli problémy podstatne menej komplikované. Po tom čo Británia získala súhlas Spoločnosti národov na vyňatie Zajordánska z územia uvažovaného pre zriadenie židovskej národnej domoviny, 25. mája 1923 uznala Zajordánsko ako nezávislý štát, ale podliehajúci britským záväzkom v rámci palestínskeho mandátu. Pod tlakom Francúzska boli sýrski vodcovia, ktorí hľadali útočisko v Zajordánsku, prinútení odísť. Všetky jednotky boli dané pod velenie britského dôstojníka a s britskou pomocou boli neskúsené jordánske sily schopné poradiť si aspoň s kmeňovými spormi a s prenikaním wahhábovských bojovníkov z Nadždu počiatkom 20-tych rokov.

Krajina bola chudobná, nerozvinutá a riedko osídlená, ale získala sociálnu a politickú súdržnosť, ktorá Palestíne chýbala. Británia prakticky nadiktovala podmienky zmluvy roku 1928, podľa ktorej mal byť usmerňovaný emir °Abdalláh britskými radami prostredníctvom britského rezidenta menovaného vysokým komisárom pre Palestínu v takých veciach ako boli zahraničné vzťahy, financie a jurisdikcia nad cudzincami. Bolo tam asi dvadsať britských poradcov a skromná britská subvencia (101 tisíc libier šterlingov z celkového štátneho rozpočtu 257 tisíc libier šterlingov roku 1925 - 1926) a napriek chudobe bol dosiahnutý istý pomalý ale trvalý pokrok. Stavali sa cesty a školy, ale ešte päť-

POZNÁMKY

násť rokov mala krajina len jednu strednú školu.

Roku 1931, po desiatich rokoch skúsenosti v Iraku, kapitán John Bagot Glubb (neskôr známy ako Glubb pašá) prišiel a založil Púštnu hliadku ako zvláštnu zložku zajordánskej armády (Arabskej légie), ktorej bola zverená úloha udržiavať poriadok na púšti. Jej novou charakteristikou bolo, že využívala nomádov na udržiavanie poriadku medzi ich beduínskymi súkmeňovcami. Glubb dosiahol značný úspech v tom, že získal dôveru beduínov a presvedčil ich o výhodách poriadku a stability. Takto sa stali lojálnymi voči zajordánskemu štátu a mnohí z nich nastúpili do služby v pravidelných ozbrojených silách.

Čeliac problémom v Palestíne, Británia bola rada, že mohla poskytnúť 'Abdalláhovi širšiu nezávislosť ako nespornému vodcovi Zajordánska. Hoci jeho nárok na vládu bol založený na verzii panarabizmu jeho hášimovskej rodiny, jeho pozoruhodné politické majstrovstvo mu umožnilo zaistiť lojalitu väčšiny miestnych kmeňových vodcov pre seba a svoju rodinu. Roku 1934 Británia súhlasila s tým, že emir môže do arabských štátov menovať konzulárnych predstaviteľov a roku 1939 súhlasila s vytvorením ministerskej rady riadiacej vládne rezorty a zodpovednej emirovi. Keďže Zajordánsko do veľkej miery záviselo od britskej subvencie a podpory vláda vyhlásila, že nebude žiadať nezávislosť, pokiaľ nebude mať dostatok vlastných finančných zdrojov, aby sa krajina udržala.

Hoci sa Zajordánsko vyvíjalo oddelene a iným spôsobom, zďaleka nebolo izolované od udalostí v Palestíne na západ od rieky Jordán. Medzi ľuďom na oboch stranách rieky bolo veľa pokrvných príbuzenských zväzkov a vyššia úroveň vzdelania medzi Palestínčanmi mala za následok, že niektorí sa stali úradníkmi v neskúsenej ammánskej administratíve. Zajordánci sa cítili citovo zainteresovaní do odvíjajúcej sa tragédie Palestíny. V Zajordánsku sa však rozvíjal aj prvok regionálneho nacionalizmu rovnako ako vo všetkých bývalých arabských provinciách Osmanskej ríše. Myšlienka Zajordánsko Zajordáncom sa nakoniec pretavila do zákona rezervujúceho miesta v štátnej správe pre Zajordáncov. Voči tomu protestovali arabskí nacionalisti, ktorí tvrdili, že nič by nemalo posilňovať umelo vnútené rozdiely medzi Arabmi, ale v praxi mal osobitný vývoj Zajordánska podporu väčšiny obyvateľstva krajiny.

Emir 'Abdalláh sa sústredil na budovanie svojej mocenskej základne v Zajordánsku, ktoré hoci bolo menšie a chudobnejšie ako Palestína alebo Sýria, malo výhodu, že v ňom mohol vládnuť osobnou autoritou. To však neznamenalo, že sa vzdal svojich hášimovských panarabských aspirácií. Tie sa netýkali Egypta alebo Arabského polostrova, ktorý Hášimovci stratili v zápase s Ibn Sa'údom, ale sústreďovali sa na nároky jeho rodiny na Veľkú Sýriu. Vo Francúzmi ovládanej Sýrii mal malé vyhliadky na úspech, ale Palestína bola čosi iné. Na začiatku britského mandátu si urobil bystrý odhad sily a cieľov sionistov a bol v podstate pripravený rokovať s nimi. Predvídal dobu kedy palestínski Arabi budú požadovať jeho ochranu a budú ochotní prijať jeho vládu. Z toho dôvodu naliehal roku 1937 na prijatie návrhu Peelovej komisie na rozdelenie Palestíny a pripojenie arabskej Palestíny k Zajordánsku.

Emir 'Abdalláh si svojím postojom narobil mnohých nepriateľov medzi arabskými nacionalistami, ktorí odmietali Hášimovcov tak v Palestíne ako aj v Sýrii. V oboch týchto krajinách mal aj prívržencov, tí však netvorili väčšinu. Jeho hášimovská rodina v Iraku mu bola viac naklonená, ale nebola ochotná prijať jeho vodcovstvo. On bol pripravený vyčkať udalosti v Palestíne.

FORMOVANIE ŠTÁTNOTI V IRAKU

Nové iracké kráľovstvo vytvorené roku 1921 trpelo mnohými problémami týkajúcimi sa jeho národnej jednoty. Odstredivé sily boli mocné: na severe rebelovala veľká nespokojná kurdska menšina, ktorá bola v rámci povojnového urovnania zbavená všetkých nádejí na samourčenie. Boli tam aj veľké turkménske a kresťanské asýrske menšiny. Samotné arabské obyvateľstvo bolo rozdelené na početnejších ší'itov a na politicky dominantných sunnitov.

Jednako, Irak bol vari najúspešnejším z mandátnych režimov. Hoci kráľ Fajsal I. bol dosadený na trón zvonku, ukázal sa ako účinná zjednocujúca sila. Kurdska komunita aj beduínske kmene sa postupne podriadili zákonu rovnako ako ší'itskí mudžtahidovia alebo náboženské autority (zväčša Peržania). Vzťahy s Iránom neboli srdečné, ale zostali pokojné. Hraničné spory s Ibn Sa'údom, rozjatované hášimovsko-saúdskou rivalitou, boli ostrejšie, ale istý stupeň zmierenia bol dosiahnutý vďaka britskému prostredníctvu. Vzťahy s bývalými tureckými pánmi boli najzložitejšie. Na Laussanskej konferencii roku 1923 Turecka republika požadovala navrátenie väčšej časti mosulského vilájetu, o kto-

rom sa predpokladalo, že je bohatý na ropu. Po dvoch rokoch zápasov na pôde Spoločnosti národov, Turecko neochotne, ale jednoznačne prijalo pririeknutie Mosulú Iraku.

Keď boli neutralizované snahy niektorých vysokých britských úradníkov, ktorí v tesne po vojne preferovali začlenenie Iraku do Britskej ríše, britská vláda uskutočňovala pomerne liberálnu politiku. Rozsiahle práva funkcionárov britskej správy z obdobia tesne po vojne, boli postupne zredukované. V roku 1924 bolo zvolané ústavodarné zhromaždenie, ktoré v nasledujúcom roku schválilo Anglo-irackú zmluvu a organický zákon, v súlade s ktorým boli irackí ministri zodpovední dvojkomorovému parlamentu. Avšak zmluva, ktorá zachovávala Britom v Iraku významné výnimočné práva, bola irackým parlamentom ratifikovaná len po tvrdom britskom nátlaku na radikálnu opozíciu požadujúcu nezávislosť bez obmedzení.

Koncom dvadsiatych rokov bola Británia ochotná ukončiť mandát za predpokladu, že britské záujmy budú zachované, ale nová zmluva bola dlho odkladaná pre pokračujúcu opozíciu nacionalistov voči akémukoľvek britskému poručníctvu v zakrytej forme. Aj niektorí členovia Spoločnosti národov (hlavne Francúzsko bolo vystrašené možným precedensom pre vlastné mandáty) namietali, že Irak ešte nie je pripravený na úplnú nezávislosť. Nakoniec bola roku 1930 uzavretá Anglo-iracká zmluva zaisťujúca 25-ročné spojenectvo, počas ktorého mali obe krajiny vzájomne konzultovať, aby zosúladili svoje záujmy v zahraničnej politike. Británia získala právo používať niektoré letecké základne v Iraku a existujúcu dopravnú infraštruktúru a za to mala poskytnúť vojenskú misiu, ktorá pomáhala pri výcviku irackej armády.

Roku 1932 sa britský mandát formálne skončil; Irak sa stal nezávislým a vstúpil do Spoločnosti národov pod britským poručníctvom. Značná časť irackej verejnej mienky bola nespokojná lebo cítila, že krajina zostala pod britskou hegemoniou. Podľa tohto názoru toto bolo ešte zhoršené mocou Iraq Petroleum Company, ktorá mala monopol na iracké ropné zdroje. V auguste 1933 hrozivou predohrou k nezávislosti sa stal masaker, ktorý spáchal jeden vojenský útvar vyvraždením asi 300 asýrskych vidiečanov v severnom Iraku. Iracká verejná mienka do istej miery schvaľovala masaker a vojaci neboli nikdy potrestaní. Veľká časť asýrskej komunity sa zakrátko vysťahovala do Sýrie.

Kráľ Fajsal I. zomrel náhle roku 1933 za podozrivých okolností vo Švajčiarsku. Po ňom nastúpil na trón jeho syn Gází. Mladý a populárny Gází mal povest arabského nacionalistu, ale chýbala mu otcova autorita. Roku 1927 bola objavená ropa v dostatočnom množstve neďaleko Kirkúku na severe a ťažba začala prinášať prvé citeľné výnosy roku 1934. Zavražďovanie, spojenie a verejné služby, to všetko pokročilo dopredu a začal sa prudký rozvoj rozsiahlych zdrojov krajiny. Nepriťomnosť kráľa Fajsala však sťažila rozvoj životaschopného politického systému. Vo vysokých štátnych funkciách slúžilo niekoľko schopných a oddaných ministrov a funkcionárov, ktorí zotrvali ešte z osmanských čias. Najvýraznejšou osobnosťou spomedzi nich bol paša Núrí as-Sa'íd.

Parlamentná demokracia nedokázala zapustiť korene, nevznikla žiadna autentická politická strana. Voľby boli väčšinou kontrolované, pričom dominantné zostávali osobné, triedne a skupinové záujmy pravicových konzervatívnych síl. V úrade sa vystriedalo viacero pravicových kabinetov, ktoré čím boli neschopnejšie tým boli autoritárskejšie. Proti vládam svojich rivalov v úrade niektorí politici neváhali organizovať kmeňové povstania, ktoré nikdy nemohli byť plne pod kontrolou. Zoči-voči politikom starej školy stála aliancia reformných intelektuálov stredných tried a mladých nacionalistických dôstojníkov armády, inšpirovaných príkladom Kemala Atatürka. Títo prevzali moc roku 1936 pod vedením generála kurdskeho pôvodu Bakra Sidqího. Hnutie sa však skončilo o desať mesiacov tak ako sa začalo - vraždou a vojenským prevratom. Bolo neúspešné, lebo reformistické elementy boli čoskoro odsunuté nabok; armáda bola rozdelená a väčšina obyvateľstva sa odcudzila novým vládcom. Prevrat bol však udalosťou veľkého významu, pretože vytvoril precedens vojenských prevratov v arabskom svete. Napriek svojmu neúspechu iracká armáda získala novú sebaistotu a chuť na zasahovanie do politického života.

Časť armády, ktorá zvrhla Bakra Sidqího zostala pri moci za scénu, schopná vytvoriť i zvrhnúť vládu. Paradoxne, roku 1938 táto skupina známa ako „sedmička“, pomohla priviesť civilistu - Núrího as-Sa'ída - k moci. Pre najbližších dvadsať rokov dominoval probritský a krajne konzervatívny Núrí as-Sa'íd v irackom štáte svojou silnou osobnosťou a politickou obratnosťou. V apríli 1939 zahynul pri automobilovej nehode, tiež za podozrivých okolností mladý národne orientovaný kráľ Gází. Na zásah Britov sa stal regentom za jeho maloletého syna Fajsala bratanec aj švagor nebohého kráľa, emir 'Abdaliláh ibn 'Alí.

POZNÁMKY

Potlačenie protibritského povstania, ktoré roku 1941 viedol premiér Rašíd °Alí al-Kajlání využili domáce ultrakonzervatívne sily i britskí imperialisti na brutálnu likvidáciu všetkých demokratických práv obyvateľstva. Ministerský predseda Núrí as-Sa°íd i regent °Abdaliláh pomocou stanného práva presadzovali tvrdý protibritský a protiludový kurz. Súčasne s obmedzovaním demokratických práv sa zhoršovala aj životná úroveň irackého obyvateľstva. Vojnová inflácia zapríčinila, že v rokoch 1939 - 1945 životné náklady vzrástli niekoľkonásobne. Ani tvrdé represálie nedokázali zabrániť rastu opozičných síl, ale vláde a britským kolonizátorom sa podarilo situáciu upokojiť tým, že demagogicky poukazovali na nutnosť sústrediť všetky sily na podporu spojencov a riešenie nahromadených problémov odložiť na povojnové obdobie. Sľubmi sa vláde podarilo roku 1943 utíšiť povstanie Kurdov, ktoré viedli bratia Ahmad a Mustafá al-Barzání, ale rast nespokojnosti s hospodárskymi a spoločenskými pomermi donútil vládu vo februári 1944 prepustiť viacerých politikov internovaných pre sympatie s protibritským povstaním. Pozícia vlády sa stala neudržateľná, a preto bol „obetovaný“ Núrí as-Sa°íd, s menom ktorého bolo spojené tvrdé presadzovanie britských záujmov v Iraku a bezohľadné zbedačovanie ľudu. Jeho odstránenie z vlády nepresadzovali len konzervatívni irackí politici, ale aj ctižiadostivý emir °Abdaliláh, lebo nebol spokojný s úlohou, ktorú mu prísúdil Núrí as-Sa°íd, s úlohou figúrky, ktorá bude vykonávať jeho vôľu. Núrí as-Sa°íd teda rezignoval 3. júna 1944 a novým premiérom sa stal vážený staručký konzervatívny politik Hamdi al-Páčačí, ktorý pokračoval v predošlej politike, hoci z hľadiska vládnucich kruhov nie tak obratne ako jeho predchodca.

Jedným z významných činov novej vlády bolo nadviazanie diplomatických stykov so Sovietskym zväzom. V septembri 1944 sa v denníku „aš-Ša°b“ (Lud) objavila výzva na založenie politickej strany, ktorá by sa usilovala o uskutočnenie národných cieľov Iraku, lebo „ak sa ľud nezúčastní národného zápasu, vyhlásenia a sľuby spojencov - aj keby boli urobené s najlepšimi úmyslami - zostanú iba papierovými sľubmi“. V tom istom denníku boli zakrátko publikované články k výročiu VOSR, vyzývajúce využiť jej skúsenosti vo vlastnom národnooslobodzovacom zápase. I v parlamente sa množili hlasy žiadajúce odstránenie cudzej nadvlády a revíziu Anglo-irackej zmluvy z roku 1930 ktorá mala platiť ešte desať rokov.

SITUÁCIA NA ARABSKOM POLOSTROVE

Rozkúskovanie Osmanskej ríše sa teda odrazilo na vytvorení piatich nových štátov - Sýria, Libanon, Zajordánsko, Irak a Palestína. Všetky boli pod poručenstvom Británie alebo Francúzska, ktoré boli zodpovedné aj za vytýčenie ich hraníc. Podľa podmienok prímeria v Mudrose sa turecká suverenita nad Jemenom, ktorá nebola nikdy veľmi efektívna, definitívne skončila. Vzdialenosť krajiny a jej nedostupnosť, posilnená želaniami jej vládcov, zaistili, že zostala zaostalá, ale nezávislá. Iný nový štát - Hidžázske kráľovstvo, úbohý zvyšok sna šarífa Husajna o nezávislej arabskej federácii pod hášimovskou vládou - nemal dlhý život. Na zvyšnej časti Arábie, Ibn Sa°úd, sultán Nadždu a od neho závislých území, rozširoval svoju vládu. Keď si podrobil svojich pätnástročného syna Fajsala do juhozápadných arabských vysočín °Asíru, aby si zabezpečil lojalitu miestneho obyvateľstva. Podobne to urobil s oblasťou Džawf v blízkosti hraníc novovytvoreného emirátu Zajordánska. Avšak Ibn Sa°úd musel čeliť stále sa opakujúcemu problému: jeho nedisciplinovaní a divokí bojovníci známi ako al-Ichwán (Bratstvo), ktorí nebrali do úvahy medzinárodné hranice, robili hlboké nájazdy na územie Zajordánska a Iraku. Briti letectvom a obrnenými vozidlami podporili miestne kmene a bojovníci al-Ichwánu sa museli väčšinou s ťažkými stratami stiahnuť.

Hranice medzi Nadždom na jednej strane a Kuvajtom a Irakom na strane druhej ešte stále neboli riadne vyznačené. Ibn Sa°úd považoval vytýčovanie hraníc v oblasti, kde kočovným obyvateľom chýbal akýkoľvek pocit štátnej príslušnosti a boli zvyknutí v púšti prekonávať obrovské vzdialenosti pri hľadaní pastvísk pre svoje čriedy, za absurdné. Britskí protektori Iraku a Kuvajtu však boli rozhodnutí vytvoriť hranice, za ktoré nedovolili, aby sa rozšírila wahhábovská moc. V prístave al-°Uqajr na pobreží Zálivu v provincii al-Hasá, sir Percy Cox, vysoký komisár Iraku, dosiahol dohodu s Ibn Sa°údom, pričom široký pás územia nárokovaný Irakom bol prihodený novému irackému kráľovstvu. Pre upokojenie dostal Ibn Sa°úd temer dve tretiny územia považovaného za kuvajtské podľa zmluvy s Osmanskou ríšou z roku 1913, ktoré sa stalo súčasťou Nadždu. Rozpačitý Cox neskôr vysvetľoval kuvajtskému emirovi, že nič by nebolo zabránilo Ibn Sa°úдови zmocniť sa toho územia, keby bol chcel.

Keď sa hovorí o Arabskom polostrove, často sa vynárajú predstavy o Arábii ako praveľnosti Arabov, kolíske islámu a arabského kalifátu. V súčasnom období je územie polostrova rozdelené medzi viaceré štáty - Saudská Arábia, Jemen, Omán, Spojené arabské emiráty, Katar, Bahrajn a Kuvajt.

Saudskoarabské kráľovstvo získalo svoje dnešné hranice v 20. a 30. rokoch, pričom najvýznamnejšou udalosťou bolo dobytie al-Hidžázu začiatkom roku 1926. Emir °Abdal°aziz ibn °Abdarráman z rodu Sa°údovcov (°Al Sa°úd), na Západe označovaný krátko Ibn Sa°úd, urobil zo svojho štátu kráľovstvo a dal mu súčasný názov roku 1932. Jeho úmyslom bolo postupne zjednotiť celú Arábiu, ale v ďalších výbojoch mu zabránila Veľká Británia, ktorá mala spojenecké zmluvy s vládcami kniežatstiev na pobreží Zálivu a neželala si, aby ďalej rozširoval svoje územie. V máji 1927 bola v Džidde uzavretá „zmluva o priateľstve a dobrej vôli“, podľa ktorej Británia uznala plnú nezávislosť wahhábovského štátu s tým, že Ibn Sa°úd sa zaviazal rešpektovať jej „zvláštne vzťahy“ s arabskými emirátmi a šejkátmi Perzského zálivu a udržiavať s nimi mier a priateľské vzťahy.

V rokoch svetovej hospodárskej krízy sa začalo prenikanie amerického kapitálu do Saudskej Arábie v súvislosti so snahou získať koncesie na hľadanie a následné ťaženie ropy a ďalších nerastov. Ropné spoločnosti využívajúce saudskoarabské koncesie vytvorili spoločnú firmu CASOC (California Arab Standard Oil Company) v novembri 1933, ktorú v roku 1944 premenovali na ARAMCO (Arabian American Oil Company). V druhej polovici 30. rokov tak Japonci ako aj Nemci sa pokúšali preniknúť na ropný trh Saudskej Arábie, ale neuspeli: Ibn Sa°úd dal prednosť pokračujúcim stykom s Američanmi, pretože v tom čase zabezpečovali hospodársky rozvoj jeho krajiny bez zjavného vnucovania politických podmienok.

Od začiatku druhej svetovej vojny Saudská Arábia nastúpila politiku neutrality napriek tlakom tak zo strany Veľkej Británie ako aj mocností Osi. Britské „tromfy“ v tejto diplomatickej hre boli závislosť Saudskej Arábie od dovozu obilia z Britmi kontrolovaných území a od počtu pútnikov z islámskych krajín pod britskou nadvládou. Ibn Sa°úd v obave z možného vpádu britských vojsk rozmiestnil svoje jednotky na hraniciach s Kuvajtom, Irakom a Zajordánskom, ale Veľká Británia nemala v úmysle pustiť sa do konfliktu so Saudskou Arábiou, aby sa vyhla prípadným nepríjemnostiam s USA. Hospodárske ťažkosti krajiny vyvolané vojnou využili Američania vo svoj prospech: požiadali Veľkú Britániu, aby Ibn Sa°údu poskytla istú sumu z prostriedkov získaných na základe zákona o pôžičke a prenájme. Finančné záväzky Ibn Sa°úda pomohli potom USA získať povolenie na vybudovanie obrovskej leteckej základne v az-Zahráne. Táto základňa v oblasti Perzského zálivu mala slúžiť tak na posilnenie americkej prítomnosti v blízkosti južných hraníc ZSSR ako aj na výstrahu arabskému národnooslobodzovaciemu hnutiu.

Veľká Británia bola menej úspešná pri dosiahnutí urovnania medzi Ibn Sa°údom a jeho starým rivalom a nepriateľom, kráľom al-Hidžazu (predtým šarífom Mekky) Husajnom ibn °Alí, na ktorého boli teraz sústredené všetky wahhábovské ambície. Zatrpknutý starý kráľ odmietol podpísať v roku 1921 návrh zmluvy, čo by znamenalo prijatie objektívnej reality, že Sýria, Libanon a Palestína sú stratené pre vládu jeho rodiny. Jeho ročná podpora (subvencia) bola zastavená, ale on ešte stále trval na svojom. Demonštroval svoju autoritu v rámci rodiny vykonaním štátnej návštevy do °Aqaby, kde bol prijatý s príslušnou úctou svojím synom °Abdalláhom, novým emirom Zajordánska. Potom urobil osudnú chybu: keď Mustafa Kemal roku 1924 zrušil inštitút islámskeho kalifátu, Husajn (bez súhlasu Veľkej Británie) vyhlásil, že preberá titul „knieža veriacich a následník proroka“.

Na počiatku vojny Británia podporovala myšlienku obnoveného arabského kalifátu, ale teraz už nemala záujem. V islámskom svete ako celku, odhliadnuc od hášimovských lojalistov v Palestíne a v Sýrii, reakcia na Husajново vyhlásenie prechádzala od ľahostajnosti po hnev. Medzi wahhábovskými bojovníkmi Ibn Sa°úda vládol hnev. A práve v tom momente sa Británia rozhodla ukončiť ročnú podporu 60 tisíc libier šterlingov, ktorú vyplácala Ibn Sa°údu od roku 1915. On preto stratil dôvod, aby brzdil svojich bojovníkov, ktorí okamžite napadli al-Hidžáz. Husajn, ktorý bez ohľadu na svoje chyby, zostal dôstojný a odvážny chcel bojovať až do konca, ale na nátlak obyvateľov al-Hidžazu abdikoval v prospech najstaršieho syna. Kráľ °Alí ibn al-Husajn sa so svojimi jednotkami stiahol do Džiddy, kde sa opevnil s úmyslom dosiahnuť prijateľnejšie podmienky v rokovaníach s wahhábovcami. Roztrpčený exkráľ Husajn ibn °Alí odplával do vyhnanstva na Cyprus so zvyškom svojich cenností.

°Alí ibn al-Husajn sa udržal v Džidde ešte rok, potom sa vzdal a abdikoval. Vojská Ibn Sa°úda čoskoro zabrali aj zvyšok al-Hidžázu, ale on musel dbať o to, aby udržal na uzde

POZNÁMKY

svojich bojovníkov al-Ichvánu, lebo správy o ich výčinoch vyvolávali hrôzu miestneho obyvateľstva. Ibn Sa'úd dal prednosť bezpečnosti. Znovu otvoril cestu pre muslimských pútnikov a demonštroval, že je schopný zaistiť bezpečnosť svätých miest po storočiach neporiadkov. Istý anglický muslim, ktorý uskutočnil púť (al-hadžď) v roku 1925 napísal o Ibn Sa'úдови, že „je pravdepodobne najlepším vládcom Arábie od čias štyroch správne vedených kalifov“.

Po abdikácii 'Alího ibn al-Husajna v decembri 1924 sa Ibn Sa'úd stal vládcom celého al-Hidžazu okrem malej časti na severozápade, kde britské úrady v Palestíne udržali toto územie tým, že tam poslali jednotky s obrnenými vozidlami, aby obsadili územie medzi Ma'anom a 'Aqabou pod zámienkou, že ako súčasť bývalého osmanského vilájetu Damask, má byť teraz včlenené do britského mandátneho územia Palestíny. Skutočnosť bola taká, že toto územie bolo považované za zásadné pre Zajordánsko emira 'Abdal-láha, aby mal prístup k moru. Ibn Sa'úd sa nikdy nezmieril s fait accompli, ale nemal síl tomu zabrániť.

Ibn Sa'úd teraz kontroloval sväté miesta islámu. Otázkou bolo ako na to bude reagovať muslimský svet? Veľká väčšina nearabských muslimov, bola skôr skeptická, či kmeňový vodca zo strednej Arábie uspeje pri ochrane a zabezpečovaní svätých miest, keď hášimovskí vládcovia a osmanskí Turci tak zjavne zlyhali. Znepokojilo ich, že wahhábovci zničili hroby muslimských svätých.

Ibn Sa'úd postupoval zručne a obozretne. Vymenoval svojho druhého syna, emira Fajsala, za miestodržiteľa al-Hidžazu a 'Abdalláha Damlúdzího, skúseného Iračana ustanovil za riaditeľa zahraničných vecí. Delegáti spomedzi významných perzských a indických muslimov navštívili al-Hidžáz a podali priaznivé správy. Na ľud al-Hidžazu zapôsobil Ibn Sa'úd svojou schopnosťou udržať bezpečnosť a ochotou prispôbiť sa kultivovanejšiemu mestskému spôsobu života. Notáblovia al-Hidžazu sa naň 8. januára 1926 obrátili s formálnou žiadosťou, aby prijal ich hold ako kráľ al-Hidžazu a on súhlasil vládnuť im s božou pomocou prostredníctvom šarífy.

Tak ako bol kráľom, bol Ibn Sa'úd aj imámom svojho ľudu, čo znamenalo, že ich viedol v modlitbách a bol im vzorom v zbožnosti. Avšak nešiel ďalej - na rozdiel od šarífa Husajna alebo neskôr egyptského kráľa Fárúqa - kráľ Ibn Sa'úd nikdy neašpiroval na titul kalifa; on sa iba rozhodne staval proti tomu, aby sa ho zmocnil niekto iný.

Sovietsky zväz bol prvou veľmocou, ktorá uznala nový saudský režim (16. 2. 1926) a po ňom rýchle nasledovalo uznanie Veľkou Britániou, Francúzskom a ďalšími európskymi štátmi. Spojené štáty americké čakali ešte jedno desaťročie, kým prejavili záujem o Arábiu. Sovietsky zväz sa na Ibn Sa'úda díval ako na nezávislú proti-imperialistickú silu a dúfal, že využije tento nový štát ako kanál na politické a obchodné preniknutie na Blízky východ, ktorý bol inak pod britskou a francúzskou kontrolou. Roku 1938 si ZSSR uvedomil svoj omyl a sovietske vyslanectvo v Džidde bolo zatvorené. Problémy s Britániou zostali, keďže Ibn Sa'úd odmietol uznať britský mandát na Irak, Palestínu a Zajordánsko pokiaľ nebol uznaný jeho nárok na územie Ma'an-'Aqaba. Podľa džiddskej zmluvy z roku 1927 táto záležitosť bola odložená, ale Británia uznala „úplnú a absolútnu nezávislosť území“. Ibn Sa'úd, ktorý na oplátku súhlasil rešpektovať všetky britské zmluvy o ochrane s arabskými šejkátmi Zálivu.

Kráľ Ibn Sa'úd sa dlho boril s úlohou zjednotenia a spravovania svojich rozsiahlych, ale riedko osídlených území, rovnajúcich sa temer dvom tretinám rozlohy Indie. Svojho najstaršieho syna Sa'úda vymenoval za miestodržiteľa Nadždu a druhého syna Fajsala za miestodržiteľa al-Hidžazu, ale potreboval tiež pomoc zvonka a v tom sa oprel o Arabov-muslimov - Iračanov, Sýrčanov a Egyptanov. Každého kmeňového náčelníka urobil zodpovedným za bezpečnosť na vlastnom území s tým, že musel skladať účty priamo jemu, zatiaľ čo wahhábovská armáda zostávala v pozadí ako posledné opatrenie. Uzavrel tiež viacero dynastických sobášov s dcérami vodcov významných kmeňových zväzov, čo vysvetľuje prečo zanechal 44 synov a prečo je dnes vyše šesťtisíc saudských princov, potomkov kráľa Ibn Sa'úda v priamej línii.

Kráľ Ibn Sa'úd preukázal múdrosť v mnohých smeroch. Hoci zostal najvyšším vládcom s ohromnou prestížou, nikdy neignoroval verejnú mienku. Bol rozhodnutý, že jeho kráľovstvo musí mať tie západné vynálezy, ktoré uľahčujú život jeho ľudu s podmienkou, že nepodryjú ich spôsob života. Nesnažil sa presadzovať modernizáciu silou, ale využíval presvedčovanie kde to bolo možné. Zhromaždenie náboženských šejkov presvedčil, že telefón nie je nástroj diabla, keď v ňom počuli hlas recitujúci Korán. (O generáciu neskôr jeho syn Fajsal, ako kráľ, použil tie isté metódy, aby prekonal námietky voči televízii a vzdelaniu dievčat). Napriek taktu a politickej zručnosti, v rokoch 1929 - 1930

musel Ibn Sa'úd čeliť rozsiahlej vzbure medzi jeho ichwánskymi bojovníkmi, ktorí sa postavili proti zavádzaniu západných novôt a požadovali právo uskutočňovať nájazdy za hranicami, v Zajordánsku a Iraku, ktorých ľud považovali za nevercov. Nakoniec sa Ibn Sa'úd pustil do boja proti nim a potlačil vzburu. Jeho autorita bola teraz neohrozená na celom území a 8. septembra 1932 hidžázske kráľovstvo a nadždský sultanát boli oficiálne zjednotené do Kráľovstva Saudskej Arábie.

Púštne hranice nového kráľovstva so šejkátmi Zálivu zostali nevytýčené, ale to malo pôsobiť problémy až neskôr, v ére ropy. Na druhej strane spor s imámom Jahjá, vládcom starobylého kráľovstva jemenského, týkajúci sa °Asíru, územia na pobreží Červeného mora, viedol ku krátkej saudsko-jemenskej vojne roku 1934. Keď saudské sily pod velením emira Fajsala obsadili jemenský prístav Hudajda, Ibn Sa'úd rozkázal ukončiť boje. Na mierových rokovaníach postupoval veľkoryso a veľkodušne, zdržiac sa akýchkoľvek požiadaviek na jemenské územie. Zmluva „muslimského priateľstva a arabského bratstva“ bola základom nerušených vzťahov medzi oboma krajinami najbližších tridsať rokov.

Počas prvých troch dekád po rozpade Osmanskej ríše, Saudská Arábia a Jemen boli jediné dva štáty al-Mašriq alebo arabského východu, ktoré boli plne nezávislé. Za vlády imáma Jahjá ibn Muhammad, ktorý vládol od roku 1904 do roku 1948 bol hornatý Jemen prakticky nepreniknuteľný pre okolitý svet a ani politika v regióne ho veľmi nezasiahla. Saudská Arábia, pretože spravovala sväté miesta islámu a mala v Ibn Sa'úдови vládcu s jedinečnou prestížou, mala významnejší zástoj. Jednako, zostala najmenej rozvinutou časťou regiónu - hrdou, ale nesmierne chudobnou. Zlepšená organizácia výročnej púte zvýšila príjmy v 20-tych rokoch, keď počet pútnikov vzrástol na 100 tisíc ročne a každý pútnik platil poplatok 5 libier šterlingov v zlate. V 30-tych rokoch počet pútnikov drasticky poklesol ako následok veľkej hospodárskej krízy až na 20 tisíc v roku 1933. Roku 1931 bol minister financií Ibn Sa'úda nútený vyhlásiť moratórium na všetky dlhy kráľovstva a zrekvirovať kvôli hotovosti zásoby benzínu dvoch súkromných spoločností v Džidde. S istou neochotou, v roku 1933 Ibn Sa'úd poskytol ropnú koncesiu vo východných oblastiach kráľovstva spoločnosti Standard Oil of California. Ropa bola objavená v komerčných množstvách roku 1938, čo sa malo ukázať ako jedno z najväčších ropných polí na svete, ale pretože zasiahla druhá svetová vojna, až v päťdesiatych rokoch sa kráľovstvo stalo hlavným producentom ropy v regióne a začalo získavať obrovské bohatstvo z jej predaja.

* * * * *

V Jemene (ide o pôvodný severný Jemen), ktorý bol do konca prvej svetovej vojny súčasťou Osmanskej ríše, už od roku 1904 vládol imám Jahjá ibn Muhammad z rodu Hamídadín. V období medzi dvoma vojnami len britsko-talianska rivalita zabránila tomu, aby sa Jemen nestal kolóniou, ale obe mocnosti sa snažili zvýšiť v krajine aspoň svoj vplyv. Počas druhej svetovej vojny imám Jahjá napriek tomu, že sympatizoval s mocnosťami Osi, zostal neutrálny. Britské víťazstvá nad Talianmi a hlavne víťazstvo pri al-°Alamejne, popri naliehaní Saudskej Arábie spôsobili, že imám Jahjá zmenil svoje stanovisko a vo februári 1943 prerušil s Talianskom diplomatické styky. V marci 1945 sa Jemen stal jedným zo zakladajúcich členov Ligy arabských štátov, ale na rozdiel od iných arabských krajín nevyhlásil vojnu mocnostiam Osi, čím stratil možnosť účasti na konferencii v San Francisku. Za člena OSN bol Jemen prijatý až roku 1947. Aj keď územie Jemenu nebolo dejiskom bojových akcií, vojna spôsobila vážne straty hospodárstvu krajiny. Zahraničný obchod bol od roku 1940 prerušený, a tak Jemen nemohol vyvážať svoju jedinú významnú komoditu - kávu a dovážať potraviny ako múku, cukor a olej, takže sa šíril hlad a epidémie.

VÝVOJ V EGYPTE A SUDÁNE

Keď po vypuknutí prvej svetovej vojny Británia vyhlásila nad Egyptom protektorát a uvalila na krajinu stanné právo, znamenalo to úplné umŕtvenie domácej politickej aktivity. Nastolenie britského protektorátu ukončilo štyri storočia osmanskej nadvlády. Vládcovia Egypta už dlho prejavovali snahu vymaniť sa z rúk Istanbulu, a preto nemali záujem, aby bola sultánova moc nahradená mocou britského vysokého komisára. Egypťania odmietali nútenú účasť na vojne proti inému islámskemu štátu, s ktorým navyše mali silné väzby náboženskej príbuznosti.

POZNÁMKY

Hoci počas prvej svetovej vojny Egypt (okrem Sinaja) nebol bojiskom a Egyptania v porovnaní so Sýrčanmi neboli priamo postihnutí bojovými akciami, predsa neboli ušetrení veľkého utrpenia. Britské rozhodnutie urobiť Egypt nástupišťom tak pre operáciu Gallipoli ako aj pre sýrsku kampaň znamenalo, že materiálne a ľudské zdroje krajiny boli do krajnosti využité, aby slúžili spojeneckému vojenskému úsiliu. V podmienkach stanného práva boli tisíce falláhov násilím zaradených do civilných pracovných zborov a prinútených sprevádzať britskú armádu počas invázie do osmanskej Sýrie a pre potreby armády došlo k rozsiahlej rekvirácii úrody a hospodárskych zvierat (tiav a oslov), čo obyvateľstvo prijímalo s hlbokým odporom.

Zásobovanie vojsk spojencov pri veľkom náraste cien bavlny znamenalo značné zisky a prinieslo prosperitu privilegovaným vrstvám egyptskej spoločnosti. Nové bohatstvo plynulo veľkým a stredným zemepánom, ktorí vlastnili 75 % obrábanej plochy a malej novej vrstve kapitalistov v mestách, kým zvyšok obyvateľstva bol zasiahnutý prudkým rastom životných nákladov. Vláda nemala žiadnu sociálnu a hospodársku politiku, čo umožnilo veľkým vlastníkom pôdy, aby namiesto potravinárskych plodín pestovali bavlnu, čím spôsobovali temer hladomor a prudký rast úmrtnosti, ktorá počas vojny prevýšila pôrodnosť. Tak vidiecke ako aj mestské obyvateľstvo trpelo aj následkami inflácie a nedostatkom tovarov na trhu, ktoré patrili medzi základné životné potreby, a to vytváralo veľkú spoločenskú nespokojnosť.

Egypt - krajina, ktorá bola pod zle maskovanou britskou nadvládou už skoro 40 rokov - spôsobil prvý otras povojnovému britskému impériu. Klíčiaci nacionalizmus, ktorý bol len utlmený stanným právom, sa po uzavretí prímeria zákonite vyplaval na povrch. Britský vysoký komisár, sir Reginald Wingate, povolil vytvorenie komisie vedenej britským expertom na preskúmanie legislatívnej reformy a politického postavenia povojnového Egypta. Komisia dospela k záveru, že Egypt by mal mať dvojkomorový parlament, ktorého horná snemovňa by mala väčšie právomoci a jej členmi by boli egyptskí ministri, britskí poradcovia a predstavitelia cudzích komunit zvolení vo zvláštnych voľbách. Podľa názoru experta - keďže finančné záujmy Egypta boli zväčša v cudzích rukách - Egyptania nemali mať právo na rozhodujúci hlas v zákonodarstve, ktoré by sa týchto záujmov mohli dotknúť.

Tieto návrhy, keď prenikli v novembri 1918 na verejnosť, znamenali provokáciu pre nacionalistických vodcov Egypta. Oni si plne uvedomovali, že spojenci prijali wilsonovskú doktrínu sebaurčenia pre ľud oslobodený spod tureckej nadvlády. Arabi z Arábie, ktorých Egyptania (nie neprávom) považovali za zaostalejších ako boli sami, sa už pripravovali na vyslanie delegácie na mierovú konferenciu do Paríža. Dva dni po uzavretí prímeria, 13. novembra 1918 sa Sa'd Zaglúl paša sa dostavil na čele egyptskej delegácie (po arabsky al-wafd al-misri) do rezidencie britského vysokého komisára, aby oznámil, že egyptský ľud si želá plnú nezávislosť, a aby požiadal o možnosť cestovať do Londýna a predniesť egyptské požiadavky. Napriek tomu, že Sa'd Zaglúl bol nepochybným vodcom národného hnutia, Wingate nepripustil, aby sa stal členom vlády. Minister zahraničných vecí Veľkej Británie Arthur Balfour, ktorý sa už tešil na parížsku mierovú konferenciu, ostro odmietol účasť egyptskej delegácie na konferencii a keď ministerský predseda Husajn Rušdí paša navrhol, že on by prišiel do Londýna namiesto Sa'da Zaglúla, zopakoval odmietnutie. Balfour v depeši Wingateovi uviedol, že hoci britská vláda „si želá konať na princípe, ktorý vždy uplatňovala - poskytovať Egyptanom stále sa zvyšujúci podiel na vládne krajiny - stupeň, pri ktorom si môžu vládnuť sami, ešte nebol dosiahnutý“. Británia sa nehodlá vzdať svojej zodpovednosti za poriadok a dobrú vládu v Egypte „a za ochranu práv a záujmov tak domáceho obyvateľstva ako aj cudzincov krajiny“.

Sa'd Zaglúl sa chopil svojej príležitosti. S poukazom na to, že dokonca ministerský predseda Egypta bol odmietnutý, zorganizoval celonárodnú protestnú kampaň, aby podporil vlastný nárok byť legitímnym predstaviteľom Egypta. Lord Arthur Balfour ustúpil do tej miery, že pozval Husajna Rušdího pašu do Londýna, ale odmietol jeho naliehavú žiadosť, aby ho sprevádzal Sa'd Zaglúl. Husajn Rušdí paša a jeho kabinet potom s plným súhlasom sultána Fu'áda podali demisiu 1. marca 1919. Hoci Sa'd Zaglúl vystupňoval svoju agitáciu, úrad vysokého komisára sa domnieval, že problém časom utíchne a odporučil deportáciu Sa'da Zaglúla. Lord Balfour súhlasil, a tak Sa'd Zaglúl a traja jeho kolegovia boli nasadení do vlaku a eskortovaní do Port Saídu a potom nalodení na britský torpédoborec, ktorý ich odviezol do vyhnanstva na Maltu.

Reakcia verejnosti bola okamžitá a tvrdá. Búriacich sa študentov v Káhire podporili štrajkmí štátni úradníci, lekári a právnici a v hlavnom meste sa zastavil život. Na údiv Britov nepokoje sa rozšírili aj do provinčných miest a na vidiek a nadobudli formu

celonárodného povstania, ktoré egyptskí vlastenci neskôr nazvali "revolúciou 1919". Prísna vojenská akcia s použitím rýchlych operačných jednotiek na umlčanie vidieka a bombardovaním podozrivých zhromaždení, potlačila povstanie v priebehu niekoľkých týždňov. Britská vláda však skoro pochopila, že na upokojenie pomerov represálie nepostačia. Správy o povstaní boli rovnako neželané ako boli neočakávané v čase, keď vláda mala plné ruky práce s prekonávaním ťažkostí v Írsku a navyše bola zaujatá záležitosťami Parížskej konferencie. Ministerský predseda, David Lloyd George, sa v jednom zo svojich zriedkavých intuitívnych zábleskov rozhodol, že generál Edmund Allenby, ktorý dorazil do Paríža, aby prezentoval svoje názory na Sýriu, bude tým správnym mužom na obnovenie poriadku v Egypte, a tak marci 1919 bol Allenby neodkladne vyslaný, aby vystriedal Reginalda Wingata.

Priebeh prvej svetovej vojny v britských očiach zjavne ospravedlnil ich okupáciu Egypta i presun centra britskej blízkovýchodnej politiky z Istanbulu do Káhiry. Nebolo preto prekvapením, že roku 1919 žiaden britský štátnik nebol ochotný uvažovať o zanechaní kontroly Egypta. Lord Arthur Balfour to prorocky vyjadril v Dolnej snemovni 17. novembra 1919 keď povedal, že „otázka Egypta, otázka Sudánu a otázka (suezského) prieplavu tvoria organický a nedeliteľný celok“ a Británia sa nevzdá svojej zodpovednosti. „Britská nadvláda existuje a britská nadvláda bude zachovaná“. Inštrukcie vlády ukladali Allenbemu obnoviť zákon a poriadok a urobiť všetko potrebné pre „bezpodmienečné udržanie kráľovho protektorátu nad Egyptom na bezpečnom a spravodlivom základe“. Avšak za drsno úprimným a dakedy prísny vojenským zovňajškom Allenbyho sa ukrývala bystrá myseľ s liberálnymi tendenciami. On už v Paríži namietal proti zavedeniu francúzskej nadvlády v Sýrii v rozpore s jasne vyjadreným želaním obyvateľstva a bol aspoň napoly presvedčený o zásade práva na samourčenie, čo bolo o 50% viac ako u väčšiny ostatných francúzskych a britských politikov, ktorí túto zásadu verejne prijali.

Okamžite po svojom príchode Allenby uistil Egyptanov o svojom zámere napraviť nepravosti, na ktoré sa sťažovali. Využívajúc celý svoj vplyv prinútil váhavého premiéra Davida Lloyda Georga, aby súhlasil s prepustením Sa'ada Zaglúla, čím vydesil anglo-egyptských úradníkov. Sa'ad Zaglúl znovu nekompromisne nastolil požiadavku ukončiť protektorát a s tým sa obnovili aj štrajky a vzbury. Allenby konal rázne, tak ako Londýn očakával, ale on už na rozdiel od britskej vlády pochopil, že protektorát sa bude musieť skončiť. Preto privítal vyslanie komisie na vysokej úrovni vedenej ministrom kolónií lordom Milnerom, napriek tomu, že komisia podľa inštrukcií mala zasa skúmať príčiny nepokojov a odporúčať formu ústavy, ktorá by v podmienkach protektorátu „najlepšie zaisťovala mier a prosperitu (Egypta), postupný rozvoj samosprávnych inštitúcií a ochranu zahraničných záujmov“.

Keď sa úmysly britskej vlády dostali na verejnosť, Sa'ad Zaglúl prikázal bojkotovať Milnerovu misiu, ktorá strávila v Egypte tri deprimujúce mesiace a všade bola vítaná nepriateľskými demonštráciami a požiadavkami na úplnú nezávislosť Egypta. Misia jednako dospela k pevnému a realistickému záveru: keďže Egypt nikdy nebol súčasťou Britskej ríše, nemôže byť zahrnutý do povojnového sveta a má byť uznaný ako nezávislá konštitučná monarchia. Zachovanie britských práv a záujmov bude musieť byť zaistené anglo-egyptskou zmluvou, ktorá nahradí protektorát. Vynorila sa však otázka kto bude zmluvu podpisovať za egyptskú stranu. Ministerský predseda Adlí Jakan, bol významným politikom, ale vedel, že s národom nepohne bez Sa'dovej podpory. Preto presviedčal Sa'ada Zaglúla, aby išiel s jeho misiou do Londýna dopracovať podrobnosti zmluvy. Po niekoľkotýždňovej diskusii, počas ktorej obe strany urobili ústupky, bol dosiahnutý podklad pre zmluvu: Egypt sa stane nezávislým štátom s vlastným diplomatickým zastúpením. Británia bude brániť Egypt v prípade vojny, a hoci si zachovala právo ponechať vojenské jednotky na egyptskej pôde na ochranu „imperiálnych komunikácií“, toto v žiadnom prípade nemalo byť chápané ako vojenská okupácia krajiny alebo porušenie práv egyptskej vlády.

Sa'ad Zaglúl a jeho Wafd dosiahli väčšinu svojich cieľov, ale nie všetky. Sa'ad nechcel ustúpiť a zmieriť sa s tým, že nedokázal presadiť plnú nezávislosť, odmietol naliehať na masu svojich prívržencov v krajine, aby prijali podmienky zmluvy, lebo to považoval za zradu, čo v Británii hodnotili ako „fatálny nedostatok štátnickej múdrosti“. Ministerský predseda Adlí Jakan odišiel v júli 1921 do Londýna, aby uzavrel zmluvu (bez Sa'ada Zaglúla, ktorý trval na tom, že on povedie delegáciu), ale neodvážil sa urobiť žiadne ústupky požadované britskou konzervatívnou vládou, lebo vedel, že Sa'ad Zaglúl dokáže dostať ľudí do ulíc a označiť ho za zradcu. Premiér David Lloyd George, ktorý si uvedomoval slabú pozíciu Adlího pašu, pritvrdil svoje požiadavky. Keď sa premiér Adlí

POZNÁMKY

Jakan vrátil z Británie s prázdnyimi rukami, Sa'ad Zaglúl a jeho prívrženci vystupňovali svoje protesty podporené štrajkami a násilnými demonštráciami.

Britský vysoký komisár lord Allenby teraz konal rozhodne a nechal poslať Sa'ada Zaglúla do vyhnanstva po druhý raz - tentokrát na Seychelly - pričom nasadením veľkých síl sa mu podarilo zaistiť, že nedošlo k opakovaniu povstania roku 1919. Potom navrhol, aby Veľká Británia učinila jednostranné vyhlásenie egyptskej nezávislosti pri zachovaní svojich životných záujmov. Britský kabinet bol rozdelený medzi umiernených vedených ministrom zahraničných vecí lordom Curzonom a zástancov imperialistickej línie reprezentovaných Winstonom Churchillom, novým mladým ministrom kolónií. Allenby sa búrlivo prihrnul do Londýna hroziac, že rezignuje ak nebudú prijaté jeho návrhy. David Lloyd George ustúpil a 28. februára 1922 Británia uverejnila deklaráciu uznávajúcu Egypt za „nezávislý zvrchovaný štát“, ale vyhradila si voľné rozhodovanie v štyroch bodoch, ktoré sa stanú predmetom anglo-egyptských rokovaní v budúcnosti. Boli to 1. bezpečnosť komunikácií Britskej ríše v Egypte; 2. obrana Egypta proti každej cudzej agresii a priamemu alebo nepriamemu zasahovaniu; 3. ochrana zahraničných záujmov v Egypte a menšín a 4. Sudán.

O dva týždne neskôr sa sultán Ahmad Fu'ád stal kráľom Fu'ádom I. Ústavná komisia vypracovala ústavu podľa belgického vzoru so senátom a poslaneckou snemovňou. Hoci toto poskytlo kráľovi značné právomoci - vrátane práva rozpustiť parlament a menovať istý počet senátorov - neboli také rozsiahle, ako by si bol sám želal a lord Allenby musel zasiahnuť, aby zabránil vytvoreniu kráľovskej diktatúry. Konečným dôsledkom bolo to, že v najbližších tridsiatich rokoch bol Egypt ovládaný zložitou a málo praktickou rovnováhou síl. Tento mocenský trojuholník tvorili: 1. palác, s čiastočne obnovenou mocou dynastie Muhammada 'Alího; 2. parlament a politici, medzi ktorými bol zvyčajne, ale nie vždy dominantný Wafd a 3. britská rezidentúra (ktorá napriek nezávislosti ešte nebola veľvyslanectvom). Opakované snahy dojednať britsko-egyptskú zmluvu na urovanie otvorených problémov zlyhali, pretože minimálne požiadavky Británie boli neprijateľné pre egyptskú národnú hrdosť. Najtrvalejším z týchto rozporov, ktorý zjednotil Wafd a kráľa, sa týkal navrátenia Sudánu Egyptu, čo Británia rezolútne odmietala.

Tento problém zapríčinil definitívnu roztržku medzi predstaviteľmi Británie a Sa'adom Zaglúlom. Sedemdesiatročný vodca, ktorému dovolili návrat z vyhnanstva, získal pre svoju stranu Wafd v prvých parlamentných voľbách roku 1924 prenikavé víťazstvo (195 z 214 kresiel) a ako ministerský predseda presadzoval egyptský nárok na Sudán. V napätej atmosfére skupina egyptských vlastencov zavraždila 19. novembra 1924 sira Lee Stacka, *sirdára*¹⁶⁾ egyptskej armády a generálneho guvernéra Sudánu. Rozzúrený Allenby v sprievode eskorty navštívil egyptský parlament, kde odovzdal tvrdé ultimátum, ktoré obsahovalo zákaz všetkých demonštrácií, vyplatenie obrovských reparácií a najdôležitejšie - stiahnutie všetkých egyptských jednotiek zo Sudánu. Sa'ad Zaglúl ultimátum odmietol a rezignoval. Hoci zostal vodcom národa, do svojej smrti v roku 1927 sa už nedostal k moci. Kráľ následne rozpustil parlament a dokázal načas nastoliť čiastočnú kráľovskú samovládu so slabými ministrami, ale jeho právomoci nestačili na udržanie takého stavu, a tak nestála fasáda parlamentnej demokracie prežila.

Jednostranné vyhlásenie egyptskej nezávislosti roku 1922, so štyrmi významnými výhradami chrániacimi britské imperiálne záujmy, dalo Egyptu nestabilný a anomálny rámeček. Britská rezidencia už nebola jediným reálnym mocenským centrom v krajine, ale len jedným z troch, popri paláci a Wafde. Pokiaľ trvala okupácia krajiny britskými jednotkami, Británia ich mohla kedykoľvek použiť, ale ich nasadenie sa stretávalo so vzrastajúcimi ťažkosťami a klesajúcou efektívnosťou. Rovnaký sled udalostí sa zopakoval niekoľko ráz. Kráľ napriek značným ústavným právomociam chcel mať ešte väčšie, preto viackrát rozpustil parlament a snažil sa vládnuť bez neho. Keď to už ďalej nešlo, uskutočnili sa voľby a za predpokladu, že boli slobodné, Wafd vždy dosiahol drvivé víťazstvo. Wafd v neskorších rokoch, keď ho oslabilo frakcionárstvo a korupcia, zjavne strácal svoju súdržnosť a zmysel existencie ale v tridsiatych rokoch bol nepochybne politickým reprezentantom Egypta - porovnateľným s Kongresovou stranou v Indii počas rokov boja za nezávislosť spod britskej nadvlády.

Roku 1925 britská konzervatívna vláda Stanleyho Baldwina nahradila vo funkcii vysokého komisára v Egypte maršala Allenbyho lordom Georgeom Lloydom (nezamieňať s expremiérom Davidom Lloydom Georgeom), blízkym priateľom W. Churchilla, ktorý rovnako ako Winston Churchill odmietol uznať, že britská ríša je v štádiu úpadku. Lord Lloyd prijal ústavnú pozíciu v Egypte a využil svoj vplyv, aby zabránil kráľovi Fu'ádovi v pokusoch o vytesnenie Wafdu od moci. Pevne veril v správnosť diplomacie delových člnov a využíval ju pri každej príležitosti. Pre zachovávanie britských výsad voči egypt-

skej nezávislosti považoval za nutné, aby počty a právomoci britských tak civilných ako aj vojenských funkcionárov v Egypte neboli znížené pod bod, ktorý považoval za nevyhnutné minimum. Osobitne bránil snahám Wafdu zvýšiť početný stav armády a nahradiť britské najvyššie velenie egyptskými dôstojníkmi.

Keď bol roku 1927 kráľ Ahmad Fu'ád na štátnej návšteve v Londýne, britský Foreign Office sa pokúsil iniciovať rokovania v záujme uzavretia zmluvy s egyptským ministerským predsedom °Abdalcháliqom Tarwatom pašom, bez vedomia lorda Lloyda. Britský minister zahraničných vecí sir Austen Chamberlain naliehal na egyptského premiéra, aby uznal nutnosť trvalých zmluvných vzťahov medzi oboma krajinami. Lord Lloyd dostal zadostučinenie keď sa ukázala správnosť jeho predpovede, že žiaden egyptský premiér nebude ochotný ani sa neodváža predložiť takú zmluvu egyptskému parlamentu. Jednako romantická pravicová odroda toryizmu lorda Lloyda bola prisilná aj pre konzervatívnu vládu Stanleyho Baldwina. Keď 23. augusta 1927 zomrel Sa'd Zaglúl, jeho nástupcom na čele Wafdu sa stal paša Mustafá an-Nahhás, ktorý sa horlivo snažil dokázať, že je rovnako srdnatým bojovníkom za plnú egyptskú nezávislosť ako jeho predchodca. Po týždňoch bezcieľnych politických manévrov egyptská vláda 4. marca 1928 navrhovanú zmluvu odmietla.

Lord George Lloyd mal síce svojské spôsoby, ale cítil sa nahnevaný a znechutený. Jednému priateľovi napísal: „... naša terajšia pozícia je nemožná ... nemôžeme takto dlhšie pokračovať. Máme veľkosť bez pozície; moc bez autority; zodpovednosť bez kontroly. Musím zaručiť, aby žiadna cudzia moc nezasahovala do vzdelávania, letectva, bezdrôtového spojenia, železníc alebo armády (pričom všetci sa to snažia robiť) a musím to dosiahnuť bez toho, aby som narušil parlamentný režim, ktorý sme vnútili krajine proti želaniu kráľa...“. Jeho analýza anomálie britskej pozície v Egypte však bola správna. Cieľom britskej vlády zostalo zabezpečenie anglo-egyptskej spojeneckej zmluvy, v ktorej Egypt - za isté ústupky - prijme obmedzenia egyptskej nezávislosti, ktoré Británia považovala za podstatné, vrátane toho, že Egypt sa vzdá svojho nároku na zvrchovanosť nad Sudánom.

Keď v Británii prišiel k moci Ramsay MacDonald na čele labouristickej vlády, jeho minister zahraničných vecí Arthur Henderson odvolal v júli 1929 lorda Lloyda a na jeho miesto prišiel začiatkom septembra kariérny diplomat sir Percy Loraine (1929 - 1934). Bol urobený ďalší pokus o dosiahnutie zmluvnej dohody a tentoraz sa zmluva zdala už na dohľad: Británia bola pripravená stiahnuť svoje jednotky zo zóny Suezského prielivu, ale rokovania skrachovali - a nie naposledy - na egyptskej požiadavke revízie anglo-egyptskej zmluvy o kondomínium v Sudáne. Sudánska otázka dokázala okamžite zburcovať celú krajinu, lebo aj negramotný egyptský falláh si uvedomoval význam níl-ských záplav, od ktorých záviselo jeho prežitie.

Kráľ Fu'ád sa nevzdával nádeje na obmedzenie nadvlády Wafdu v politickom živote Egypta. Keď odmietol súhlasiť s dvoma návrhmi zákonov predložených parlamentu Wafdom, odstúpil v presvedčení, že kráľ nebude schopný čeliť Wafdu, za ktorým stojí sila ľudu. Kráľ sa však obrátil na Ismá'íla Sidqího pašu, miliónára s autokratickými tendenciami, ktorý sa osvedčil v rozličných funkciách vo viacerých vládoch, pričom vždy šiel vlastnou cestou. Ismá'íl Sidqí nepatrí medzi kráľových mužov, ale pod jeho záštitou bol veľmi ochotný nastoliť diktatúru. Najprv pomocou britských vojsk potlačil ľudové demonštrácie a potom sa pustil do úprav ústavy a volebného zákona, aby zvýšil právomoci kráľa a zaistil porážku Wafdu vo voľbách roku 1931.

Pozícia Ismá'íla Sidqího bola značne posilnená tým, že zjavne nebol bábkou Britov, paláca ani nikoho iného. Umlčal tlač a neutralizoval Wafd tým, že mu zabránil použiť jeho najmocnejšiu zbraň - kontrolu ulice. Zároveň použil politické moratórium na to, aby ukázal svoj talent pre financie. Ismá'íl Sidqí bol jedným z pôvodných zakladateľov egyptského kapitalistického podnikania ešte počas prvej svetovej vojny; bol schopný popasovať sa s následkami svetovej hospodárskej krízy a chránil Egypt od nich nakoľko to bolo možné. Jeho režim znamenal začiatok pohybu smerujúceho od liberalizmu voľného trhu zavedeného ešte Cromerom k egyptianizácii hospodárstva. Keď bol roku 1933 Ismá'íl Sidqí paša nútený zložiť úrad predsedu vlády a nahradili ho menej schopní muži, Wafd v opozícii bol viac ako kedykoľvek predtým stranou ľudu a dokázal vyburcovať krajinu požiadavkou obnovenia ústavy z roku 1923, aby sa legálne mohol vrátiť k moci.

Veľká Británia stála pred dilemou ako riešiť tento problém, lebo nálada ľudových mäs v Egypte sa stávala hrozivou. V novembri 1935 usporiadali študenti obrovskú pro-wafdistickú demonštráciu v Káhire. Počas nej sa guľka britského vojaka otrela o čelo 17-ročného stredoškolača Džamála °Abdannásira a zanechala mu trvalú jazvu. Veľká Britá-

POZNÁMKY

nia však ešte stále váhala súhlasiť s návratom Wafdu k moci hoci riešenie bolo poruke. Aj keď Wafd nestratil nič zo svojej chuti po moci, bol teraz ochotnejší na kompromis, aby sa k nej dostal. Wafd totiž zistil, že sa nikdy dlho neudrží pri moci proti vôli Britov. Zároveň zdieľal vzrastajúce britské obavy z talianskych imperiálnych ambícií v Afrike, ktoré sa prejavili inváziou do Etiópie a jej následnou okupáciou. Okrem toho vypukla španielska občianska vojna. Obrana Egypta bola teda tesne spätá s Veľkou Britániou.

Akonáhle Wafd upustil od požiadavky okamžitej a úplnej britskej evakuácie, jeho vzťahy s britskou rezidenciou sa zlepšili. Mustafá an-Nahhás nadviazal dobré vzťahy so sirom Milesom Lampsonom, ktorý bol roku 1933 vymenovaný za vysokého komisára a v januári 1934 prišiel do Egypta, kde mal zostať 13 rokov. Dokonca aj kráľ Fu'ád napriek tomu, že považoval Wafd za „škandál“, bol ochotný pripustiť jeho návrat, lebo by mu to bolo dodalo trochu potrebnej popularity, preto v decembri 1935 súhlasil s obnovou ústavy z roku 1923. O štyri mesiace však zomrel a po ňom nastúpil na trón jeho nedospelý a príjemný šesťnásťročný syn Fárúq, ktorý sa predčasne musel vrátiť z krátkeho, a preto nedostatočného vzdelávacieho pobytu v Anglicku.

Prvou významnou udalosťou nového režimu bol podpis britsko-egyptskej spojeneckej zmluvy z 26. augusta 1936, o ktorú sa za uplynulých 14 rokov Británia viac ako šesťkrát neúspešne pokúšala. Ak deklarácia roku 1922 dala Egyptu čiastočnú nezávislosť, zmluva z roku 1936 urobila formálny krok vpred. Sir Miles Lampson sa z vysokého komisára premenil na veľvyslanca a pod britskou záštitou sa Egypt stal členom Spoločnosti národov. Británia sa zaručila, že urýchlene ukončí režim kapitulácií a na konferencii v Montreux roku 1937 Egypt získal plné práva na jurisdikciu a zdanenie všetkých občanov kapitulačných mocností.

Zmluva bola uzavretá na dvadsať rokov a obe strany sa zaviazali, že v roku 1956 budú pokračovať v spolupráci, hoci Egypt mal mať potom právo dať posúdiť tretej strane otázku, či je ďalej potrebná prítomnosť britských vojsk v Egypte. Britská okupácia bola formálne ukončená, ale britské jednotky sa mali len postupne sťahovať do zóny Suezského priepľavu a na Sinaj, tak ako sa bude zvyšovať obranná schopnosť Egypta. Egypt prvýkrát od roku 1882 získal kontrolu nad svojimi bezpečnostnými silami. Britský generálny inšpektor egyptskej armády bol nahradený Egyptanom. Počet Európanov v silách polície bol znížený, hoci Russel paša zostal náčelníkom káhirskej polície až do odchodu do dôchodku o desať rokov neskôr. Egypt sa musel vzdať väčšiny svojich ambícií na obnovenie kontroly nad Sudánom, hoci podmienky Allenbyho ultimáta z roku 1924 boli zmenené. Egyptské prísťahovalectvo do Sudánu už nebolo obmedzené, tak egyptské ako aj sudánske jednotky boli dané k dispozícii generálnemu guvernérovi a egyptskí úradníci boli zamestnaní tam, kde chýbali sudánski. To všetko však neznamenalo obnovenie situácie aká bola pred rokom 1924, pretože sudánske národné hnutie sa rozvíjalo a už viacerí Sudánci získali rutinnú kvalifikáciu. Anglo-egyptské kondomínium v Sudáne bolo fikciou, keďže Británia zostala jednoznačne dominantným partnerom.

Udalosti sa vyvinuli tak, že všetky „ústupky“ požiadavkám egyptských nacionalistov, ktoré sa dostali do zmluvy, boli v podstate anulované ustanovením, ktoré dávalo Británii právo znovu obsadiť krajinu s neobmedzeným používaním egyptských prístavov, letísk a ciest v prípade ak sa Británia dostane do vojny. Neuplynuli ani tri roky a už došlo k uplatneniu tohto ustanovenia. No roku 1936 bezprostredná reakcia egyptských más bola priaznivá. Mladý kráľ bol búrlivo pozdravovaný na uliciach - dokonca tleskali aj Milesovi Lampsonovi. Svitala nádej na novú éru, keď kráľ vzbudzoval dojem, že bude venovať zvláštnu pozornosť ťažkým podmienkam zbedačených falláhov. Pod jeho vedením mal Wafd zaviesť niektoré skutočné reformy. Skutočnosť bola celkom odlišná. Fárúqovi nechýbala ani inteligencia ani dobré úmysly, ale bol slabo pripravený na svoju úlohu. Navyše aj on zdieľal otcov odpor voči Wafdu a zdedil sklon k politickým intrigám.

Wafd zostal stranou más a pravým vyjadrením politického Egypta. Jednako, pred podpisom zmluvy „protibritskosť“ bola jediným skutočne pevným článkom jeho politickej platformy. V jeho radoch sa stretávalo celé spektrum názorov, od ultrakonzervatívnych až po krajne radikálne, ale ťažisko bolo vpravo od stredy. Drvivá väčšina tých, ktorí ho volili, žila na vidieku, ktorý bol ovládaný veľkými a strednými statkármi. Len veľmi málo wafdistických členov parlamentu si však želalo nejaké významné zmeny v egyptskom spoločenskom alebo hospodárskom systéme; navyše nechceli žiadne reformy vo veľmi nerovnomernej držbe pôdy, kde 6 % vlastníkov vlastnilo 63 % obrábanej pôdy. Na druhej strane malý, ale rastúci priemyselný sektor Egypta bol výsledkom úsilia niekoľkých bohatých Egyptanov stojacich mimo Wafdu, ako Ismá'íl Sidqí a Tal'at Harb, ktorí spolupracovali s viacerými európskymi priemyselníkmi a finančníkmi pri zakladaní Egyptskej priemyselnej federácie roku 1924.

V jednej oblasti - vo vzdelaní - si Wafd mohol robiť zásluhy, že podnietil reformu na odstránenie toho, čo bolo zanedbané za éry Cromera. Jedným z prvých počínov Zaglúlovej vlády roku 1924 bolo zavedenie povinného a bezplatného vzdelávania. Rozpočet na vzdelanie plynulo rástol v 20. a 30. rokoch a počet žiakov oboch pohlaví rýchle rástol. Rast bol najväčší v stredoškolskom a univerzitnom štúdiu, ale boli tam závažné nedostatky. Keďže sa postavilo len málo nových škôl, triedy boli preplnené a úroveň klesala. Taktiež nebol urobený žiaden pokus o prispôsobenie systému egyptským potrebám a tak ako v iných čerstvo-nezávislých krajinách stále väčší počet absolventov štátnych stredných škôl a univerzít nebol schopný nájsť si zamestnanie. Problém bol navyše komplikovaný existenciou úplne oddelenej siete zahraničných svetských i náboženských škôl popri egyptskom štátnom školskom systéme. Zahraničné školy mali výbornú povest, ale zdôrazňovali triedne rozdiely, keďže synovia a dcéry egyptských vyšších vrstiev, ktorí ich navštevovali, vyrastali hovoriac po francúzsky a cítili málo spoločného s masou svojich krajanov.

Študenti začali prejavovať vzrastajúcu netrpezlivosť a nespokojnosť tak s Wafdom ako aj s egyptskou obmedzenou formou parlamentnej demokracie. Mnohí z nich považovali britsko-egyptskú zmluvu za zradu a viacerých oslovil nový vodca - výrečný a charizmatický Hasan al-Banná, ktorý roku 1928 založil v Ismá'íliji Muslimské bratstvo. V prvých rokoch sa bývalý učiteľ Hasan al-Banná obracal väčšinou na chudobných a negramotných občanov, ale roku 1934 preložil svoj hlavný stan do Káhiry a začal oslovovať ľudí zo vzdelanejších vrstiev: študentov, učiteľov, štátnych úradníkov a armádnych dôstojníkov. Pobočky Bratstva vznikali po celej krajine - jeho výzva bola prostá a idealistická. Všeteliakom na všetky neduhy spoločnosti bol islámsky štát založený na Koráne a tradíciách, ktoré poskytovali všetko čo je nutné pre spravodlivý spoločenský poriadok. Ak Muslimskému bratstvu aj chýbal politický program, malo pevnú organizačnú štruktúru a jeho mládežnícke skupiny začali dostávať polovojenský výcvik.

Muslimské bratstvo (al-Ichhwán al-muslimún) však malo konkurentov pri oslovovaní egyptskej mládeže. Bol tu Ahmad Husajn, ktorý bol nominálne socialistom, ktorého strana „Mladý Egypt“, so svojimi uniformami - zelenými košeľami - pripomínajúcimi Mussoliniho čierne košele, napodobňovala fašistické vzory. Wafd nechcel uvoľniť tento priestor a ako protiopatrenie založil súperiacu organizáciu „modrých košiel“, ktorej členovia na univerzitách vybojovali so „zelenými košeľami“ rad regulárnych bitiek. Krátko na to bolo vytvorené aj rojalistické mládežnícke hnutie fašistického typu a tiež sa zapojilo do šarvátok. Egyptský politický život rýchle upadal.

Hoci britsko-egyptská zmluva bola nepopulárna u všetkých Egyptčanov, ktorí chceli skoncovať aj so zvyškami britskej okupácie, mala jeden vedľajší účinok, ktorý im prospel. Egyptská armáda sa teraz teoreticky stala spojencom Britov, takže Veľká Británia sa horlivo usilovala o zlepšenie jej stavu. V tom istom čase Wafd potreboval získať popularitu. Vojenská akadémia bola preto po prvý raz otvorená pre mladých mužov z iných vrstiev ako statkárskej aristokracie. Džamál 'Abdannásir, Anwar as-Sádát a rad ďalších ambiciózných mladých Egyptčanov sa mohli venovať vojenskej kariére, a tak zohrať svoju úlohu v hnutí slobodných dôstojníkov, ktoré o 17 rokov neskôr uskutočnilo revolúciu roku 1952, ktorá skoncovala tak s monarchiou ako aj s britskou okupáciou.

Wafd sa však nachádzal v procese pomalého a neúprosneho úpadku a už nemal bezkonkurenčnú kontrolu nad masami ako za čias Sa'ada Zaglúla. Kráľ Fárúq, ktorý sa teraz tešil výhode oproti svojmu otcovi, že mal v rukách vlastnú tajnú políciu ako aj polovojenské mládežnícke hnutie, urobil aktívneho a nezávislého politika 'Alího Máhira šéfom kráľovskej kancelárie. V decembri 1937 sa cítil už dostatočne silný na to, aby zvrhol Wafd za „porušenie ducha ústavy“ a v následných voľbách, ktoré boli čiastočne zmanipulované, Wafd zaznamenal ťažkú porážku. V auguste 1939, necelé dva týždne pred vypuknutím druhej svetovej vojny, kráľ vymenoval 'Alího Máhira za predsedu vlády.

Napriek tomu, že sila Wafdu upadala, kráľ musel počítať s britským veľvyslanectvom a toto bolo teraz de facto spojencom Wafdu. Hoci Miles Lampson formálne už nepožíval taký stupeň autority ako voľakedy lord Cromer, on ignoroval túto skutočnosť a spôsob akým sa správal voči mladému kráľovi pripomínal Cromerovo vystupovanie voči odbojnému *chedivovi*¹⁷⁾ 'Abbásovi Hilímimu pred štyridsiatimi rokmi. Lampson sa o kráľovi opovržlivo vyjadroval ako o chlapcovi „the Boy“ a uisťoval Foreign Office, že s ním dokáže udržať Egypt na uzde. Fárúq, ktorému bol Lampson odporný od chvíle jeho príchodu do Egypta, nemal odvahy a silu charakteru, aby sa postavil proti britskému veľvyslanectvu v otázkach výsostného politického významu; on dokázal len podpichovať a provokovať Lampsona v drobnostiach, ako bolo nechať ho čakať na audienciu. Keby roku 1939 nebola vypukla vojna, bol by sa určite dosiahol nejaký modus vivendi. Vojna však

POZNÁMKY

mimoriadne zvýšila význam Egypta pre Britániu ako vojenskej základne, a tým zároveň posilnila Lamptonovu ruku pri zaobchádzaní s kráľom.

V medzivojnovom období politický život v Egypte teda určovali tri sily tvoriace tzv. „mocenský trojuholník“: Briti, palác a Wafd. V tejto situácii sa Wafd, ako predstaviteľ národnej buržoázie, nemohol sústrediť len na boj proti britskej okupácii, ale musel viesť zápas za rešpektovanie ústavy proti silám, ktoré sa dali do služieb paláca a Britov, t. j. proti domácim ultrapravicovým a kompradorským silám.

Egyptská národná buržoázia, ktorej cieľom bolo vydobýť si rozhodujúci podiel na hospodárskom živote krajiny, bola vo svojom protibritskom postoji jednotná relatívne krátky čas. Ľudové povstanie v marci 1919, ktoré donútilo Britov k ústupkom, sa svojimi sociálnymi požiadavkami stalo nevíťaným hlavne pre domácu veľkoburžoáziu. Vo vedení Wafdu sa skoro prejavili nezhody a rozkol, sprevádzané postupným odchodom jednotlivých záujmových skupín z pôvodného zoskupenia. Už v júli 1919 sa oddelila skupina, ktorú viedol Ismá'íl Sidqí. Potom, roku 1921, vystúpila z Wafdu skupina reprezentujúca agrárnu veľkoburžoáziu a byrokratické špičky a vytvorila v októbri 1922 Stranu liberálnych konštitucionalistov. Táto strana sa zo všetkých egyptských politických strán stavala najzmierlivejšie k britskej okupácii krajiny a hrala kľúčovú úlohu pri vypracovávaní ústavy roku 1923, vyjadrujúcej záujmy buržoázie. Zastávala názor, že parlamentné zastupovanie a všeobecné voľby sú inštitúciou a nie právom, a preto sa majú obmedziť len na tých, ktorí sú na to kvalifikovaní hospodárskymi záujmami. Roku 1932 opustila rady Wafdu skupina predstavujúca zárodky monopolistickej buržoázie a konečne roku 1937 sa odštiepila skupina priemyselnej buržoázie a založila vlastnú Sa^odistickú stranu.

Odchod jednotlivých skupín z radov Wafdu bol v skutočnosti skôr čistkou v radoch národnej buržoázie, ktorá bola hegemonom národnooslobodzovacieho hnutia od konca prvej svetovej vojny, ako rozkolom - ako to niekedy interpretuje západná historiografia. Odchod spomínaných skupín donútil vlastenecké krídlo národnej buržoázie ovládajúce Wafd, zamerať sa na strednú buržoáziu a maloburžoáziu, čo pomohlo v dvadsiatych a tridsiatych rokoch zblížiť vedenie Wafdu s jeho masovou základňou, avšak napriek tomu Wafd, ako hegemon národnooslobodzovacieho hnutia, zaznamenal značný pokles popularity. Vzhľadom na to, že vodcovia Wafdu nedokázali prekročiť rámec svojich triednych záujmov a krčovitne sa držali zákonných metód politického boja, nemohli vydobýť nijaký úspech proti Britom (poskytnutie nezávislosti) ani proti palácu (dodržiavanie ústavy). V boji na týchto dvoch frontoch sa predáci Wafdu nikdy neodvážili použiť revolučnú metódu: nevytýčili heslo zvrhnutia monarchie a vyhlásenia republiky, naopak, počas celého medzivojnového obdobia sa v zápase za demokratizáciu politického života a za ukončenie britskej okupácie krajiny úzkostlivo pridržiavali ústavy z roku 1923.

Boj Wafdu mal po celý čas rovnakú schému: vďaka drvivému víťazstvu vo voľbách sa v súlade s ústavou dostal k moci, a vzápätí začal rokovať s Britmi o poskytnutí nezávislosti. Keď rokovania stroskotali pre neústupčivosť Britov, čo bývalo pravidlom, vláde Wafdu nezostalo nič iné ako podať demisiu, alebo ju odvolal kráľ. Wafd napriek veľkej podpore širokých ľudových mas, nedokázal uskutočniť ani jeden z cieľov národnooslobodzovacieho hnutia, lebo neuplatňoval revolučnú metódu. Ďalšou závažnou chybou Wafdu bolo, že nehľadal spojenie s ostatnými národnooslobodzovacími hnutiami ani v arabskom svete ani inde v Ázii a Afrike, čím jeho boj proti britskému panstvu v Egypte zostal izolovaný jednak od celoarabského boja a jednak od antikoloniálneho zápasu v širšom meradle. Sila a možnosti Wafdu stagnovali, kým tábor „kontrarevolúcie“ sa rozširoval o skupiny, ktoré sa postupne od Wafdu odštiepili. Proti Wafdu stála Strana liberálnych konštitucionalistov reprezentujúca kompradorskú buržoáziu presadzujúcu britské záujmy a niekoľko menších strán reprezentujúcich veľkoburžoáziu a presadzujúce záujmy paláca.

Po voľbách roku 1936, keď bola pri moci wafdistická vláda, došlo k britsko-egyptským rokovaniam a nadväzne k podpísaniu zmluvy, ktorá upravovala vzájomné vzťahy týchto dvoch štátov a nahradila jednostrannú britskú deklaráciu z roku 1922. K tomuto kroku britská vláda pristúpila len pod tlakom medzinárodnej situácie a rastúcej hrozby fašizmu v Európe, preto bol značný priestor v podpísanej zmluve venovaný vojenským otázkam. Napriek veľkej sláve, ktorú si Wafd vyslúžil za „vybojovanie“ tejto zmluvy, hodnotenej vtedy ako víťazstvo vlasteneckého a národného hnutia, Egyptania rýchlo pochopili, že ide de facto o zle maskovaný protektorát. Vláda Muhammada Mahmúda sa pokúšala už v lete roku 1939 dosiahnuť zmenu niektorých bodov zmluvy týkajúcich sa ťaživých finančných záväzkov Egypta, ale bezvýsledne.

Udalosti po vypuknutí druhej svetovej vojny Egyptanom jasne ukázali, že čiastkové ústupky Britov neboli prejavom dobrej vôle, ale nevyhnutnosti. Vzhľadom na jednoznačne protibritský postoj paláca v čase vojenských úspechov fašistických armád na severoafrickom fronte, Briti vo februári 1942 ozbrojeným zásahom donútili kráľa vymenovať wafdistickú vládu. Hoci nepriateľský postoj Wafdu voči fašizmu a nacizmu bol objektívne správny, predseda jeho úplné podriadenie sa Britom vyvolalo medzi ľudovými masami voči nemu nepriateľské nálady, a to nie z lásky alebo úcty k palácu, ale z nenávisťi k Britom, ktorí už šesťdesiat rokov okupovali Egypt. Je isté, že „udalosť 4. februára“ a to, čo po nej nasledovalo urobilo veľkú trhlinu v prestíži Wafdu ako predstaviteľa národnoslobodzovacieho hnutia v krajine.

Vzhľadom na to, že Wafd pred rokom 1936 nebol politickou stranou v pravom slova zmysle, ale len hnutím alebo akousi „organizáciou splnomocnenou národom usilovať o získanie nezávislosti“, nemal ani sociálny program. Roku 1936, po podpísaní britsko-egyptskej dohody sa Wafd ocitol v kríze, lebo sa rozšíril názor, že nezávislosť je vybojovaná, a preto narýchlo musel zdôvodňovať potrebu svojej ďalšej existencie. Wafd mal vtedy šancu premeniť sa na masovú stranu s pokrokovým sociálnym programom, ale napriek viacerým pokusom nebol prijatý žiaden program, ktorý by bol získal ľudové masy. Vedenie Wafdu vyčkávalo až do konca druhej svetovej vojny a nakoniec pokračovalo v boji za nezávislosť tak ako predtým, t. j. rokovaním, hoci ľudové masy ho tlačili do ozbrojeného zápasu.

Kolísavosť, váhavosť a absencia jasnej politickej platformy boli príčinou toho, že po roku 1936 a najmä počas vojny, do vedenia Wafdu prenikli polofeudálne živly a z toho rezultoval mocenský zápas vo vnútri Wafdu medzi predstaviteľmi strednej buržoázie, ktorí tradične tvorili jeho vedenie a robili si naň nárok a medzi novoprijatými predstaviteľmi agrárnej veľkoburžoázie. Vývoj hrozil rozštiepením Wafdu a ďalším prehĺbením priepasti medzi jeho novým vedením a masou jeho voličov. Z toho vyplýva, že Wafd, ktorý revolúcia 1919 urobila hegemónom národnoslobodzovacieho hnutia v Egypte, stratil za tridsať rokov schopnosť viesť zápas za národné oslobodenie a sociálny pokrok, kým sily, ktoré požadovali spoločenské zmeny mocneli a ich aktivita postupne rástla.

V období medzi svetovými vojnami egyptská robotnícka trieda rástla kvantitatívne aj kvalitatívne. Jej kvantitatívny rast bol prirodzeným dôsledkom rozvoja priemyslu a obchodu v Egypte. Rast sily robotníckeho hnutia bol neodškriepiteľnou skutočnosťou a z druhej svetovej vojny vyšla robotnícka trieda s oveľa hlbším vedomím svojich práv i svojej úlohy v táboře národnodemokratickej revolúcie. Za hlavný nedostatok treba považovať to, že robotnícka trieda nemala vlastnú stranu, ktorá by dôsledne bojovala za práva pracujúcich. Je pochopiteľné, že národná buržoázia ako hegemón národnoslobodzovacieho hnutia nechcela pripustiť, aby sa robotnícka trieda sama výraznejšie politicky aktivizovala.

Politickú scénu v Egypte - keď odhliadneme od pozície Britov - ovládali hlavne statkári, preto bola situácia roľníkov zložitejšia ako situácia robotníkov. Pomery v egyptskom poľnohospodárstve pred prvým zákonom o pozemkovej reforme boli ťaživé: 71,6 % vlastníkov poľnohospodárskej pôdy vlastnilo iba 13 % z celkovej výmery ornej pôdy, zatiaľ čo 2015 osôb vlastnilo 1,254.493 *faddánov*¹⁸⁾, t. j. viac ako 21 % celkovej výmery ornej pôdy. Také delenie znamenalo, že maloroľník v priemere nevlastnil viac ako štvrt faddánu, čo v žiadnom prípade nemohlo stačiť na uspokojenie potrieb jeho rodiny. Preto držba ornej pôdy v medzivojnovom období v Egypte znamenala na jednej strane jej koncentráciu v rukách veľkostatkárov a na druhej strane drobenie malých a stredných vlastníctiev. Ešte horšie sa viedlo poľnohospodárskym robotníkom, ktorí mali len sezónne zamestnanie a bolo im znemožnené vytvoriť si odborový zväz, ktorý by hájil ich práva. Navyše, nebola stanovená dolná hranica mzdy poľnohospodárskeho robotníka.

Počas druhej svetovej vojny sa ďalej zvýšili ceny za prenájom ornej pôdy ako aj ceny poľnohospodárskych produktov, hlavne bavlny a s tým rástli i zisky agrárnej veľkoburžoázie. Táto vrstva napriek rastu jej bohatstva nevyvíjala nijaké úsilie o zvýšenie poľnohospodárskej produkcie ba dokonca ju obmedzovala. Väčšina veľkých vlastníkov pôdy sa o svoju pôdu ani nestarala: trvale bývala v Káhire a jej styk s vidiekom sa obmedzoval na vyberanie nájomného. Takýto postup mal negatívny dopad nielen na rozvoj poľnohospodárstva, ale na celé národné hospodárstvo. Veľkí vlastníci pôdy ako aj veľkí árendátori sa starali len o to, aby v určených termínoch dostávali svoje dôchodky. Tieto dôchodky väčšinou bezo zvyšku spotrebovali, a tak nedochádzalo k akumulácii kapitálu a k rozšírenej reprodukcii. V dôsledku toho finančné výnosy z pozemkovej renty neboli použité na investície do rozvoja výroby v poľnohospodárstve a priemysle, ale boli premrhané na zábavy a rozptýlenie boháčov a na nákup luxusného tovaru z dovozu, t. j.

POZNÁMKY

predstavovali stratené národné bohatstvo. Analýza ukazuje neudržateľnosť uchovávanía pozostatkov prežitého nájomného systému, ktorý sa stal zjavnou prekážkou rozvoja agrárneho sektoru hospodárstva, a preto sa v záujme nápravy očakávalo radikálne riešenie.

Počas druhej svetovej vojny vzrástol index životných nákladov na vidieku do takej miery, že to viedlo k masovému zbedačovaniu chudobných vrstiev: malých roľníkov a poľnohospodárskych robotníkov. Jednotlivé vlády sa síce pokúšali čeliť zvyšovaniu cien administratívnymi opatreniami, ale tieto opatrenia sa miňali účinkom, lebo prídavky zaostávali za rastom cien základných potrieb a týkali sa len menšej časti obyvateľstva. Zavádzanie pevných cien stroskotalo na špekulácii tak producentov ako aj kupcov, pričom do špekulácií boli zapletení aj vysokí činitelia. K hlavným príčinám neúspechu politiky obmedzovania dovozu a spotreby, ktorá mala zaistiť spravodlivé rozdeľovanie tovarov a zastaviť zvyšovanie cien, bol nedostatočný záujem majetných vrstiev o účinné zažehnanie hospodárskej krízy.

Hospodárska kríza, ktorá gniavila veľké masy malých roľníkov a poľnohospodárskych robotníkov, vplývala na ich triedne uvedomenie a upevňovala v nich presvedčenie, že existujúci stav treba zmeniť. Po vojne vládla medzi pracujúcimi revolučná nálada, ale tento fenomén mal okrem krízy aj iné dôvody, napr. rozšírenie povinnej školskej dochádzky na vidieku, ktoré synom roľníkov poskytovalo možnosť získania základného vzdelania. Ešte väčší vplyv na masy pracujúcich na vidieku malo silnejšie národnooslobodzovacie hnutie, ktoré dostalo aj sociálny obsah prejavujúci sa v nástojčivom volaní po pozemkovej reforme, po úprave systému arendy a po zvýšení miezd poľnohospodárskych robotníkov. Hoci výzvy sformulovala revolučná inteligencia v mestách, rýchle prenikli na vidiek tak prostredníctvom roľníckej mládeže študujúcej v mestách ako aj prostredníctvom tlače a stali sa faktorom revolučného kvasenia na dedinách, ktoré hrozilo prerásť do masového roľníckeho hnutia.

Šírenie vzdelanostnej úrovne v radoch maloburžoázie malo i ďalšie závažné dôsledky. Mnohí noví absolventi vysokých škôl sa stali novinármi a v tlači šířili svoje kritické názory na spoločenské a politické pomery v Egypte. Mnohí synovia tejto spoločenskej vrstvy sa dostali po uzavretí britsko-egyptskej zmluvy roku 1936 i do vojenských škôl, ktoré boli dovtedy prístupné výlučne synom z aristokratických rodín a tým sa značne zmenilo triedne zloženie v egyptskej armáde. Po druhej svetovej vojne, po porážke fašizmu, boli mnohí predstavitelia maloburžoázie ovplyvnení ideami socializmu a upevňovalo sa v nich presvedčenie, že spoločenské pomery v Egypte treba radikálne zmeniť.

Jednako ani maloburžoázia ani pokroková inteligencia, bez ohľadu na ich revolučnosť a presvedčenie o nutnosti zmeny politického systému, nemali jasno v otázkach stratégie a taktiky boja a chýbal im program premeny spoločnosti. Ich predstavitelia začali prebúdzat sociálne a politické uvedomenie ľudových mas bez toho, aby mali konkrétnu predstavu o budúcej ceste, a preto boli neschopní zjednotiť tábor revolúcie, vytvoríť spojenectvo roľníkov a robotníkov, t. j. stať sa hegimónom národnodemokratickej revolúcie a zaistiť si silných spojencov. Prostí Egyptania naivne verili, že Veľká Británia za služby, ktoré jej Egypt poskytol počas vojny, po vojne pristúpi na úplnú evakuáciu krajiny a na zjednotenie Egypta a Sudánu. V novembri 1943, v parlamentnej debате predstavitelia všetkých politických strán zdôrazňovali, že po skončení vojny musí vláda presadiť obe tieto požiadavky.

Počas vojny došlo vo vedení Wafdu k ďalšej roztržke, ktorú zapríčinili autokratické metódy premiéra Mustafu an-Nahhása a nezakryté zasahovanie členov jeho rodiny do politiky a verejného života. Popularita Wafdu vo verejnosti už dávnejšie klesala, ale za vojny, keď sa vďaka Britom udržal pri moci oveľa dlhšie ako predtým, sa sklony ku korupcii a nedostatok talentu efektívne riadiť štát, prejavili v jeho radoch oveľa vypuklejšie. Generálny tajomník Wafdu a minister financií, kopt Makram °Ubajd, ktorý cítil, že premiér Mustafá an-Nahhás chce obmedziť jeho vplyv a postavenie, sa začal brániť tým, že sa postavil proti korupčným aféram a machináciám popredných wafdistov, za čo bol v máji 1942 odvolaný z vlády a v júli vylúčený z Wafdu spolu s ďalšími 17 wafdistickými poslancami. Na odstránenie „starej gardy“ wafdistov Makram °Ubajd reagoval tak vytvorením vlastnej strany pod názvom Nezavislý wafdistický blok a otvoreným nepriateľstvom voči Wafdu a jeho predsedovi a zblížením sa s palácovou klikou. V marci 1943 Makram °Ubajd predložil kráľovi správu obsahujúcu podrobnosti korupčných škandálov a tento materiál vzápätí uverejnil vo forme „čiernej knihy“. Na základe tejto správy chcel kráľ wafdistickú vládu okamžite odvolať, ale zabránil mu v tom britský veľvyslanec.

V Káhire, v hoteli „Mena House“ pod pyramídami sa 29. novembra 1943 stretli vedúci

predstavitelia spojencov, F. D. Roosevelt, Winston Churchill, maršal Čankajšek a ďalšie významné politické a vojenské osobnosti. Túto príležitosť využili všetky opozičné politické strany (Wafd bol vo vláde) a tejto konferencii poslali memorandum, v ktorom zdôraznili, že po skončení vojny si Egypt želá evakuáciu všetkých cudzích vojsk, obnovenie plnej egyptskej suverenity nad Suezským prielivom, zachovanie plnej jednoty so Sudánom a miesto na nadchádzajúcej mierovej konferencii ako samostatný a zvrchovaný štát. Zdôrazňovali, že po skončení vojny musí vláda presadiť obe tieto požiadavky.

Ešte vyše roka sa Wafd udržal pri moci vďaka Britom napriek odporu kráľa a ostatných strán. Mustafá an-Nahhás, ktorý cítil nielen výrazný pokles vlastnej popularity, ale i popularity Wafdu ako celku, chcel zachrániť situáciu. Preto v lete 1944 prešiel na zmierovacu politiku, ale už bolo neskoro. Mocnosti Osi ustupovali a Veľká Británia už nepotrebovala wafdistickú vládu, a tak kráľ 8. októbra 1944 odvolal vládu Mustafu an-Nahhása a za nového premiéra vymenoval predsedu Sa'distickej strany, Ahmada Máhira. V januári 1945 sa uskutočnili parlamentné voľby, ktoré Wafd zahnaný do opozície, bojkotoval. Keď sa vláda, v snahe zaistiť prijatie Egypta do OSN, rozhodla vyhlásiť vojnu mocnostiam Osi, Wafd rozpútal nezmyselnú kampaň proti vojne a egyptským zradcom kolaborujúcim s Britmi. Táto kampaň viedla 24. februára 1945 k zavraždeniu ministerského predsedu Ahmada Máhira, ktorého vo funkcii nahradil ďalší sa'distický predák Mahmúd Fahmí an-Nuqráší. Vojna bola potom vyhlásená 26. februára 1945.

* * * * *

Počas druhej svetovej vojny bola Líbya dejiskom najtuhších bojov na severoafrickom fronte. Fašistické Taliansko chcelo vyhnáť Britov z Egypta, Sudánu a ich východoafrických kolónií a vytvoriť tam talianske koloniálne impérium. Na druhej strane Veľká Británia mala záujem vyhnáť Talianov z Líbye a zbaviť ich výhodných strategických pozícií v severnej Afrike i v oblasti Stredozemného mora.

Po značnom váhaní a na Mussoliniho naliehanie talianske vojská pod velením maršala Grazianiho 13. septembra 1940 prekročili egyptské hranice s cieľom dostať sa k Suezskému prielivu. Za tri dni prekonali asi 120 km po Sídí al-Barrání, ale potom bol ich ďalší postup znemožnený jednak pre silnejúci odpor britských jednotiek 8. armády a tiež preto, že ich dlhé komunikačné trasy boli vystavené priamym útokom britského loďstva a letectva. Svoju úlohu zohrala aj tá skutočnosť, že Taliansko sa chystalo prepadnúť Grécko, a preto hlavné velenie nemohlo poslať do Afriky žiadne posily. Britské velenie využilo prestávku v bojovej činnosti a svoje ozbrojené sily v Egypte značne posilnilo, takže 9. decembra 1940 britská armáda prešla do útoku. Do 15. decembra boli všetky talianske jednotky vyhnané z Egypta, zničená značná časť ich piatich divízií a do zajatia padlo vyše 38 tisíc vojakov. Za dva mesiace Briti zahnali talianske jednotky až po al-Uqajlu v Syrskom zálive. Počas ústupu stratila talianska armáda tisíce vojakov a dôstojníkov a veľkú časť delostrelectva, výzbroje, streliva.

Hitler, ktorý chcel pomocou Talianov získať kontrolu nad severnou Afrikou a Blízkym východom, vyslal začiatkom roku 1941 do Afriky na pomoc Talianom elitný expedičný zbor zvaný Afrika Korps, pod velením generálporučíka neskôr poľného maršala Erwina Rommela. Expedičný zbor formálne podliehal talianskemu Commando Supremo, ale Rommel sa neskôr stal veliteľom spojených nemecko-talianskych vojsk v severnej Afrike. Počas bleskovej ofenzívy v marci a apríli 1941, s ktorou britské velenie nerátalo, Rommelova armáda znovu obsadila celú Kyrenajku a zastala neďaleko egyptských hraníc. Ďalší postup nebol možný z toho dôvodu, že Rommel nedostal žiadne zálohy, lebo Nemci všetky sily sústreďovali na útok proti ZSSR. Koncom roku 1941 prešla do útoku zasa britská armáda, ktorá mala zjavnú prevahu v počte vojakov a výzbroje a vytlačila nemecko-talianske vojská z Kyrenajky. Britom pomohlo to, že Nemci neobsadili Maltu, a tak mohla byť väčšina lodí zásobovacích konvojov potopená britskými silami v Stredozemnom mori. K úspechu britských zbraní v severnej Afrike však výrazne prispela porážka nemeckých armád pri Moskve. Dokonca aj Winston Churchill, ktorý preceňoval význam bojov v severnej Afrike, v Dolnej snemovni 27. januára 1942 vzdal hold Rommelovi a vyhlásil: „Proti nám stojí veľmi odvážny a obratný protivník a vari navzdory vojnovým hrôzám môžem povedať aj skvelý generál“.

Začiatkom roku 1942 sa britský postup zastavil, čo Rommelovi umožnilo preskupiť a doplniť svoje jednotky a začať novú ofenzívu. Od februára do mája 1942 nemecko-talianske vojská dobyli opäť celú Kyrenajku a koncom mája zaútočil Rommel znovu na Egypt. V júni sa po ťažkých bojoch jeho vojská prebojovali až k al-Alamejnu asi 90 km západne od Alexandrie. Od konečnej porážky Britov znovu zachránil vývoj na sovietsko-

POZNÁMKY

nemeckom fronte: súčasne prebiehala stalingradská bitka, a preto Rommelova armáda nedostala na ďalší postup zálohy, zbrane, muníciu a pohonné hmoty a časť nemeckého letectva bola z Afriky stiahnutá. Koncom októbra 1942 sa pri al-°Alamejne rozpútala rozhodujúca bitka na africkom bojisku. Britská 8. armáda pod velením generálporučíka Bernarda Montgomeryho so 174 tisíc mužmi a 1100 tankami, porazila 108-tisícovú armádu poľného maršala Erwina Rommela, ktorá mala len 285 bojaskopných tankov. Porazená Rommelova armáda za stálych bojov ustúpila až do Tuniska a do mája 1943 vzdorovala tak britskej 8. armáde ako i spojeneckým silám, ktoré sa 8. novembra 1942 vylodili na severoafrickom pobreží. Západná historiografia rada zveličuje význam víťazstva Britov pri al-°Alamejne a nekriticky ho prirovnáva k stalingradskej bitke. W. Churchill v liste kráľovi Jurajovi VI. dokonca neváhal nazvať vojakov 8. armády najlepšimi jednotkami na svete. Pre porovnanie stačí uviesť, že Rommel mal k dispozícii len neúplné 4 nemecké a 8 talianskych divízií, pričom sa hlavným nemeckým silám a značnej časti talianskych síl podarilo od al-°Alamejnu uniknúť.

Niekoľkonásobné presuny bojujúcich armád cez územie Líbye, hlavne pobrežné oblasti Kyrenajky, spôsobili domácemu obyvateľstvu nesmierne utrpenie: mestá a dediny boli vypálené alebo zbombardované, úroda zničená, stáda pobité a ľudia sa museli uchýliť do nehostinných častí krajiny, kde umierali od hladu a smädu. Emir Muhammad Idrís al-Mahdí as-Sanúsí, ktorý žil v exile v Egypte, poskytol britským silám veľkú pomoc: jeho bojovníci pôsobili v púšti ako vyzvedači a sprievodcovia, ba podnikali diverzné a sabotážne akcie v nemecko-talianskom tyle. Po porážke nemecko-talianskych vojsk sa celá Líbya dostala pod kontrolu francúzskych a britských a vojenských úradov. Veľká Británia okupovala Tripolsko a Kyrenajku, Francúzsko ovládlo južnú provinciu Fazzán. Okupačný režim sa nestaral o obnovu zničeného hospodárstva krajiny, jeho jedinou starosťou bolo „chrániť a udržiavať poriadok“.

OTÁZKA ARABSKEJ JEDNOTY

S výnimkou Adenu bol arabský Blízky východ až do prvej svetovej vojny pod nadvládou Osmanskej ríše. Výsledkom vojny bol rozpad Osmanskej ríše a vznik Tureckej republiky. Arabskú časť ríše si Briti a Francúzi - osobitne Veľká Británia v rozpore so sľubmi danými šarífovi Husajnovi z Mekky - rozdelili medzi sebou. Arabská nacionalistická agitácia proti týmto dvom západným krajinám bola neúčinná. Túto neúčinnosť možno v prvom rade pripísať arabskej slabosti a nejednotnosti a tiež tomu, že Egyptania dávali prednosť využívaniu „egyptského nacionalizmu“ v protibriskej agitácii, pretože v období po I. svetovej vojne boli Arabi ešte stále pod cudzou nadvládou. Egyptský nacionalistický vodca a zakladateľ hnutia/strany Wafd, Sa'ad Zaglúl, ešte roku 1919 v súvislosti s parížskou mierovou konferenciou vyhlásil arabským predstaviteľom, ktorí za ním prišli s návrhom spojiť svoje sily, že „naša vec je egyptská, nie arabská“. Inými slovami hoci Egypt z hľadiska jazyka, dejín a náboženstva sa oprávnené radí medzi arabské krajiny, predsa má isté osobitosti: veď Egypt sa môže chváliť viac ako päťtisícročnou civilizáciou. Preto sa v Egypte často vynárala tendencia k zdôrazňovaniu vlastnej identity, ktorú Arabi nazývali provincializmom (al-iqlímíja) v protiklade ku koncepcii arabského nacionalizmu (al-qawmíja al-°arabíja).

Bez ohľadu na to, Egypt však nemohol uniknúť pred arabskými záležitosťami a pred I. svetovou vojnou, keď arabskí nacionalisti utekali pred mladotureckým prenasledovaním stal sa centrom viacerých panarabských spoločností. Navyše, pred vojnou i po nej, bol Egypt na čele arabskej intelektuálnej obrody, k čomu vo veľkej miere prispeli egyptské vydavateľstvá, periodická tlač, školy, rozhlas a film. Tento vplyv sa nepocítoval bezprostredne, ale postupne viedol k arabskej kultúrnej a politickej obrode, v ktorej Egypt hral vedúcu úlohu. V rokoch 1909 - 1912 boli v Egypte založené tri tajné arabské spoločnosti.

Takéto spoločnosti viedli k zblíženiu Egypta s arabským svetom. Egyptská revolúcia roku 1919 pritiahla pozornosť a podporu ostatných arabských krajín a podobne to bolo aj v prípade irackej revolúcie roku 1920 a sýrskej revolúcie roku 1925, rovnako ako ďalšie arabské národné hnutia. Tento pocit súňaležitosti medzi arabskými krajinami pokračoval aj počas tridsiatych rokov a jeho katalyzátorom bol nepriaznivý vývoj v Palestíne. Arabské postoje sa stávali viac ako kedykoľvek predtým, orientované na „arabskú jednotu“. V decembri 1931 na islámskej konferencii v Jeruzaleme na podporu palestínskych Arabov, bola predstaviteľmi arabských národných síl vypracovaná dohoda „ako smernica pre budúcu jednotu“. Prvý článok tejto dohody stanovoval, že „arabské krajiny

sú uzavretý a nedeliteľný celok a delenie akéhokoľvek druhu, ktorému boli vystavené, nie sú schválené ani uznané arabským národom“. Navyše, arabskí vodcovia sa zaviazali sústrediť svoje úsilie „na jediný cieľ - dosiahnutie úplnej nezávislosti“. Ďalej, roku 1936 zmluva o bratstve a spoločenstve bola podpísaná medzi Irakom a Saudskou Arábiou a podobná zmluva medzi Egyptom a Saudskou Arábiou bola tiež podpísaná ten istý rok, kedy egyptský kráľ zdôraznil potrebu upevniť vzťahy medzi bratskými arabskými krajinami.

Už počas tridsiatych rokov posilňovanie vplyvu sionizmu v Palestíne znepokojovalo arabských nacionalistických vodcov. Ako reakcia na rastúce prístahovalectvo židov silneli prejavy solidarity v arabských krajinách. Egypt sa ešte výraznejšie zaangažoval do záležitostí svojho severného suseda po vypuknutí palestínskej revolúcie roku 1936, pre prevládajúce presvedčenie, že vec Arabov Palestíny musí mať podporu tak z arabských ako aj islámskych kruhov. Koncom roku 1936 bol založený Výbor na podporu obetí Palestíny, v ktorom sa angažovali aj prominentní Egypťania. Palestínska otázka sa stala egyptskou domácou otázkou, keď napr. Mustafá an-Nahhás paša, vodca strany Wafd, obhajoval arabskú otázku a presadzoval arabskú jednotu pokiaľ bola v súlade s egyptskými záujmami. Mustafá an-Nahhás bol priaznivo naklonený presadzovaniu medzi-arabských vzťahov v hospodárstve a kultúre, lebo bol presvedčený, že keď budú tieto vzťahy úspešné, môžu viesť k politickej spolupráci, ktorou si každá krajina udrží svoju politickú identitu v súlade so svojimi zvláštnymi podmienkami a potrebami.

Na úrovni medzinárodných vzťahov, v roku 1937 egyptský ministerský predseda zdôraznil v Spoločnosti národov, že „z dôvodov susedstva, dejín, jazyka a civilizácie Egypt je znepokojený vývojom v Palestíne“. Navyše, v roku 1938 jeden egyptský parlamentný výbor vyzval na konanie arabskej parlamentnej konferencie, ktorá sa uskutočnila v Káhire a rokovala o palestínskej otázke. Až do druhej svetovej vojny sa podobné konferencie uskutočňovali väčšinou v Káhire. Veľká Británia, hlavná zúčastnená strana problému, pozvala arabské „vlády“ na konferenciu o palestínskej otázke, ktorá sa konala v Londýne vo februári 1939. Táto konferencia sa však pre nezmieriteľné stanoviská skončila neúspechom. V dobe keď vypukla druhá svetová vojna sa v arabskom svete prejavovali silné protibritské nálady dokonca na vládnej úrovni, keď egyptská vláda ‘Alího Máhira odmietla vstúpiť do vojny na strane spojencov a vláda Rašída ‘Alího al-Kajlániho v Iraku sa v máji 1941 dokonca rozhodla skoncovať s nenávidenou britskou nadvládou v krajine.

Začiatkom štyridsiatych rokov egyptská inteligencia získala oveľa výraznejšiu pro-arabskú orientáciu. Prominentní intelektuálni a politickí vodcovia vyzývali na užšie zväzky medzi arabsky hovoriacimi krajinami. Mustafá an-Nahhás, v tom čase ministerský predseda Egypta, napísal roku 1943, že „vláda venuje veľkú pozornosť otázkam bratských arabských krajín a je vždy pripravená brániť ich záujmy a práva. S veľkým záujmom sleduje aj otázku arabskej jednoty“. Mustafá an-Nahhás nebol sám čo sa zaujímal o arabskú jednotu, aj ďalší arabskí vodcovia prejavovali záujem o istú formu arabskej únie. Prevažujúci pocit Arabov, že sú členmi jedného národa a majú spoločný osud, vyústil roku 1945 do vytvorenia Ligy arabských štátov. Tento akt bol v roku 1945 veľkým krokom v ústrety arabskej jednoty.

* * * * *

Keď vypukla druhá svetová vojna, arabský svet bol zväčša pod cudzou nadvládou. Arabskí nacionalistickí vodcovia sa pokúšali brániť arabskú vec spájaním sa do politických strán, ktoré volali po ukončení kolonializmu. Spojenecké sily, osobitne Briti, sa snažili získať Arabov na svoju stranu a sľúbili im nezávislosť po víťazstve. Britský minister zahraničných vecí, Anthony Eden, deklaroval v Dolnej snemovni 6. mája 1941, a potom opätovne 29. mája 1941 v prejave v londýnskej radnici (Mansion House) podporu Arabom pri ich snahách o jednotu prostredníctvom zriadenia orgánu, ktorý by hájil ich záujmy a upevňoval ich zväzky. Vyhlásil, že sila Arabov a ich priateľské zväzky s Londýnom sú veľmi dôležité pre záujmy Veľkej Británie, pre Suezský prieplav, blízkovýchodnú ropu a odrazenie hrozby sovietskeho prenikania. Briti mali z Rusov pocit, že „idú po krku Britskému spoločenstvu národov“ a arabská jednotu sa javila ako podpora britského úsilia zastaviť sovietsky postup v regióne Blízkeho východu. Navyše, britské záujmy boli ohrozené rastúcim vplyvom mocností Osi a národnooslobodzovacích hnutí v arabských krajinách ako bolo hnutie Rašída ‘Alího al-Kajlániho v Iraku roku 1941, ktoré bolo namierené proti britskej nadvláde. Ďalej, Veľká Británia považovala za rivalov v regióne aj Francúzov, lebo narušajú jej strategické ciele a mala záujem dostať ich von zo Sýrie a Libanonu. Najlepší spôsob ako uskutočniť tieto ciele bolo znovuzískanie arabského

POZNÁMKY

priateľstva. Preto Veľká Británia deklarovala svoju podporu pre arabskú jednotu. Toto gesto sa po prvý raz objavilo v uvedenej Edenovej reči na londýnskej radnici, kde povedal: „Arabský svet urobil milové kroky od urovnania dosiahnutého na konci minulej vojny a mnohí arabskí myslitelia si pre arabský národ želajú väčší stupeň jednoty než aký požíva dnes. Pri siahaní po tejto jednote dúfajú v podporu. Žiadna takáto výzva od priateľov by nemala zostať bez odpovede. Zdá sa mi tak prirodzené ako aj správne, že kultúrne a aj hospodárske zväzky by mali byť posilnené. Vláda Jeho Veličenstva poskytne plnú podporu každému plánu, ktorý disponuje všeobecným súhlasom“. Eden tieto ubezpečenia v priebehu rokov 1942 a 1943 viackrát zopakoval.

Britské signály privítali mnohí arabskí vodcovia. Hášimovské dynastie v Zajordánsku a Iraku uvítali myšlienku jednoty. Ambície emira °Abdalláha vládnuť Veľkej Sýrii, t. j. Sýrii zjednotenej s Libanom, Zajordánskom a Palestínou boli známe od dvadsiatych rokov. Britská podpora arabskej spolupráci podnietila zajordánskeho emira, aby sa energicky zasadzoval o vytvorenie „Veľkej Sýrie“: bol prvým arabským vodcom, ktorý reagoval na Edenovo vyhlásenie z mája 1941. Zajordánska vláda 1. júla 1941 prijala rezolúciu vyzývajúcu na zjednotenie do Veľkej Sýrie. V apríli 1943 emir navštívil sýrskych vodcov s požiadavkou, aby mu pomohli dosiahnuť tento cieľ a kritizoval tých, ktorí ho obviňovali, že sleduje vlastné záujmy. Jednako, úsilie emira °Abdalláha sa ukázalo ako bezvýsledné - Sýrčania chovali podozrenie voči jeho motívu a argumentovali, že jeho kniežatstvo by malo byť včlenené do Sýrskej republiky, pretože bolo sýrskou provinciou počas Osmankej ríše.

Irak bol jedným z najaktívnejších činiteľov arabskej jednoty od konca prvej svetovej vojny. Po získaní formálnej nezávislosti roku 1932, sa Irak stal centrom panarabskej agitácie. Edenove vyhlásenia uvítali v Bagdade a ministerský predseda Núrí as-Sa'íd sa sústredil na vytvorenie arabskej ligy, v ktorej by mal Irak vedúcu úlohu. Núrí as-Sa'íd uprednostňoval plán „Urodného polmesiaca“, rátajúci so znovuzjednotením Sýrie, Libanonu, Palestíny a Zajordánska do Veľkej Sýrie a jej zjednotenie s Irakom do „arabskej ligy“. Roku 1942 Núrí as-Sa'íd predložil svoju známu „modrú knihu“ Richardovi Caseyemu, v tom čase britskému štátnemu ministrovi v Káhire, ktorá obsahovala jeho plán jednoty Urodného polmesiaca. V zmysle plánu irackého premiéra mala byť vytvorená permanentná rada nominovaná členskými štátmi a zodpovedná za obranu, zahraničné veci, kontrolu meny, spoje, clá, vzdelanie a ochranu práv menšín. Plán Núrího as-Sa'ída nezahŕňal krajiny Arabského polostrova a Egypt. Arabská liga tak ako ju ponímal iracký premiér neuspela hlavne pre nesúhlas Egypta a pre výhrady arabských nacionalistov ako Šukrí al-Qúwatlí, ktorý podľa spravodajcov povedal, že „Sýria nikdy nedovolí, aby na jej oblohe viala nejaká zástava vyššie ako jej vlastná, okrem zástavy arabskej jednoty“. A tak plán Núrího as-Sa'ída bol rovnako neúspešný ako plán emira °Abdalláha.

ZALOŽENIE LIGY ARABSKÝCH ŠTÁTOV

Británia bola presvedčená, že účasť Egypta v LAŠ má zásadný význam. Egypt bol najbohatší, najľudnatejší, technicky najrozvinutejší a celkove najsilnejší z arabských štátov. Egypt bol kultúrnym mostom medzi západnou Európou a arabským svetom. Keďže Egypt bol ešte stále pod nadvládou Veľkej Británie, mohol slúžiť britským záujmom lepšie než hocktorý iný arabský štát. Dokonca hoci emir °Abdalláh a premiér Núrí as-Sa'íd boli pod britským vplyvom, Londýn nedával prednosť ich plánom a namiesto toho podporil Egypt, aby sa s britským požehnaním ujal vedenia.

Všeobecne sa prijímala myšlienka, že Egypt má malý - ak vôbec nejaký - záujem o panarabizmus. Káhira však prebrala vedenie v projektovanej Lige, pretože si bola vedomá nesmiernych zrejmých výhod, ktoré sa dali získať, zvlášť ak sa samotný Egypt stane vodcom bloku arabských krajín, ktorého prestíž vzrastie na mierovej konferencii rovnako ako v každej budúcej medzinárodnej organizácii, v ktorej budú arabské krajiny participovať. Mustafá an-Nahhás, vodca Wafdu a priateľ Británie, ktorý sa na jej zákrok vo februári 1942 stal ministerským predsedom, horlivo podporoval arabskú vec v Sýrii a Palestíne. Svoje prípravné rozhovory s arabskými vodcami hneď po svojom menovaní, čo dosvedčujú jeho rokovania s viacerými sýrskymi a libanonskými predákmi.

Stanovisko egyptskej vlády k arabskej jednote vyjadrené 30. marca 1943, znelo takto:

V prvom rade budú preskúmané názory každej arabskej vlády, aké má ašpirácie. Potom egyptská vláda vynaloží úsilie, aby čo najviac zblížila rozličné názory a následne pozve arabské vlády na priateľské stretnutie s cieľom posunúť hnutie za arabskú jednotu

k efektívnej dohode. Ak sa taká dohoda dosiahne, bude do Egypta zvolaná konferencia za predsedníctva premiéra egyptskej vlády, aby sa pokračovalo v diskusiách o danej otázke a vypracovali sa určité návrhy na realizáciu cieľov sledovaných arabskými krajinami. Toto sú najschodnejšie kroky, ktorých prijatie môže zaistiť úspech projektu. Na odporúčanie Veľkej Británie egyptský ministerský predseda Mustafá an-Nahhás začal okamžite uskutočňovať navrhovaný plán. Požiadala arabské vlády, aby poslali svojich predstaviteľov do Káhiry. Rozhovory sa začali v júli 1943 a trvali až do februára 1944. Núrí as-Sa'íd a Mustafá an-Nahhás sa dohodli na spolupráci medzi arabskými štátmi kvôli „jednote“, s tým že každý si ponechá svoju suverenitu.

Rokovania arabských vodcov v Káhire vyústili do všeobecnej dohody, že egyptský ministerský predseda Mustafá an-Nahhás zvolá arabskú konferenciu. V odpovedi na otázku položenú 12. júla 1944 v egyptskom senáte, Mustafá an-Nahhás vyhlásil: „Mám stále mimoriadny záujem o projekt arabskej jednoty a úsilie o vytváranie spojení pre jej úspech pokračujú... Nedávno som písal vládam Iraku, Zajordánska, Saudskej Arábie, Sýrie, Libanonu a Jemenu a notifikoval som vytvorenie Prípravného výboru, ktorý zaznamená názory prijaté na našich prípravných stretnutiach, ktorý doplní preskúmanie akéhokoľvek čiastkového problému a ktorý pripraví všeobecnú arabskú konferenciu“. V tejto etape procesu konzultácií arabské štáty, osobitne Sýria, Libanon a Saudská Arábia súhlasili s egyptským vedením arabských krajín. A tak Mustafá an-Nahhás zvolal arabských vodcov do Alexandrie na navrhovanú konferenciu, čím oficiálne zblížil stanovisko Egypta s panarabistami.

Mustafá an-Nahhás ako predseda otvoril 25. septembra 1944 zasadnutie prípravného výboru arabskej konferencie v paláci Antoniadés v Alexandrii. Popri zástupcoch arabských štátov, ktoré sa zúčastnili na úvodných rozhovoroch, sa konferencie zúčastnil aj predstaviteľ Palestíny ako rovnoprávny s ostatnými delegátmi. Konferenciu otvoril prejavom, v ktorom vyzval delegátov, aby vypracovali všeobecnú schému jednoty prijateľnú pre všetkých účastníkov. Delegáti mali prediskutovať štruktúru organizácie, ktorá mala byť vytvorená. Účastníci, osobitne Sýria, Libanon, Zajordánsko a Irak zopakovali svoje predošlé stanoviská. Predstaviteľ Palestíny, zdôraznil vážnosť situácie v Palestíne následkom aktivít sionistov a požiadala, aby Palestína bola v poručení arabského sveta. Mustafá an-Nahhás aktívne prispel k vyjasneniu a kryštalizácii názorov delegátov a dokázal ich priblížiť k egyptskému stanovisku. Účastníci sa dohodli, že 1. za daných podmienok odmietajú plnú úniu a ústrednú vládu; 2. uznávajú nezávislosť Libanonu v súčasných hraniciach; 3. odmietajú plány Veľkej Sýrie a Urodneho polmesiaca.

Podľa egyptského stanoviska si každý štát mal ponechať svoju suverenitu. Väčšinové rozhodovanie sa bude uplatňovať v záležitostiach obrany, zahraničnej politiky a urovnávania konfliktov. Rezolúcie navrhovanej organizácie mali byť záväzné len v tom prípade, keď boli prijaté jednomyseľne. Egypt považoval väčšinové rozhodovanie za „nevyhnutnú potrebu“ na získanie všeobecného arabského súhlasu. Egypt súdil, že „jednomyseľné prijímanie rezolúcií o všetkých otázkach bude zdržovať prácu Rady a nepomôže realizácii zámerov organizácie a plneniu záväzkov a princípov, na základe ktorých bola vytvorená“. Egyptské návrhy naznačovali, že Egypt zaujal strednú pozíciu medzi tými, ktorí chceli úplnú jednotu a tými, ktorí dávali prednosť udržaniu svojich dynastických privilégií. Očakávalo sa, že takýto stredný kurz poskytne Káhire väčšiu akcieschopnosť v rámci navrhovanej organizácie a tak ju postaví do pozície z ktorej bude môcť lepšie slúžiť vlastným záujmom a nie byť viazaný úplnou úniou, kde by nemohol pracovať v záujme svojich cieľov. Keď už bolo jasné, že vodcovstvo Egypta bolo prijaté ostatnými arabskými krajinami a že Káhira bude sídlom novej organizácie, Mustafá an-Nahhás oznámil, že Egypt prijíma dohodnutý protokol a v októbri 1944 vyhlásil, že založeniu Arabskej ligy nestojí nič v ceste.

Prípravný výbor ukončil 7. októbra svoje zasadnutie schválením dokumentu, ktorý sa stal známy ako "alexandrijský protokol". V ňom boli formulované ciele a navrhované stanoviny Ligy arabských štátov, ktoré boli zverené subkomisii. Navrhovaná Liga mala mať Radu, ktorá sa mala pravidelne schádzať, aby implementovala dohody dosiahnuté štátmi medzi sebou, aby koordinovala ich plány a celkove, aby sledovala záležitosti a záujmy ľudu v arabských krajinách. Rozhodnutia Rady mali byť záväzné pre tie štáty, ktoré ich prijali okrem prípadov kde vznikol konflikt medzi dvoma členskými štátmi, ktoré potom mali prijať rozhodnutie Rady. Členské štáty mohli voľne uzatvárať zvláštne dohody s ďalším členským štátom alebo inými mocnosťami za predpokladu, že také dohody nebudú v rozpore s duchom a literou paktu Ligy. Protokol pevne stanovil, že „v žiadnom prípade nebude dovolená zahraničná politika, ktorá by bola namierená voči politike Ligy alebo ktoréhokoľvek z jej členských štátov“. Zabezpečovala tiež úzku spoluprácu medzi člen-

POZNÁMKY

skými štátmi v oblasti hospodárskej, sociálnej a kultúrnej a odporúčala vytváranie komisií expertov v každej oblasti, aby vypracovali programy spoločnej činnosti. Dve zvláštne prílohy protokolu sa zaoberali Libanom a Palestínou. Arabské štáty mali uznať nezávislosť a zvrchovanosť Libanonu v jeho súčasných hraniciach. Druhá príloha vyjadrovala arabskú solidaritu s Palestínou a záväzok plnej podpory palestínskemu ľudu.

Arabská konferencia, ktorá sa zišla v Káhire 22. marca 1945 formálne podpísala Pakt Arabskej ligy. Zakladajúcimi jej členmi boli Egypt, Saudská Arábia, Sýria, Irak, Libanon, Jemen a Zajordánsko a predstaviteľ Palestínčanov. Treba pripomenúť, že z právneho hľadiska boli niektoré z týchto zakladajúcich štátov len formálne nezávislé a niektoré vôbec. To vysvetľuje váhavosť počas predbežných rozhovorov vzdať sa zvrchovanosti a nezávislosti v prospech plnej únie s ústrednou mocou. Namiesto toho sa účastníci konferencie dohodli vytvoriť značne voľné spoločenstvo pre dohodnutý cieľ: „posilnenie priateľských zväzkov medzi členmi a koordináciu ich politickej činnosti za účelom ochrany ich nezávislosti“.

Pôvodne Arabská liga pozostávala z troch kategórií orgánov: rada, špecializovaná komisia a generálny sekretariát, ktorý sa skladal z generálneho tajomníka, asistentov a ďalších úradníkov. Sídлом Ligy bola Káhira a jej najvyšším orgánom bola Rada. Zakladajúci členovia boli veľmi opatrní a vyhýbali sa prijímaniu záväzných úloh. Výsledkom takejto dohody sa každý člen mohol slobodne kedykoľvek stiahnuť. Každý štát mal jeden hlas. Rada Ligy sa skladala zo zástupcov členských štátov. Rada nemala mať žiadnu armádu ani policajné sily ani iný prostriedok, ktorým by svoje rozhodnutia mohla presadiť. Článok 7 paktu uvádza, že „jednomyseľné rozhodnutia Rady sú záväzné pre všetky členské štáty Ligy; väčšinové rozhodnutia sú záväzné len pre tie štáty, ktoré ich prijali“. Inými slovami, každý členský štát mohol konať vždy slobodne podľa vlastnej vôle a záujmu a nebol povinný držať sa rozhodnutia väčšiny. Rada však bola poverená úlohou presadzovať ciele novej organizácie. Cieľom Ligy bola úzka spolupráca členských štátov v spojach, v hospodárskych a finančných záležitostiach, v záležitostiach kultúry, v záležitostiach štátnej príslušnosti a cestovania, v otázkach sociálnej starostlivosti a zdravia. Pre každú z menovaných oblastí mal byť v zmysle článku 4 vytvorený zvláštny výbor.

Ustanovenia postavili mimo zákona uchýľovanie sa k sile pri urovnávaní sporov medzi členskými štátmi a rada sa mala zaoberať rozpormi, ktoré by mohli vzniknúť medzi jednotlivými členmi. Rozhodnutia rady mali byť záväzné s výnimkou otázok týkajúcich sa zvrchovanosti, nezávislosti a územnej celistvosti členov. Každý ohrozený štát mal právo požiadať radu, aby prijala nevyhnutné kroky na odrazenie agresie.

Hoci myšlienka Arabskej ligy bola duchovným dieťaťom Britov, predložená analýza ukazuje, že pri zakladaní Ligy arabských štátov hral rozhodujúcu úlohu Egypt. Podľa jedného pozorovateľa, Arabská liga „bola naplánovaná roku 1943 nie z priateľstva, ale ako výsledok prestížneho zápasu medzi ministerskými predsedami Egypta a Iraku, Mustafom an-Nahhásom a Núrim as-Sa'ídom. Egypt dával prednosť voľnej organizácii, aby čo najlepšie slúžila jeho záujmom. Nakoniec sa Arabská liga vytvorila nie tak, ako si to predstavoval Núri as-Sa'íd, ale vo všeobecnejšej a voľnejšej forme a s Egyptom ako vedúcou silou. Egypt využil rivalitu medzi ostatnými arabskými štátmi, aby nastolil vlastnú nadvládu v Lige prostredníctvom jej charty. Egypt použil Ligu arabských štátov, aby slúžila jeho záujmom od samého začiatku alebo inými slovami zaobchádzal s Ligou ako s nástrojom svojej národnej politiky.

* * * * *

Odkazy:

- 1) *Husajn ibn °Alí z rodu Hášimovcov, od roku 1908 vládca Mekky a oblasti al-Hidžáz na západe Arabského polostrova. Titul šaríf (množné číslo: ašráf) mali tí muslimovia, ktorí svoj pôvod odvodzovali od proroka Muhammada.*
- 2) *Tanzímát - modernizačné reformy v Osmanskej ríši zavedené vo dvoch etapách (1839 a 1856).*
- 3) *°Álim (množné číslo: °ulamá') - učitelia, znalci islámskeho práva.*
- 4) *Vilájet (po arabsky: wilája) provincia Osmanskej ríše.*
- 5) *Kapitulácie - v 16. storočí výsady poskytnuté sultánmi Osmanskej ríše kupcom z európskych krajín, v 19. storočí výhody a privilégia vynucované si európskymi mocnosťami, ktoré obmedzovali zvrchovanosť ríše.*
- 6) *Whitehall - sídlo britskej vlády.*

- 7) *Westminster (Westminsterské opátstvo na brehu rieky Temže v Londýne) - sídlo Dolne, snemovne.*
- 8) *Maroniti, správnejšie márúnovci (podľa sv. Márúna) sú odnožou sýrskej kresťanskej cirkvi. V dobe krížových výprav pritiahli na seba pozornosť Ríma a západosýrsky patriarcha Antiochie, Ignatius II., sa podriadil roku 1237 pápežovi. Podľa tradície francúzsky kráľ Ľudovít IX. v roku 1250 ponúkol maronitom francúzsku ochranu.*
- 9) *Sandžaq -administratívno-správna jednotka (územný celok) menšia ako vilájet.*
- 10) *Alawiti (po arabsky °Alawijún) - správnejšie °Alíovci.*
- 11) *„Generálny delegát“ bol oficiálny titul predstaviteľa Slobodného Francúzska v Sýrii a Libanone.*
- 12) *Generál de Gaulle vo svojich pamätiach (s. 436) uvádza, že zvláštne oddiely mali v roku 1943 18 tisíc mužov.*
- 13) *Troupes spéciales du Levant, vznikli v 20. rokoch ako pomocné oddiely francúzskej armády regrutované z miestneho obyvateľstva, hlavne z príslušníkov menšín. Na počiatku 40. rokov boli disciplinovanou a dobre vyzbrojenou silou niekoľko tisíc mužov pod francúzskym velením. Mali sa stať zárodokom národných armád Sýrie a Libanonu, ale francúzska správa otáľala s ich odovzdaním sýrskej a libanonskej vláde a chcela ich využiť ako nástroj na to, aby obe vlády podpísali s Francúzskom nové dohody o spolupráci.*
- 14) *Muftí - náboženský hodnostár, ktorý je oprávnený vydávať autoritatívne právne názory (fatwa) v záležitostiach islámskeho práva.*
- 15) *Al-hádždž - čestný titul muslima, ktorý uskutočnil púť do Mekky (al-hadžď). Od polovice 20. storočia, keď sa vďaka moderným dopravným možnostiam počet pútnikov mnohonásobne zvýšil, tento titul stráca význam.*
- 16) *Sirdár - hlavný veliteľ (z turečtiny); tento funkcionár zastával zároveň miesto britského vysokého komisára pre Sudán.*
- 17) *Chedív - vládca (z perzštiny); titul egyptského panovníka (formálne miestodržiteľa Osmanského sultána) od roku 1867 do roku 1914.*
- 18) *Faddán - plošná miera rovnajúca sa približne pol hektáru (0,45 ha).*

Poznámka:

V texte sú použité slová islám, muslim, ktoré kopírujú arabskú výslovnosť a nie islam a moslim ako ešte stále uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu.

STRUČNE O AUTOROCH VYDANIA

Mgr. Daniel Dom (1977)

V období 1997 - 2002 vyštudoval politológiu na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici. Počas rokov 2003 až 2005 pracoval v oblasti medzinárodnej spolupráce a finančných prostriedkov európskych spoločností na Štatistickom úrade SR. Od roku 2006 pôsobí na oddelení bezpečnostných a obranných štúdií sekcie obrannej politiky, medzinárodných vzťahov a legislatívy Ministerstva obrany Slovenskej republiky, kde sa zaoberá aktivitami SR v rámci BR OSN a iberoamerickým prostredím.

Ing. Milan Kováč (1955)

Vyštudoval Vysokú vojenskú školu pozemného vojska vo Vyškove (ČR). Pôsobil 32 rokov v rôznych funkciách v jednotkách a útvaroch ozbrojených síl. Počas aktívnej vojenskej služby bol 2x v mierovej misii (bývalá Juhoslávia a Cyprus - veliteľ kontingentu). V súčasnosti pôsobí na oddelení medzinárodného krízového manažmentu sekcie obrannej politiky, medzinárodných vzťahov a legislatívy Ministerstva obrany Slovenskej republiky a zaoberá sa problematikou mierových operácií Ozbrojených síl SR.

Mgr. Marián Majer (1980)

Vyštudoval históriu a politológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Na katedre politológie pokračuje ďalej v doktorandskom štúdiu. V rokoch 2002 - 2004 pôsobil v denníku SME ako redaktor oddelenia zahraničného spravodajstva. Od marca 2004 do konca roku 2005 pôsobil na Inštitúte bezpečnostných a obranných štúdií Ministerstva obrany Slovenskej republiky. Od roku 2006 pracuje na oddelení obrannej politiky sekcie obrannej politiky, medzinárodných vzťahov a legislatívy ministerstva obrany. Zaoberá sa bezpečnostno-politickým vývojom Afganistanu a južnej Ázie a reformou obranného sektora štátu.

Mgr. Dalibor Pavolka (1979)

Vyštudoval politológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Počas rokov 2002 - 2004 pracoval na Tlačovom a informačnom odbore Úradu vlády SR. V období 2004 - 2005 pôsobil v Inštitúte bezpečnostných a obranných štúdií Ministerstva obrany Slovenskej republiky. Od roku 2006 pôsobí na oddelení bezpečnostných a obranných štúdií sekcie obrannej politiky, medzinárodných vzťahov a legislatívy Ministerstva obrany SR. Vo svojom výskume sa venuje regiónu Stredného východu a fenoménu terorizmu.

Doc. PhDr. Karol R. Sorby, DrSc. (1939)

Popredný slovenský arabista, historik, vysokoškolský pedagóg a diplomat. Vyštudoval Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. Od konca 60-tych rokov sa systematicky venuje štúdiu novovekých arabských dejín. Je autorom viacerých vedeckých štúdií a monografií (Egyptsá revolúcia 1952; Egypt. Obdobie politickej anarchie, 1801 - 1805; Suez 1956. Súmrak tradičného kolonializmu na Blízkom východe; Arabský východ 1945 - 1958). V rokoch 1993 - 1997 pôsobil v diplomatických službách v Iraku. V súčasnosti zastáva funkciu riaditeľa Ústavu orientalistiky Slovenskej akadémie vied. Popri tom pedagogicky pôsobí na FF UKF v Nitre.

Dagmar Škamlová, M. A. (1978)

Vyštudovala politológiu na University of Regina, Kanada. Pôsobí na oddelení bezpečnostných a obranných štúdií sekcie obrannej politiky, medzinárodných vzťahov a legislatívy Ministerstva obrany Slovenskej republiky. Zaoberá sa problematikou reformy bezpečnostného sektora a bezpečnostným vývojom subsaharskej Afriky.

PhDr. Mária Tonková, CSc. (1953)

Absolvovala Filozofickú fakultu UK v Bratislave. Po jej skončení sa venovala výskumu moderných dejín Balkánu v Slovenskej akadémii vied. Od roku 1993 prednáša svetové dejiny 20. storočia a historiografiu na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave a naďalej sa špecializuje na výskum balkánskych krajín. Venuje sa tiež príprave učebných textov. Vedecky aj pedagogicky spolupracuje so zahraničnými univerzitami - vzhľadom na svoju špecializáciu predovšetkým s univerzitami zo stredoeurópskeho resp. balkánskeho regiónu (Praha, Brno, Lubľana, Skopje, Sofia).